

[2] Innhold

Forord

- 113 **Russland på vei ut av krisen – men hvor hen?**

Artikler

- 117 **Russlands eksterne energistrategi: utfordringer og muligheter**
Jakub M. Godzimirski
- 139 **Mobilitet og kulturelle resurser: sosialt minne og tilhørighet blant skingrade familjer i det finsk-ryske gränslandskapet**
Helena Jerman
- 155 **Klonerna anfaller? Exporten av svensk musikkradio till Estland och Lettland**
Fredrik Stiernstedt

Bokomtaler

- 173 **Perestroika: Process and Consequences**
Recensert av Kristian Gerner

- 176 **Russia on Our Minds: Russian Security Policy and Northern Europe**
Anmeldt af Morten Larsen Nonboe
- 179 **Russian Renewable Energy: The Potential for International Cooperation**
Recenserad av Markku Kivinen
- 182 **Russisk sivilsamfunn og norske hjelpere**
Recenserad av Pelle Åberg
- 185 **Naval Strategies in the Black Sea Region**
Anmeldt av Geir Flikke
- 188 **Azerbaijan Since Independence**
Anmeldt av Heidi Kjærnet
- 191 **The Unlimited Gaze: Essays in Honour of Professor Natalia Baschmakoff**
Anmeldt af Tine Roesen
- 193 **Erobrernes kart: sovjetiske litterære, vitenskapelige og kulturelle aktørers mentale kartlegging av Øst- og Sentraleuropa, 1944–1953**
Recenserad av Barbara Törnquist Plewa
- 196 **Normalization and Charter 77: Violence, Commitment, and Resistance in Czechoslovakia**
Anmeldt av Elisabeth Bakke
- 199 **Call for Protection. Situating Journalists in Post-Cold War Romania in a Global Media Development Discourse**
Anmeldt av Svanhild Naterstad
- 203 **Nye bøker i Norden**
- 207 **Bidragstyttere**

Forord

Russland på vei ut av krisen – men hvor hen?

Vinteren 2008 beskrev Vladimir Putin Russland som en «øy av stabilitet» i et ellers opprørt økonomisk farvann. Den internasjonale finanskrisen hadde fått internasjonale storbanker, ja selv stater til å vakle, men i Russland gikk tilsynelatende den oljesmurte økonomien fortsatt så det suste. Det skulle imidlertid ikke gå mange måneder før Putin måtte bite i seg sine ord: Med en oljepris i fritt fall og kredittørke på det internasjonale markedet slo krisen snart inn som en brottsjø over Russland. Krigen med Georgia samme høst bidro ikke akkurat til å roe et nervøst marked.

Etter åtte år med sterk vekst måtte sektor etter sektor nå melde om røde tall. Verdien av selskapene på RTS-børsen i Moskva falt i løpet av få måneder med en trillion dollar. Oligarkenes formuer forsvant som dugg for solen – Oleg Deripaska, Russlands rikeste mann, raste fra 9. til 164. plass på *Forbes'* ranking over verdens rikeste. I 2009 ble det notert en nedgang i BNP på nesten 8 %.

Den russiske regjeringen måtte grave dypt i statskassen for å forsøke å dempe de verste skadevirkningene. Det er allikevel bred enighet om at myndighetene håndterte krisen på en god måte. Til forskjell fra mange europeiske land hadde Russland ført en sunn makroøkonomisk politikk i årene frem mot krisen. Betydelige deler av overskuddet på statsbudsjettet hadde blitt kanalisert over i en russisk variant av oljefondet – en reserve som var ment nettopp å kunne motvirke midlertidige svingninger på det internasjonale markedet. Selv om krisen kom brått og slo hardt, bidro dette til at Russland relativt raskt var tilbake på vekstsporet. Allerede i 2010 var trenden snudd; russisk økonomi vokste med i underkant av 4 %.

Hvilke lærdommer trakk så russiske myndigheter av krisen? Noen vil hevde at svaret er «altfor få». Nedgang ble snudd til ny vekst såpass rask at man slapp å foreta smertefulle, men etter manges mening nødvendige strukturelle grep. Jakub Godzimirski har i en artikkel i denne utgaven av *Nordisk Østforum* sett nærmere på et viktig aspekt: russiske myndigheters (re)vurdering av energisektorens rolle i kjølvannet av den internasjonale finanskrisen. Selv om oljeprisen – sett med russiske øyne – det siste året har utviklet seg i en positiv retning, viste krisen med all tydelig klarhet hvor sårbar russisk økonomi er for svingninger på det internasjonale markedet. Myndighetenes svar har vært diversifisering. Som Godzimirski påpeker, er russisk gasseskport i dag i stor grad rettet inn mot det europeiske markedet. Krisen har imidlertid på ny aktualisert planene om å dreie mer av russiske eksport østover mot de raskt voksende økonomiene i Asia/Stillehavsregionen. Dette vil kunne gi energisektoren et ekstra marked å støtte seg på.

Men diversifisering er ikke bare snakk om nye markeder, det er også et spørsmål om fortsatt vektlegging av råvareeksport versus utvikling av andre og nye næringer. «Modernisering» har i løpet av kort tid blitt det nye mantraet i russisk politikk – vel å merke på det økonomiske området; politisk og sosialt er det fortsatt stabilitet som er målsettingen. Men både Medvedev og Putin snakker seg i dag varme om behovet for modernisering av russisk økonomi.

Så langt har det imidlertid blitt mest med nettopp dette – snakk, men lite konkret handling. En av grunnene er sannsynligvis at Medvedev og Putin har ulike oppfatninger av hva moderniseringsprosjektet skal innebære. Mens Medvedev har promotert innovasjonsbasert økonomi, symbolisert ved planene om å utvikle et russisk svar på Silicon Valley utenfor Moskva, er Putin tilsynelatende mer opptatt av å modernisere det russiske energikomplekset slik at dette også i fremtiden vil kunne danne bærebjelken i russisk økonomi.

Inntil det blir endelig avklart hvorvidt det blir Medvedev eller Putin som stiller som regimets kandidat ved presidentvalget neste år, er det dermed liten grunn til å forvente et klart svar på i hvilken retning russiske myndigheter ønsker å styre russisk økonomi. At Medvedev har lyst på en presidentperiode til, er det ingen tvil om. Det avgjørende her er imidlertid verken Medvedevs ambisjoner eller for den saks skyld det russiske elektoratets preferanser. Putin har for lenge siden gjort det klart at dette valget vil bli avgjort på kammeret. «Noen av oss har snakket sammen», het det i sin tid i norsk politikk. I Russland er det mer rett frem: Med utgangspunkt i en helhetsvurdering av hva som tjener Russlands nasjonale interesser, den

politiske og økonomiske eliten og regimets interesser, vil Putin treffe et valg for Russlands 142 millioner innbyggere. Russlands endelige veivalg i kjølvannet av finanskrisen ligger fortsatt i Putins hender.

De to øvrige artiklene i denne utgaven av *Nordisk Østforum* tar for seg møtet mellom øst og vest. Helena Jerman presenterer en studie basert på et langvarig etnografisk feltarbeid om møter i det finsk-russiske grenselandet, et område hvor både personer og grenser har beveget seg frem og tilbake gjennom århundrer. I den foreliggende artikkelen fokuserer hun på sosialt minne og tilhørighetsfølelse blant familier som er splittet på tvers av grenser. Mens Jermans feltarbeid primært er gjennomført blant russere som har beveget seg fra øst til vest, ser Fredrik Stiernstedt på utveksling motsatt vei: Hva skjer når vestlige mediakonsepter, her svensk musikkradio, eksporteres til en annen kulturell/medial kontekst, i dette tilfellet Baltikum? Hvordan kloner kulturelle former og hvilke spenninger kan oppstå i slike møter?

God lesning!

Redaktøren

Russlands eksterne energistrategi: utfordringer og muligheter

Abstract: Russia's External Energy Strategy: Challenges and Opportunities

The article outlines Russian energy strategy in the post-2008 crisis period, with a focus on the country's external energy strategy and, more specifically, its energy relations with the European Union and Germany. Russian energy strategy is shaped by a mix of domestic and global political, economic, social and technological factors. After presenting some of the factors that shape Russia's external energy relations in the immediate post-crisis phase, the article discusses some of Russia's strengths and weaknesses as an actor on the global energy market. It is argued that the future of Russia as a competitive energy actor depends on the ability of its decision-makers to make use of the opportunities presented by the post-2008 crisis recovery to transform Russia in the context of an increasingly competitive global energy environment.

Keywords: energy markets, energy strategy, European Union, Germany, Russia

Jakub M. Godzimirski Ph.d., senior-forsker ved Avdeling for Russland og Eurasia, NUPI

Som en av verdens største råvareprodusenter og -eksportører er Russland en viktig økonomisk aktør, ikke bare regionalt, men også i en global sammenheng. Sentralt står russisk energisektor. Russisk energipolitikk, herunder ekstern energipolitikk, formes av både politiske og økonomiske aktører, men også av faktorer og rammevilkår som disse aktørene bare har begrenset mulighet til å påvirke. Målet med denne artikkelen er å presentere hovedtrekkene i Russlands eksterne energirelasjoner og hvilke rammefaktorer som påvirker russiske beslutningsprosesser på dette området gjennom å diskutere strukturelle muligheter og begrensninger som påvirker Russlands eksterne energistrategi. Av naturlige årsaker vil hovedfokus være på energirelasjonen til Europa, mer spesifikt på Russlands rolle som den viktigste leverandøren av gass til EU.

Artikkelen er basert på forskning gjennomført innenfor RussCasp-prosjektet (Research on Russian and Caspian Energy Resources), finansiert av Norges Forskningsråd.

Artikkelen tar utgangspunkt i en interdisiplinær tilnærming til feltet og trekker på elementer fra utenrikspolitisk analyse, strategiske studier og internasjonal politisk økonomi. Videre ser artikkelen nærmere på hvordan ulike globaliseringsprosesser påvirker Russlands strategiske handlingsrom innenfor det energipolitiske området, og i særdeleshet hvordan geopolitiske, økonomiske, strategiske og institusjonelle/liberale elementer spiller inn i Russlands energirelasjoner med EU. I tillegg utforsker den hva slags innvirkning andre typer aktører, slik som overnasjonale europeiske institusjoner som opererer innenfor andre juridiske og institusjonelle rammeverk, har på russisk politikk.¹ Tidsmessig avgrenses artikkelen i hovedsak til utviklingen i kjølvannet av den internasjonale finanskrisen.

Artikkelen er delt inn i tre deler. Først skal vi se på Russlands eksterne energirelasjoner. Her vil det være et spesielt fokus på Russlands rolle som den største eksportøren av gass til EU, og hvilke konsekvenser – korte og mer langsiktige – den internasjonale finanskrisen har hatt for Russlands posisjon på det europeiske markedet. Deretter sirkler vi oss inn mot Russlands viktigste bilaterale energirelasjon, forholdet til Tyskland, og ser nærmere på hvordan de rammebetingelser og utfordringer for energisamarbeidet som har blitt diskutert i den foregående delen kommer til uttrykk i denne relasjonen. I tredje og siste del diskuteres noen av de viktigste faktorene som vil være med på å forme Russlands langsiktige energistrategi.

Russlands energipolitikk: den eksterne dimensjonen

For å forstå betydningen av den eksterne dimensjonen av russisk energipolitikk kan det være fornuftig å starte med å presentere en kort oversikt over russisk produksjon og eksportvolum. Etter en nedjustering under den økonomiske krisen økte Russland i året som gikk produksjonen av både olje, gass og kull: Oljeproduksjon steg med 2,2 % til 505,2 millioner tonn, gassproduksjonen med 11,7 % til 650,3 bcm (hvilket fortsatt er lavere enn før krisen: i 2008 ble det produsert hele 664,9 bcm)² og kullproduksjonen med 6,5 %

1. Spørsmålet om juridisk og institusjonell konvergens/divergens er for eksempel ett av de viktigste elementene som påvirker Russlands energirelasjoner med EU (jf. Selivestrov 2009). Et eksempel på den russiske erkjennelsen av dette er president Dmitrij Medvedevs forslag til nye institusjonelle og juridiske rammer for energisamarbeidet mellom Russland og EU (Westphal 2011).
2. Gassvolum måles gjerne i milliarder av kubikkmeter (*billion cubic meters*), forkortet bcm.

til 320,9 millioner tonn (*Lenta.ru* 11. januar 2011; *Prajm-Tass* 10. januar 2011). Gitt Russlands eget høye energiforbruk må en analyse av den eksterne energistrategien også ta i betraktning utviklingen på det innenlandske markedet. Over halvparten av energien som produseres i Russland – 53,2 % for å være mer presis – ble i 2010 konsumert på hjemmemarkedet (Mitrova 2011). Resten gikk til eksport.

I 2010 eksporterte Russland 184,9 bcm gass,³ 246,8 millioner tonn olje og 97,4 millioner tonn kull. Russisk energiekspport genererer enorme overskudd både for den russiske staten og for russiske selskaper; ifølge offisielle russiske tall sto energiekspporten for 67,5 % av Russlands samlede eksportinntekter, hvorav råolje utgjorde 34 % og gass 12 % (Rosstat 2011).⁴ I økonomiske termer steg inntektene fra energieksporten med hele 33,1 % sammenlignet med året før, noe som primært skyldtes en – sett med russiske øyne – positiv prisutvikling på det internasjonale markedet. Det meste av eksporten går til land utenfor det postsovjetiske området (jf. tabell 1). Russlands viktigste eksterne energirelasjon er utvilsomt knyttet til EU – nesten to tredjedeler av eksporten går til EU-medlemmer. De resterende volumene går primært til andre tidligere sovjetrepublikker og til Asia/Stillehavsregionen (Mitrova 2010).

I de nærmeste årene er det forventet at Russland vil øke den samlede eksporten – anslagsvis med 15–20 % – og at den deretter fra 2025 og fremover vil stabilisere seg på dette høyere nivået. I tillegg ønsker russiske myndigheter å diversifisere markedet for russisk gass. Den relative betydningen av både det europeiske og det postsovjetiske markedet er ventet å avta, mens Asia/Stillehavsregionen antas å bli langt viktigere. Ifølge Russlands offisielle energistrategi er målsetningen å nesten firedoble eksporten av olje til Asia/Stillehavsregionen innen 2030 – fra 20 millioner tonn i 2005 til 70–80 millioner tonn i 2030. For gasseksporten er det skissert enda mer ambisiøse planer: Mens det i dag er snakk om kun beskjedne 6 bcm,⁵ er det planlagt at eksporten skal stige til 70–75 bcm per år innen 2030. Denne optimistiske utviklingen knyttes først og fremst til det raskt økende energibehovet på det kinesiske markedet. Med utvikling av transittinfrastruktur håper man her at volumet vil øke fra dagens 0,25 bcm til 30 bcm per år.

3. Dette representerte en økning på 10,6% sammenlignet med året før.

4. Den totale verdien av energieksporten var i 2010 267,7 milliarder USD, hvorav råoljesalg sto for 136,4 milliarder og gass for 47,5 milliarder.

5. I fravær av rørledningskapasitet er dette primært snakk om LNG-eksport til Japan (3,69 bcm) og Sør-Korea (1,35 bcm) (BP 2010).

**Tabell 1. Gazproms eksport i bcm fordelt på viktigste land (2007–10)
(Gazprom 2010)**

Land	2007	2008	2009	2010
Ukraina	59,2	56,2	26,8	36,5
Tyskland	34,5	37,9	33,5	35,3
Hviterusland	20,6	21,1	17,6	21,6
Tyrkia	23,4	23,8	20,0	18,0
Italia	22,0	22,4	19,1	13,1
Polen	7,0	7,9	9,0	11,8
Storbritannia	15,2	7,7	11,9	10,7
Tsjekkia	7,2	7,9	7,0	9,0
Frankrike	10,1	10,4	8,3	8,9
Ungarn	7,5	8,9	7,6	6,9
Slovakia	6,2	6,2	5,4	5,8
Østerrike	5,4	5,8	5,4	5,6
Finland	4,7	4,8	4,4	4,8
Nederland	5,5	5,3	4,3	4,3
Kasakhstan	10,0	9,6	3,1	3,4
Moldova	2,7	2,7	3,0	3,2
Det postsovjetske området (total)	100,9	96,5	56,7	70,2
Verden for øvrig (total)	168,5	167,6	148,3	148,1

Inntil videre er imidlertid EU Russlands viktigste eksterne energipartner. Denne energirelasjonen har en lang historie. Sovjetunionen begynte å eksportere hydrokarboner til Europa allerede på 1960-tallet, men det var først med økningen i volumene på 1980-tallet at denne relasjonen ble løftet opp på strategisk nivå både i Sovjetunionen og innad i EF. Dette skulle bli starten på det som senere skulle formaliseres i den såkalte energidialogen mellom Russland og EU, en dialog som blant annet har fokusert på å styrke sammenkoblingen av infrastruktur, samarbeidet mellom produsenter og konsumenter og tilrettelegging for utenlandske investeringer (Youngs 2009: 81).

Energieksporten har bidratt til en tiltagende gjensidig avhengighet: Russland har blitt stadig mer avhengig av inntektene som genereres av energiekporten til EU, mens EU er avhengig av russisk energiimport for å kunne holde hjulene i gang; ifølge EUs egne tall

dekker nemlig EUs egen energiproduksjon mindre enn 50 % av dagens behov (European Commission 2008). EU har derfor blitt en storimportør av energi. Målt i standardiserte energienheter fordeler importen seg med 60 % på olje, 26 % på gass og 13 % på fast brensel. Bare 20 % av oljeforbruket dekkes opp av egenproduksjon, og Russland står som opprinnelsesland for en tredjedel av den samlede oljeimporten (ibid.).⁶ På gassiden produserer EU selv en tredjedel av all gass som konsumeres, men blant eksportørene har Russland her en enda mer fremtredende rolle: Russland dekket inn hele 42 % av EUs importbehov før krisen brøt ut (ibid.).⁷

I løpet av de siste 30 årene har energirelasjonen med Russland blitt sterkt politisert – og det har også blitt gjort flere forsøk på å sikkerhetisere EUs energiavhengighet, både fra eksterne aktører, først og fremst USA, så vel som internt, spesielt blant noen av de nye EU-medlemmene i øst. Sikkerhetiseringsforsøkene tiltok i styrke fra midten av forrige tiår i forbindelse med Russlands transittkonflikter med Ukraina og Hviterussland (se under) og EU-utvidelsen østover i 2004. Mange har beskyldt Russland for å bruke energiressursene for å oppnå politiske innrømmelser (Hill 2004, Saunders 2008). Andre hevder at Russlands mulighet til å bruke energiressursene som politisk pressmiddel er ganske begrenset ettersom dette først og fremst ville ramme Russlands egne interesser (Goldthau 2008). Unansett har Russland så langt lyktes med å beholde sin sentrale posisjon på det europeiske energimarkedet. Dette skyldes til dels mangelen på alternative leverandører, men også, som vi skal komme tilbake til, Russlands evne til å spille på bilaterale energirelasjoner med individuelle EU-medlemmer.

Russisk eksterne energistrategi: rammevilkår og utfordringer i dag

Russlands posisjon som eksportør på det europeiske så vel som det globale markedet er imidlertid på ingen måte automatisk gitt. Både på kort og lang sikt vil faktorer av økonomisk, politisk, geopolitisk, juridisk, teknologisk og omdømmerisikomessig karakter – enten hver for seg eller i ulike kombinasjoner – være med på å forme Russlands eksterne energistrategi. I det videre skal vi se nærmere

-
6. Landet forbigås dermed så vidt av det samlede OPEC, som står for 38 %. Øvrige større eksportører til EU er Norge (16%) og Kasakhstan (5 %) (European Commission 2008).
 7. Øvrige sentrale eksportland er Norge (24%), Algerie (18%) og Nigeria (5 %) (European Commission 2008).

på noen av disse faktorene, men for å forstå hvordan de kan påvirke Russlands fremtidige posisjon som energiaktør, er det naturlig å ta utgangspunkt i dagens situasjon og Russlands viktigste nåværende energirelasjoner. I neste trinn kan vi deretter identifisere faktorer som kan påvirke Russlands posisjon i et mer langsiktig perspektiv.

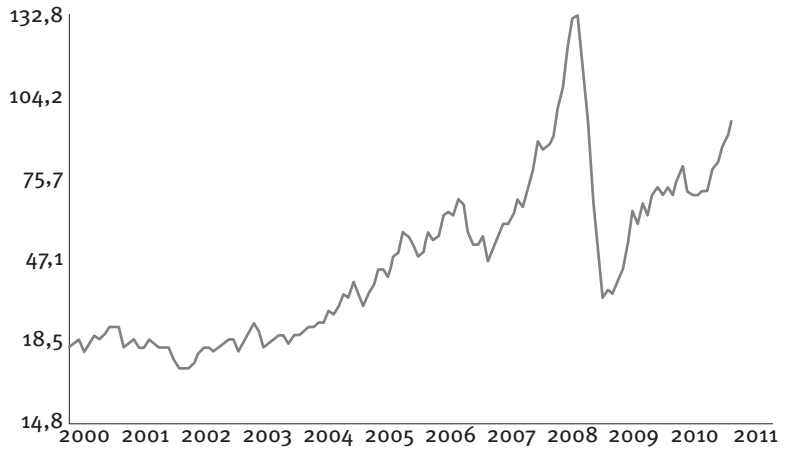
Den viktigste rammefaktoren for Russlands posisjon på energimarkedet er landets plass i produksjons- og markedskjeden. Som en stor energiproducent og -eksportør står Russland overfor mange av de samme utfordringene som øvrige produsenter på det globale markedet. En viktig forskjell er imidlertid at Russland i tillegg til å være verdens største produsent også er en av de største forbrukerne av energi. Dette gjør at russiske myndigheter må ta hensyn til og balansere interessene til både russiske energiprodusenter og russiske energibrukere.

Konsekvenser av den internasjonale finanskrisen

Den viktigste enkeltfaktoren som påvirker russisk energipolitikk er naturlig nok råvareprisen, nærmere bestemt de store svingningene i prisene på det internasjonale energimarkedet. Eksempelvis har prisen på olje de siste årene fluktuert voldsomt – fra å ha vært oppe i nesten 150 USD per fat sommeren 2008 falt prisen som følge av den internasjonale finanskrisen til 30 USD innen utgangen av året. I løpet av 2010 hentet den seg noe inn igjen – med en tredobling ble olje på tampen av 2010 solgt for 90 USD per fat. Og som en følge av uroen i Midtøsten og den arabiske folkevåren har prisen våren 2011 tilsynelatende stabilisert seg på et nivå godt over 100 USD (i begynnelsen av mai 2011 ble olje omsatt for 120 USD per fat).

Hovedårsaken til de store svingningene i oljeprisen de siste par årene har vært den internasjonale finanskrisen som har ført til lavere økonomisk aktivitet og dermed fallende etterspørsel etter energivarer (Houssin 2009). Etter hvert som USA og andre vestlige økonomier sank dypere ned i krisen, gikk russisk økonomi i andre halvdel av 2008 inn i en nedadgående spiral. Russland hadde innledningsvis merket lite til krisen, men nå drev fallende etterspørsel prisene på energi ned, noe som også gjorde det vanskelig å skaffe finansiering til nye energiprojekter. Krisen fikk dermed svært negative konsekvenser for russisk energisektor – spesielt russisk gasseksport til Europa ble hardt rammet som følge av lavere økonomisk aktivitet i Vest-Europa (Dickel 2009).

Krisen kan imidlertid også vise seg å ha hatt enkelte positive konsekvenser. For det første har forventningene om en betydelig

Figur 1. Oljeprisen på det internasjonale råvaremarkedet 2000–11 (USD per fat)

økning i energiprisene parallelt med at verdensøkonomien gradvis friskmeldes allerede vist seg å slå til (jf. figur 1). Dette er selvfølgelig gode nyheter for russiske energieksporthører og for russisk økonomi generelt. Selv om det er forventet at oljeprisen vil fortsette å svinge også i årene som kommer, har en ledende vestlig energiekspert, Didier Houssin fra Det internasjonale energibyrådet (IEA), oppsummert postfinanskrisesituasjonen på det globale energimarkedet med at de eksisterende energitrendene på ingen måte er bærekraftige, og at epoken med billig olje nå er slutt (Houssin 2009). Olje vil forbli den viktigste energikilden, men IEA regner med at oljemarkedet vil gjennomgå grunnleggende endringer i tiden som kommer og at nasjonale selskaper og OPEC-land vil få større innflytelse (ibid.).

For det andre har krisen gjort russiske beslutningstakere mer bevisst på behovet for å diversifisere og modernisere russisk økonomi – selv om Putin og Medvedev tilsynelatende har trukket noe ulike konklusjoner om hvilke løsninger som best møter disse utfordringene. Uansett vil denne økte bevisstheten rundt behovet for ytterligere reform og omstilling kunne få positiv innvirkning på Russlands generelle utvikling, på moderniseringen av Russlands energisektor og ikke minst på mer rasjonell bruk av energi i Russland gjennom energieffektivisering.

For det tredje viste krisen behovet for diversifisering av markeder. En årsak til at den internasjonale finanskrise rammet russisk økonomi, og ikke minst russisk energieksporthører, så hardt, er Russlands

tradisjonelle avhengighet av utviklingen på det europeiske gassmarkedet. Krisen har imidlertid aktualisert spørsmålet om å utvikle nye markeder, slik at russisk eksport i fremtiden skal kunne bli mindre sårbar for regionale kriser. På lengre sikt vil krisen dermed kunne bidra til å gjøre Russland mindre ensidig avhengig av det europeiske markedet.

Utviklingen på det europeiske markedet

På kort og mellomlang sikt vil imidlertid utviklingen på det europeiske markedet forbli en av de viktigste faktorene som former russisk energipolitikk. Inntil nylig har Russland møtt utfordringene på dette markedet gjennom bevisst å omgå EU-nivået og i stedet dyrke bilaterale energirelasjoner med de enkelte EU-medlemmene. Tyskland, Frankrike og Italia har alle blitt sett som Russlands strategiske partnere i dette spillet, og er samtidig blant Russlands viktigste gasskunder (Leonard & Popescu 2007). Etter at EU i mars i år begynte å implementere sin tredje energipakke, kan imidlertid dette bildet være i ferd med å forandre seg. I det minste har vedtaket blitt sett som et tegn på at EU har som ambisjon å utforme en mer koordinert tilnærming til energipolitikken, inkludert eksterne energirelasjoner.

Forsøkene på å samordne EUs politikk på dette området knyttes gjerne opp mot tre ulike utviklingstrekk som alle har påvirket EUs tenkning rundt energisikkerhet og energibruk: Russlands stadige konflikter med Ukraina og Hviterussland rundt transitt av gass, ikrafttredelsen av Lisboa-traktaten og sist, men ikke minst, den pågående europeiske debatten om klimaendringer.

For å starte med transittkonfliktene: Nesten 80 % av russisk gass-eksport til Europa går i dag gjennom Ukraina, mens de resterende 20 % går gjennom Hviterussland. Gjennom 1990-tallet fortsatte Russland i stor grad å levere gass til tidligere sovjetrepublikker til subsidiert pris. Etter at Russland begynte å forlange markedspris for russisk gass levert til de to transittstatene, har det imidlertid oppstått en rekke konflikter, som flere ganger har ført til brudd i leveransene. De alvorligste var med Ukraina i 2006 og 2009 (Roberts 2009; Gazizullin 2009) og med Hviterussland i 2010.⁸ Disse konfliktene påvirket Russlands energistrategi. Det viktigste russiske tiltaket var beslutningen om å bygge nye gassledninger som vil gjøre Russland mindre avhengig av transittlandene. I mai 2011 ble den første

8. For en beskrivelse av utviklingen av den russisk-hviterussiske gasskonflikten, se <http://lenta.ru/story/belorusgas> (lesedato 9. mai 2011).

delen av Nord Stream ferdigstilt – en gassrørledning som krysser Østersjøen fra Vyborg til Greifswald og som er en viktig del av den russiske transitt-omgåelsestrategien. Neste planlagte skritt er byggingen av det andre Nord Stream-gassrøret og eventuell bygging av South Stream gjennom Svartehavet.

Lisboa-traktaten trådte formelt i kraft 1. desember 2009, hvilket innebar en revisjon av EUs to grunnleggende traktater, Roma-traktaten (EF-traktaten) og Maastricht-traktaten (EU-traktaten). Førstnevnte går heretter formelt under benevnelsen Traktat om Den europeiske unions funksjonsmåte. I dennes artikkel 194 slås det fast at

Som led i det indre markeds opprettelse og funksjon og under hensyn til kravet om at bevare og forbedre miljøet sigter Unionens politik på energiområdet mod i en ånd af solidaritet mellom medlemsstatene:

- a) at sikre energimarkedets funksjon
- b) at sikre energiforsyningsikkerheten i Unionen
- c) at fremme energieffektivitet og energibesparelser samt utvikling af nye og vedvarende energikilder og
- d) fremme sammenkobling af energinet (Konsolideret udgave...2008).

Selv om det i samme artikkel heter at dette ikke begrenser «en medlemsstats ret til at fastsætte betingelserne for udnyttelsen af dens energiressourcer, dens valg mellem forskellige energikilder og den generelle sammensætning af dens energiforsyning», og selv om flere EU-medlemmer har fortsatt å behandle Russland som en strategisk energipartner, må russiske myndigheter nå ta høyde for at EUs nye tilnærming til energisamarbeid kan føre til en omlegging av EUs energipolitikk – noe som også vil omfatte medlemslandenes eksterne energirelasjoner.

Hva angår den europeiske klimadebatten, er en viktig diskusjon knyttet til effekten av bruk av fossilt brensel. I respons til klimautfordringene vedtok EU i 2007 en treleddet strategi: innen 2020 skal EU kutte utslippene av klimagasser med 20 %, øke andelen av fornybar energi innen energimiksen til 20 % og forbedre energieffektiviteten med 20 %. Dersom disse ambisiøse målsetningene gjennomføres, vil det ha stor betydning for behovet for gassimport fra Russland. Frem mot 2020 planlegger dessuten EU å bygge en energieffektiv økonomi med et paneuropeisk, integrert energimarked og å styrke den eksterne dimensjonen av energimarkedet. EU ser dermed ut

til å være i ferd med å redefinere sine prioriteringer innen energisamarbeid.

EUs energipolitiske fokus er i dag rettet mot tre hovedspørsmål: konkurranseevne, bærekraftig utvikling og forsyningssikkerhet (*security of supplies*). Særlig det siste har gjort russiske aktører urolige. EUs vektlegging av behovet for forsyningssikkerhet innebærer krav om differensiering på leverandørsiden. Spesielt russiske gasssektortører har dermed blitt bekymret for fremtidig avsetning av gassleveranser (*security of demand*) (Abdullajev 2011). På toppmøtet mellom EU og Russland i juni 2010 i Rostov-na-Donu,⁹ så vel som under statsminister Putins besøk i Brussel i februar 2011, fremhevet russisk side energisamarbeidet som en del av selve rygggraden i Russlands samarbeid med EU. Samtidig anklaget Putin EU for å føre en politikk som ikke bare ville være til skade for russiske energiinteresser, men som også kunne føre til høyere markedspris, noe som dermed primært ville ramme EU.¹⁰

Tiltagende russisk nervøsitet og tilløp til angrep på EUs energipolitikk kan til en viss grad tilskrives det russerne oppfatter som en negativ utvikling i relasjonene med Russlands desidert viktigste energikunde, EU. En ledende russisk energiekspert, Aleksej Gromov fra Institutt for energistrategi, et institutt som spilte en sentral rolle i utarbeidelsen av Russlands to offisielle energistrategier,¹¹ har identifisert fire sentrale utfordringer som vil kunne påvirke russisk gasstrategi de nærmeste årene (Gromov 2010). Ifølge Gromov er det knyttet høy risiko til to av disse utfordringene: usikkerheten knyttet til eksportvolum og til priser på det internasjonale energimarkedet/kontrakter. Utfordringene knyttet til transitt mener Gromov innebærer en middels høy risiko for Russland, mens teknologiutfordringene medfører en relativt lav risiko. For bedre å forstå hvordan denne kombinasjonen av utfordringer vil kunne påvirke russisk utenrikspolitikk, og mer spesifikt russisk energipolitikk, skal vi nå se nærmere på Russlands energiforbindelser med Tyskland.

9. For president Medvedevs uttalelser om energisamarbeidets betydning, se <http://eng.kremlin.ru/transcripts/322> (lesedato 6. mai 2011).

10. For Putins protester i Brussel mot EUs forslag om å hindre produsenter samtidig å kontrollere transportinfrastruktur, se www.eubusiness.com/news-eu/russia-energy-gas.8rf (lesedato 6. mai 2011). Få måneder tidligere hadde han i et møte med forbundskansler Angela Merkel omtalt EUs planer som et «ran» (*Reuters* 26. november 2010).

11. Det vil si Russlands energistrategi frem mot 2020 (vedtatt i 2000) og mot 2030 (vedtatt i 2009).

Russisk ekstern energistrategi: Tyskland som case

Tyskland er et interessant case å studere nærmere hvis vi ønsker å lære mer om de mulighetene og utfordringene som møter Russland på det internasjonale energimarkedet. Tyskland er svært avhengig av import av energi (så vel som andre råvarer), og mangelen på egne ressurser blir sett på som en viktig faktor i både tyske økonomisk politikk og utenrikspolitikk (Kwiatkowska-Drozdz 2011).

Tabell 2. Tysklands energiprofil 2009

	Rangering i forbruk (største konsumenter globalt)	Rangering i import (globalt)
Olje	8	6
Gass	6	2
Kull	13	7

Som det fremgår av tabell 2, er Tyskland en av verdens viktigste importører av både olje, gass og kull (hva gassimport angår, er det bare USA som overgår Tyskland). I absolute tall var det i 2009 snakk om 98,1 millioner tonn olje, 93,8 bcm gass og 36,5 millioner tonn kull. I praksis ble 97 % av det innenlandske behovet for olje, 84 % av gass og 72 % av kull dekket av import.

Russland har etablert seg som den klart viktigste leverandøren av energi til Tyskland (BGR 2010) – i 2010 sto energi for 72 % av den samlede russiske eksporten til Tyskland (Maksimova 2011). Ivan Khodov har i en kort men interessant studie av energisamarbeidet mellom Russland og Tyskland presentert utviklingen av energirelasjonene både i et historisk perspektiv og i lys av fremtidige utfordringer (Khodov 2010). Sovjetunionen begynte å forsyne Forbundsrepublikken med gass allerede i 1973, og ifølge Khodov hadde det tyske markedet frem til 2010 tatt imot 1200 bcm sovjetisk/russisk gass (til sammenligning var den totale russiske gass-eksporten i 2010 som tidligere nevnt 184,9 bcm). I løpet av disse årene har energisamarbeidet utviklet seg til å bli selve ryggraden i det russisk-tyske strategiske partnerskapet, et partnerskap som til tider har forårsaket enkelte spenninger i Tysklands forbindelser med dets europeiske og transatlantiske allierte. I 2007, det vil si det siste året før krisen slo inn for fullt, kom 31,7 % av all olje og 41,7 % av gassen Tyskland importerte fra Russland.¹²

12. Norge, som var den nest største eksportøren, sto for kun 15,7% av oljen og 29,4% av gassen.

Finanskrisen slo hardt inn i tysk-russisk samhandel: Mens Tyskland i 2007 importerte 40 bcm gass, krympet volumet i 2008 til 36,2 bcm og i 2009 ytterligere til 31,5 bcm for så å ta seg noe opp igjen i 2010, hvor importen endte på 35,3 bcm. Mesteparten av nedgangen skyldtes lavere økonomisk aktivitet i Tyskland som følge av den økonomiske krisen. Dette utgjør en kortsiktig justering av volum – importen er som vi ser allerede i ferd med å ta seg opp igjen. I den tidligere omtalte studien peker imidlertid Khodov også på enkelte faktorer som vil ha mer langsiktig påvirkning på Tysklands behov for import av russisk gass (Khodov 2010).

Khodov peker for det første på strukturelle endringer i tysk økonomi: avindustrialisering, en vektforskyvning mot tjenesteytende næringer, fallende aktivitet i byggebransjen og ikke minst økt fokus på energieffektivitet. For det andre Tysklands søken etter alternative energikilder: Tyskland har i dag ambisjon om å bli en ledende «grønn energimakt» og å øke andelen av fornybar energi – f.eks. vindkraft, solenergi og geotermisk energi – i det tyske energiregnskapet. Sist, men ikke minst er tyske selskaper i ferd med å lansere flere ambisiøse energiprojekter som kan ha stor innvirkning på forsyningssituasjonen i Europa. Khodov trekker frem det såkalte Desertec-prosjektet, som tar sikte på storskala sol- og vindkraftproduksjon i Nord-Afrika og Midøsten, som et eksempel på den nye tyske tilnærmingen til energipolitikk. Prosjektet, som skal realiseres innen 2050 og har en kostnadsramme på 400 milliarder USD, vil ifølge Khodov få konsekvenser for Russlands posisjon ikke bare på det tyske, men også på det europeiske energimarkedet. De fleste av usikkerhetsmomentene som ble trukket frem i Gromovs studie gjenfinnes dermed i de tysk-russiske energirelasjonene.

Fremtidsutsikter

Etter at vi nå har sett på ulike sett av faktorer som påvirker Russlands forhold til henholdsvis det globale energimarkedet, den viktigste «kollektive» energikunden (EU) og dets viktigste bilaterale energi-relasjon (med Tyskland), skal vi i det følgende forsøke å identifisere hvilke muligheter og begrensninger som former russisk tenkning om landets fremtidige rolle. Hva utgjør Russlands primære styrke og muligheter på dette markedet? Og hvilke innebygde svakheter og eksterne trusler kan påvirke russisk energiengasjement i utlandet på kort og lang sikt?

Russlands styrke og muligheter

Russlands viktigste fortrinn i energisfæren er utvilsomt landets ressursgrunnlag. Det sikrer at Russland vil forbli selvforsynt, men også et betydelig overskudd for eksport. Hvis en holder dagens produksjonsnivå opp mot påviste ressurser, spesielt hva gjelder gass (Russland har verdens største påviste gassressurser), er det åpenbart at Russland har et langsiktig perspektiv på dette området. Russland har dessuten et utappet potensial for utvikling av fornybar energi og for energieffektivisering. Dersom man prioriterer denne sektoren, vil man på sikt kunne frigjøre ytterligere olje og gass for eksport.

Tabell 3. Gassreserver i verden – topp 10 (BP 2010)

Land	Gassreserver (i trillioner m ³)	Andel av globale gassreserver (i %)
Russland	44,38	23,7
Iran	29,61	15,8
Qatar	25,37	13,5
Turkmenistan	8,10	4,3
Saudi-Arabia	7,92	4,2
USA	6,93	3,7
De forente arabiske emirater	6,43	3,4
Venezuela	5,67	3,0
Nigeria	5,25	2,8
Algerie	4,50	2,4

En annen styrke er den eksisterende produksjons- og eksportkapasiteten. Landet har en imponerende, om enn delvis foreldet energiinfrastruktur, foruten betydelig menneskelig kapital i form av et stort antall spesialister med erfaring fra russisk og global energisektor, spesielt fra onshore-virksomhet, og en spesiell kompetanse på utvinning under klimatiske vanskelige forhold i nordområdene. I en presentasjon av moderniserings- og innovasjonsprogrammer i russiske statseide selskaper i desember 2009 skisserte økonomiminister Elvira Nabiullina kompetansen til de sentrale russiske energiaktørene. Her identifiserte hun Gazprom, Rosneft og Zarubezjneft som hovedaktørene offshore og på dypt vann og Gazpromneft, Rosneft og Zarubezjneft som de ledende når det gjelder forbedring av utvinningsgraden fra eksisterende felt. I tillegg fremhevet hun utvikling av nye energikilder med Gazprom og Rosneft i front hva angår gasshy-

dratutvinning, Gazprom i skifergassmarkedet og Rosneft i utvinning av olje fra oljesand (Nabiullina 2009).

Verdien av den eksisterende produksjons- og eksportkapasiteten bekreftes av interessen fra utenlandske investorer: Til tross for enkelte forsøk på renasjonalisering oppfattes russisk energisektor som attraktiv. BP og Total har for eksempel nylig besluttet å styrke sitt engasjement i Russland gjennom å inngå samarbeid med henholdsvis Rosneft og Novatek.

En tredje styrke er Russlands innarbeidede posisjon på to av de tre viktigste globale energimarkedene (Europa og Asia). Den russiske dominansen er spesielt synlig på det europeiske markedet, mens potensialet fortsatt ikke er fullt ut realisert på det asiatiske. Opphenting i europeisk økonomi i kjølvannet av den internasjonale finanskrisen, ikke minst utviklingen av tysk økonomi, samt en økende tysk (og sannsynligvis global) skepsis mot kjernekraft etter ulykken i Fukushima, vil trolig drive opp etterspørselen etter russisk gass og olje på både det europeiske og det asiatiske markedet. Russlands gode relasjoner til europeiske nøkkelland som Tyskland, Frankrike og Italia er forventet å bidra til at Russland vil gjenvinne tapte posisjoner, men også de bedre relasjonene med Polen vil kunne spille inn her – både gjennom en desikkerhetisering av energispørsmålet i en EU-kontekst, og ikke minst som et eksempel til etterfølgelse blant tidligere østblokkland.

Russlands posisjon på det europeiske markedet er også bedret gjennom at man nå synes å ha funnet en ny *modus vivendi* med Lukasjenko-regimet i Hviterussland og at forholdet til Ukraina har blitt langt bedre etter at Viktor Janukovytsj ble president i 2010. Når Nord Stream-rørledningen gjennom Østersjøen etter planen åpner senere i år, vil Russland dessuten bli mindre avhengig av transitt gjennom de to landene. Dette reduserer sannsynligvis sjansene for at Hviterussland og Ukraina vil spille «transittkortet» (Latukhina 2011).

Hva angår det asiatiske markedet, har Russland de siste par årene påbegynt prosjekter som vil kunne bidra til å diversifisere eksporten av energi gjennom økt eksport til Asia/Stillehavsregionen. Gazprom-sjef Aleksej Miller uttalte i november 2010 at «volumet av russisk gass til det asiatiske markedet kan bli like stort som det til Europa innen svært kort tid» (Amos 2011). Russland og Kina har imidlertid ennå ikke kommet til enighet om prissettingen på russisk gass. Bildet kompliseres ytterligere av utviklingen på det globale gassmarkedet med større tilgang av LNG og økt utnyttelse av ikke-konvensjonelle kilder, som det forventes å eksistere store

forekomster av i Kina. Et annet element her er utviklingen i Sentral-Asia. Inntil nylig har Russland ved hjelp av det gamle sovjetiske rørledningssystemet kunnet kontrollere eksporten av olje og gass fra Sentral-Asia til Europa. Nylig er det imidlertid åpnet en rørledning som kobler Turkmenistan og Kasakhstan med Kina. Dermed er Russland i ferd med å miste både mulighetene til å supplere egen produksjon med billig sentralasiatisk gass og å kontrollere eksporten av energi fra Sentral-Asia. Samtidig får Russland en ny konkurrent på det kinesiske markedet.

Til slutt kan det også hevdes at innføringen av en mer helhetlig og omforent tilnærming til energipolitikken innen den russiske eliten etter årtusenskiftet må betraktes som en styrke, ikke minst sett i forhold til at EU fortsatt synes å slite med å utforme og implementere en felles energipolitikk vis-a-vis eksterne energileverandører. Russiske myndigheter fremhever dessuten politisk stabilitet som en strategisk ressurs, spesielt i dagens situasjon hvor politisk og sosial uro truer med å destabilisere situasjonen i en rekke arabiske olje- og gassproduserende stater (Goble 2011).¹³ Dette ble nylig understreket av visestatsminister Igor Setsjin, som foruten å peke på politisk stabilitet listet utskiftningen av den gamle sovjetiske infrastrukturen, byggingen av nye gassrørledninger og moderniseringen av bank-systemet som faktorer som bidro til å gjøre russisk energisektor til et attraktivt investeringsobjekt (White 2011).

Svakheter og trusler

Blant de viktigste faktorene som kan svekke Russlands posisjon på det globale markedet er energiintensiteten i russisk økonomi. Selv om det er gjort betydelig fremskritt i løpet av det siste tiåret, ligger Russland fremdeles langt bak de viktigste vestlige økonomiene på dette feltet. Den høye energiintensiviteten legger begrensninger på hvor mye energi Russland er i stand til å eksportere. En grunn til at Russland har hatt problemer med å nå målsetningene innen energieffektivisering er den halvhjertede gjennomføringen av kraftprisreformen. Av politiske årsaker har det vært vanskelig å foreta en rask økning av de tidligere kraftig subsidierte kraftprisene på det innenlandske markedet. Dette har imidlertid resultert i manglende incentiver for å gjennomføre energibesparende tiltak. En annen

13. Selv om Russland har enkelte imageproblemer knyttet til demokratiutvikling, statskapitalisme o.l., får uroen i Midtøsten Russland til å fremstå som en mer attraktiv energipartner på kort og mellomlang sikt.

grunn er manglende vedlikehold og investeringer i infrastrukturen. Russiske myndigheter er fullstendig klar over det enorme investeringsbehovet, men innenlandsk finansiering har vist seg utilstrekkelig, og Russland har så langt heller ikke klart å tiltrekke seg nok vestlige investeringer verken når det gjelder energieffektivisering eller infrastruktur.

For det andre utfordres Russland av geografiske og infrastrukturmessige flaskehalser – med tilknyttede spørsmål om transittavhengighet og manglende diversifisering av markeder. Som vi allerede har vært inne på, har russiske myndigheter forsøkt å møte disse utfordringene gjennom realisering av strategiske prosjekter, slik som byggingen av nye rørledninger. I en nordeuropeisk kontekst er byggingen av Det baltiske rørledningssystemet og Nord Stream de viktigste slike tiltakene, men lignende prosjekter i andre regioner – slik som South Stream, Øst-Sibir–Stillhavsrørledningen og Altaj-rørledningen står også høyt på agendaen i Moskva. I et mellomlangt perspektiv er det svært sannsynlig at Russland vil kunne takle de fleste av disse utfordringene, ikke minst i tilknytning til økt oppmerksomhet rundt det asiatiske markedet (Amos 2011).

En tredje utfordring er behovet for nye teknologiske løsninger, for eksempel i forbindelse med utvikling av offshorefelt i nordområdene. Så langt har russiske myndigheter valgt å møte denne utfordringen gjennom å invitere vestlige selskaper med kompetanse og erfaring på dette området til å samarbeide med de ledende statskontrollerte russiske selskapene, dvs. Gazprom og Rosneft. Et eksempel på dette er avtalen mellom Gazprom, franske Total og norske Statoil om utviklingen av det enorme Sjtokman-feltet i russisk del av Barentshavet. Nylig har det også blitt kunngjort at Rosneft og BP vil inngå et lignende samarbeid – mye av den planlagte offshore-aktiviteten vil finne sted under tøffe arktiske forhold, og avtalen med BP er blant annet tenkt å tilføre kompetanse på denne type feltutvikling (Horowitz 2011; Swint & Reed 2011).¹⁴ I tillegg til å bidra med teknologi vil samarbeidet med vestlige energiselskaper dessuten kunne hjelpe til å løse noe av investeringsproblemet vi allerede har diskutert: Perioden da man kunne høste billig av de sovjetiske grunnlagsinvesteringene i olje- og gassindustrien nærmer seg nå slutten. Med mindre nye felter settes i produksjon, forventes

14. Avtalen med BP vil imidlertid også hjelpe Rosneft å internasjonalisere sin virksomhet: I henhold til avtalen vil Rosneft få en 5 % eierandel i BP, mens BP øker sin eierandel i Rosneft fra 1,3 % til 10,8 %. Avtalen vil dermed gi Rosneft et eierskap i BPs globale virksomhet som strekker seg fra Alaska til Mexico-gulfen, Nord-Afrika, Aserbajdsjan og Nordsjøen (Clark & Webb 2011).

det en stagnasjon i russisk gass- og oljeproduksjon. Samarbeidet med utenlandske aktører vil kunne gjøre det enklere å reise de nødvendige midlene til å gjennomføre dette.

Mens russiske myndigheter selv til en viss grad kan ta grep for å løse de tre ovennevnte utfordringene, representerer en fjerde faktor, utviklingen av ikke-konvensjonelle gasskilder, en alvorlig utfordring for russisk eksport som verken myndighetene eller industrien kan imøtegå på en enkel måte. Selv om enkelte russiske aktører har avleid oljeskiferbonansan som en godt planlagt PR-kampanje, på linje med koblingen mellom klimaendringer og utviklingen av biodrivstoff, kan ikke-konvensjonelle gasskilder vise seg å kunne bli en seriøs utfordring for Russlands stilling på det europeiske gassmarkedet (Mason 2011). Utviklingen av ny teknologi og nye energikilder er dermed en viktig usikkerhetsfaktor russiske myndigheter må ta i betraktning i strategiske beslutningsprosesser rundt utviklingen av russisk energisektor. I tillegg vil Russland som en stor eksportør av olje og gass måtte ta høyde for endringer i forbruksmønstre – spesielt på det europeiske markedet – som følge av fokuset på menneskeskapte klimaendringer, global oppvarming, CO₂-utslipp og krav om «avhydrokarbonisering» av økonomien (Mason 2011).

Tabell 4. Skifergass i verden – seneste anslag (EIA 2011)

Land	Teknisk utvinnbare skifergassressurser (i trillioner m ³)
Kina	35,70
USA	24,14
Argentina	21,67
Mexico	19,07
Sør-Afrika	13,58
Canada	10,86
Libya	8,12
Algerie	6,47
Brasil	6,33
Polen	5,24
Frankrike	5,04

En siste negativ faktor er Russlands omdømmeproblem. Energisamarbeid med Russland oppfattes fortsatt som krevende, og avhengighet av Russland som energileverandør har de siste årene blitt

politisert, for ikke å si sikkerhetisert i enkelte kretser. Frykten for Russland – eller snarere frykten for hvordan Russland vil kunne bruke sine energiresurser for politiske formål – har blitt sammenfattet i fire hovedpunkter:

- That Russia will threaten to shut off energy supplies or increase prices to extract political concessions;
- That Russia will exploit existing debts for energy supplies or other economic weakness in energy consuming countries to buy or take over assets in those countries' energy sectors or other sectors, with a view to use those assets for political leverage;
- That Russia will unfairly seize the assets of U.S. or European energy companies operating in Russia, or force western firms to sell their assets, possibly at low prices; and,
- That Russia's energy wealth and power will encourage broader assertiveness in Moscow's foreign policy to the detriment of U.S. and European interests (Saunders 2008: 1).

Kortsiktige utfordringer og langsiktige perspektiv

Behovet for ny teknologi og nye tilnærminger til russisk energipolitikk utgjør en utfordring for både russiske myndigheter og russisk energisektor generelt både på kort og i et mer langsiktig perspektiv. Det innflytelsesrike Institutt for energistrategi har nylig skissert tre langsiktige scenarier for utviklingen på det globale energimarkedet og dets konsekvenser for Russland (Institut energetitsjeskoj strategii 2010).¹⁵ Instituttet konkluderer med at utviklingen ifølge alle tre scenarier kan ha negative konsekvenser for Russland. I henhold til hva som omtales som katastrofescenariet, vil Russland som en følge av den globale utviklingen i et 15–20 års-perspektiv få problemer med å opprettholde den eksisterende energiinfrastrukturen og bærekraften i energisektoren. I verste fall ser man her for seg at Russland risikerer å miste kontroll over utvinningen av landets egne ressurser. Det andre scenariet er stagnasjonsfasescenariet. Dette scenariet forutser en global stagnasjon, noe som vil kunne føre til at Russlands olje- og gassressurser vil bli marginalisert og energisektoren mye mindre lønnsom. Men også om det tredje scenariet – overgangsfasescenariet – skulle bli realisert, kan Russland bli skadelidende ettersom det vil kunne innebære et økende teknologisk gap mellom Russland og dets viktigste samarbeidspartnere.

15. For mer spesifikt om utviklingstrekkene i Russlands energirelasjoner med EU, se Gromov 2011.

Tatt i betraktning den sentrale rollen Russlands energisektor spiller for landets økonomi, er utviklingen innen denne sektoren av største betydning for Russlands fremtid. Beslutningene som fattes i dag kommer til å ha konsekvenser for hvordan denne sektoren – og Russland generelt – vil kunne møte fremtidens utfordringer. At president Medvedev har førstehånds kjennskap til energisektorens problemer – han var styreformann i Gazprom 2000–08 – vil i så måte kunne være en fordel. Men hvis Russland skal kunne møte disse utfordringene på en effektiv måte, er det samtidig avgjørende at Medvedev er i stand til å omsette moderniseringsretorikken til faktisk handling. Det betinger imidlertid at Medvedev klarer å overbevise sin mangeårige mentor, Vladimir Putin, om at et slikt moderniseringsprogram vil styrke Russlands internasjonale stilling uten at det samtidig undergraver den sittende maktelitens posisjon. Og dette kan fort vise seg å være en umulig oppgave.

Litteratur

- Abdullajev, Tejmur (2011) Dogovornyj gaz. *Rossijskaja gazeta* 21. februar. Tilgjengelig på www.rg.ru/2011/02/21/gazzz-site.html. Lesedato 29. april 2011.
- Amos, Howard (2011) Oil and Gas Head Up and East. *The Moscow Times* 18. januar.
- BGR (2010) *Reserven, Ressourcen und Verfügbarkeit von Energierohstoffen*. Hannover: Bundesanstalt für Geowissenschaften und Rohstoffe.
- BP (2010) *Statistical Review of World Energy 2010*. Tilgjengelig på www.bp.com/statisticalreview. Lesedato 2. mai 2011.
- Clark, Andrew & Tim Webb (2011) American Hostility Grows over BP's Deal with Russian State Oil Company. *The Observer* 16. januar.
- Dickel, Ralf (2009) *Energy Interdependence between EU and Russia: Security of Supply / Security of Demand*. Presentation ved CEPS, 29. september. Tilgjengelig på www.ceps.eu/files/2/Dickel.pdf. Lesedato 2. mai 2011.
- EIA (2011) *World Shale Gas Resources: An Initial Assessment of 14 Regions Outside the USA*. Washington, D.C.: U.S. Energy Information Administration.
- European Commission (2008) *Europe's Current and Future Energy Position. Demand, Resources, Investments*. Tilgjengelig på http://ec.europa.eu/energy/strategies/2008/doc/2008_11_ser2/strategic_energy_review_wd_future_position2.pdf. Lesedato 29. april 2011.
- Gazizullin, Ildar (2009) A Ukrainian Perspective of the 2009 Gas Dispute. *ISS Opinion*. Paris: European Union Institute for Security Studies.
- Gazprom (2010) *Gazprom Databook*. Tilgjengelig på http://gazprom.com/f/posts/64/119881/gazprom-databook-en_2010.xls. Lesedato 11. mai 2011.

- Goble, Paul (2011) Medvedev Says Egyptian Scenario Won't Happen in Russia, but not Everyone Agrees. *Window on Eurasia* 23. februar.
- Goldthau, Andreas (2008) Resurgent Russia? Rethinking Energy Inc. *Policy Review* (147): 53–63. Tilgjengelig på www.hoover.org/publications/policy-review/article/5714. Lesedato 29. april 2011.
- Gromov, Alexey (2010) *Russian Gas Project up to Period 2030: Myth or Reality?* Presentasjon på Baden-Baden-gruppens møte, Praha 25.–26.- april. Tilgjengelig på [www.energystrategy.ru/ab_ins/source/Gromov\(WIEN_24-27.04.10\).ppt](http://www.energystrategy.ru/ab_ins/source/Gromov(WIEN_24-27.04.10).ppt). Lesedato 29. april 2011.
- Gromov, Alexey (2011) *The EU and Russia: Energy Market Independence*. Presentasjon på The EU–Russia Energy Dialogue, Brussel, 18. februar. Tilgjengelig på www.energystrategy.ru/ab_ins/source/EU_Russia_Roadmap_Gromov-18.02.10.ppt. Lesedato 29. april 2011.
- Hill, Fiona (2004) *Energy Empire: Oil, Gas and Russia's Revival*. London: The Foreign Policy Centre.
- Horowitz, Brook (2011) BP Can Improve Rosneft's Corporate Culture. *The Moscow Times* 20. januar.
- Houssin, Didier (2009) *Global Energy Markets: Key Trends and Strategic Challenges*. Presentasjon på CEPS Task Force on Energy Security, 4. mars, Brussel. Tilgjengelig på www.ceps.eu/files/pres3sec_0.pdf. Lesedato 29. april 2011.
- Institut energetitsjeskoj strategii (2010) *Plan forsajta mirovoj energetiki na period do 2050 g*. Tilgjengelig på www.energystrategy.ru/ab_ins/source/project-2050_12.02.10.ppt. Lesedato 29. april 2011.
- Khodov, Ivan (2010) Mirovoj krizis i rossijskij gaz. Eksport rossijskogo gaza v Germaniju. Dolgosrotsjnje faktory padenija sprosa. *Svobodnaya Mysl* (12): 91–106.
- Konsolideret udgave af traktaten om den Europæiske Unions funktionsområde (2008) *Den Europæiske Unions Tidende* 51 (C115). Tilgjengelig på www.ecb.int/ecb/legal/1341/1342/html/index.da.html. Lesedato 6. mai 2011.
- Kwiatkowska-Drozd, Anna (2011) The Natural Resources Deficit: The Implications for German Politics. *OSW Commentary* (46).
- Latukhina, Kira (2011) Dialog bez granits. *Rossijskaja gazeta* 25. februar. Tilgjengelig på www.rg.ru/2011/02/25/putin.html. Lesedato 29. april 2011.
- Leonard, Mark & Nicu Popescu (2007) *A Power Audit of EU–Russia Relations*. Brussel: European Council on Foreign Relations.
- Mason, Rowena (2011) Gazprom Feels the Heat as Its Gas Market Dominance is Threatened. *The Daily Telegraph* 22. februar.
- Maksimova, Ksenija (2011) Tovaroorobot mezjdu Rossiej i Germaniej priblizjaetsja k dokrizisnuju urovnju. *Deutsche Welle* 22. mars. Tilgjengelig på www.dw-world.de/dw/article/0,,14934208,00.html. Lesedato 9. mai 2011.

- Mitrova, Tatyana (2010) *The Russian Energy Strategy and Europe: A Russian View*. Presentasjon på NUPIs konferanse «Rules of Power, Power of Rules», Oslo 15. oktober.
- Mitrova, Tatyana (2011) *Strategy of the Russian Energy Sector Development with Its Implication for the Technologies*. Moskva: Center for International Energy Markets Studies, Energy Research Institute of the RAS. Tilgjengelig på www.eriras.ru/papers/mitrova_japan.pdf. Lesedato 2. mai 2011.
- Nabiullina, Elvira (2009) *Analiz innovatsionnykh i modernizatsionnykh programm krupnejsjikh rossijskikh kompanij s gosudarstvennym utsjastiem*. Tilgjengelig på www.economy.gov.ru/minec/press/news/topnews20091225. Lesedato 29. april 2011.
- Roberts, John (2009) *Russia and the CIS. Energy Relations in the Wake of the Russia-Ukraine Gas Crisis. ISS Opinion*. Paris: European Union Institute for Security Studies.
- Rosstat (2011) *O sostojanii vnesjnej trgovli v 2010*. Tilgjengelig på www.gks.ru/bgd/free/b04_03/IssWWW.exe/Stg/d01/31.htm. Lesedato 29. april 2011.
- Saunders, Paul J. (2008) *Russian Energy and European Security. A Transatlantic Dialogue*. Washington, D.C.: The Nixon Center.
- Seliverstov, Sergey (2009) *Energy Security of Russia and the EU: Some Legal Aspects*. Paris: IFRI.
- Swint, Brian & Stanley Reed (2011) Putin Proverb Seals BP's Arctic Deal After Hayward Woos Russia. *Bloomberg* 18. januar.
- Westphal, Kirsten (2011) The Energy Charter Revisited. The Russian Proposal for an International Energy Accord and the Energy Charter Treaty. *SWP Comments* (8). Berlin: SWP.
- White, Gregory (2011) Russia's Sechin Defends Investment Climate. *Wall Street Journal* 22. februar.
- Youngs, Richard (2009) *Energy Security: Europe's New Foreign policy Challenge*. Routledge Advances in European Politics. New York: Routledge.

Mobilitet och kulturella resurser: socialt minne och tillhörighet bland skingrade familjer i det finsk-ryska gränslandskapet

Abstract: Mobility and cultural resources: Social memory and belonging among dispersed families in the Finnish-Russian borderland

This article looks at the Finnish–Russian borderland as a transnational space; an outcome of protracted historical processes and shifting borders. Within this framework, it takes a multi-temporal perspective on mobility and belonging among families dispersed across the border. There is a need to understand the long-term effects of this migration, which is a continuing process spanning several generations. Arguably, ethnographic studies can provide a better understanding of social and cultural dynamics, often hidden from the public arenas where notions of cultural difference and integration are being reified. The aim of the article is to reflect on some of the subtleties of social and cultural dynamics. Fragments of memory in individual accounts of the past demonstrate how the social permeates the personal. Social memory is a complex but necessary site for studying the dialectics of individual and social processes. People enact their memories through social practices that combine elements of history and memory as communication between the past, present and future. The author discusses the way elderly and middle-aged informants recall displacements and emplacements in their childhood and examines existential and practical consequences of childcare within families in a transnational context in the Finnish–Russian borderland.

Keywords: belonging, ethnography, Finland, Russia, social memory, transnational migration

Helena Jerman
PhD, forskare vid
Institutionen för
politik och eko-
nomi, Helsingfors
universitet

Migrationen från det forna Sovjetunionen till Finland har ökat drastiskt sedan 1990-talet. I själva verket har ryssar (liksom också finländare) under hela historiens gång passerat den flera gånger ändrade nationella gränsen mellan länderna varvid själva mobiliteten har tagit sig olika slag av former, från samarbete och fredlig samlevnad till krig och imaginering i olika kontexter. Vid sidan om migrationen har också den politiska, ekonomiska, sociala och kulturella utbytesverksamheten tilltagit och allt fler individer och grupper är verksamma i den transnationella umgängessfär som präglas av både

historisk kontinuitet och avbrott. I denna historiska kontext finns det ett behov av komparativa forskningsperspektiv i tid och rum.

Etnografen som en holistisk antropologisk process utgör en viktig metodologisk utgångspunkt i det finsk-ryska gränslandskapet där forskningens målgrupper i högsta grad är mobila i tid och rum. Således är det också nödvändigt att förstå hur det politiska och sociala samverkar både privat och offentligt: Människors erfarenheter präglas av de mest olika situationer, från det mest intima till stora statsomvandlingar. I dagens läge utmanar etnografisk forskning vissa givna begrepp i den offentliga mobilitetsdiskursen – reifierade begrepp om kulturskillnader och integration – genom att påvisa viktiga nyanser av sociala och kulturella förändringar. Dessa är ofta dolda från offentliga och politiska arenor. Syftet med min artikel är att peka på subtiliteter i den sociala och kulturella dynamiken. Skingrade familjers gränsöverskridande nätverk som karakteriseras av avbrott och kontinuitet är i fokus: Historier, hågkomster och minnen över generationer vittnar om mångskiftande och multitemporal gränsöverskridande växelverkan. Med stöd av etnografiska exempel på migration i det finsk-ryska gränslandskapet bygger jag min analys på en transnationell approach som speglar mobiliteten som en kulturell och social *process* i tid och rum. Migranter reagerar med andra ord socialt och kulturellt på kriser och andra händelser som inträffar under flera olika tidpunkter i det »transnationella samhället» som de lever i.¹

Min etnografiska forskning fokuserar sig på den ryska minoriteten i Finland med tonvikt på representanter för den andra och tredje generationens »gamla» ryska minoritet som kommit till Finland efter 1917 samt på en betydligt större grupp ryssar som kommit till Finland efter 1989. Den ryska minoriteten uppgår idag till cirka 40 000 personer vilka socialt, ekonomiskt, kulturellt och politiskt utgör en ytterst heterogen grupp (Jerman 2007). Jag inledde min forskning med en studie om människors egna uppfattningar om sin etnicitet och identifikation i olika sociala sammanhang.² Personer som räknar sig till den ryska minoriteten överskrider ofta den nationella gränsen mellan Ryssland och Finland, både konkret och kognitivt. Hågkomster och minnen i intervjupersonernas berättelser

-
1. Detta samhälle definieras av bland annat social interaktion som övergår nationella gränser (se även Levitt & Schiller 2008).
 2. Projektet *The Hidden Minority. Perceptions of Identity and Ethnicity among Russians in Finland* (2001–03) ingick i forskningskonsortiet *Ethnic Relations, Difference and Transnational Processes* och löd under Finlands akademis forskningsprogram *Marginalization, Inequality and Ethnic Relations*.

tjänade som verktyg i utforskandet av perceptioner rörande identitet, eller »jaget». Vidare erbjöd mitt forskningsmaterial en specifik innebörd av det »finsk-ryska gränslandskapet» som ett transnationellt rum, en följd av en lång historisk process. Insikter från denna studie ledde till utforskandet av det sociala minnet, ett fenomen som pekar på ett komplext samband mellan »införlivat minne» (*embodied memory*), historia, tid och rum (Jerma n & Hautaniemi 2007).

Det empiriska materialet omfattar etnografiska intervjuer och diskussioner med informanter³ samt deltagande observation i skiftande miljöer, till exempel i informanternas hem- och arbetsmiljö, i aktivitetscentrum för invandrare, ute på stan i vardagsvimmel, samt vid olika tillställningar såsom seminarier eller fester. Tillsammans med informanter har jag ett flertal gånger korsat gränsen mellan Ryssland och Finland både konkret under gemensamma resor eller mentalt, under diskussioner, i minnet. Arkivmaterial, som främst består av den bild som televisionen i Finland förmedlar av den ryska minoriteten, kompletterar mitt primärmaterial (se Jerma n 2003, 2004).

Min forskning har bland annat dryftat frågan om hur gränsen visar sig i en ofta emotionellt laddad kontext mellan olika generationer.⁴ Hur omtvistad är gränsen i ett historiskt och ett transnationellt perspektiv? Man kan hävda att vad som verkar vara ett modernt fenomen inbegripande spridda gränsöverskridelser är upprepningar av ett socialt och politiskt mönster som bildligt talat innehåller flera historiska lager av kulturmönster och praxis. Äldre ryssars berättelser – åldringar som en gång i tiden var barn till flyktingar och evakuerade och som själva erfarit krig, flyttningar och omplaceringar till olika orter – avslöjar minnen som förenar både personliga hågkomster och officiell historia.

Hur kan man då avslöja dolda strukturer som orsakas av förändringsdiskurser i det finländska samhället? Jag har valt en approach som rör sig på flera olika tidsnivåer samtidigt⁵ och som beaktar hur

-
3. Dessa består av både män och kvinnor i olika åldrar – allt från barn till åldringar. De flesta informanterna är i 30–60 års ålder, de äldsta över 90 år gamla. Intervjuerna och diskussionerna har skett både på ryska, svenska och finska beroende på vilket språk informanten valt för våra inbördes dialoger.
 4. Mitt forskningsprojekt *Perceptions of Self and Lived Experience among Russians Crossing National Boundaries* (2004–07) ingick i en större studie, *Multi-Sited Lives in Transnational Russia: Questions of Identity, Belonging and Mutual Care*. Det ingick i Finlands akademis forskningsprogram *Russia in Flux*. Projektet *Movement and Belonging. Perceptions on Self among Second and Third Generation Russians in Finland* (2007–09) ingick i *Ruptures and Continuity: Cross Cultural Perspectives on Belonging and Generations in Eastern Europe*.
 5. Jfr Sharon MacDonald (2002), som talar om en *multi-temporal approach*.

olika händelser, begrepp och personer uppfattas (av informanter eller arkiv) vid olika tidpunkter. Hur överförs dessa och av vem? En analys av hur sociala kulturformer – till exempel språk eller specifika religiösa sedvänjor – överlever, samt hur de uppfattas och hur begrepp ändras över tid är härvidlag viktig.

En historia lika lång som den finsk-ryska gränsen

Mitt forskningsprojekt fokuserar på existentiella och praktiska konsekvenser av migration. Minne, glömska, nostalgi och tid utgör förnimbara begrepp som de så kallade emigranterna måste ta ställning till i sitt vardagsliv. Härvid stöder jag idén om att en mångfald av aktörer i olika sammanhang skapar (kultur)identiteter, vilka de än må vara. Genom att tillämpa ett temporalt perspektiv har min etnografiska studie strävat till att besvara frågor som till exempel: Vilka sociala kulturformer uttrycker informanterna i Finland eller under sina vistelser i Ryssland och vilka kulturformer korsar gränsen? Har äldre ryssars erfarenheter något samband med erfarenheterna hos personer från det före detta Sovjetunionen som kommit till Finland 80 år senare?

Forskning rörande transnationella familjer, i synnerhet den andra och tredje generationen, är relativt ny (se exempelvis Wolf 2002; Römhild 2003). Vi måste nämligen analysera de långsiktiga effekterna av migration: I själva verket omspanner den flera generationer. Om transnationella bindningar fortsätter att vara – eller inte vara – viktiga för vissa individer, varför är det så?

I det följande kommer jag att återge äldre och medelålders informanternas minnen om hur de flyttat(s) från ett ställe till ett annat i sin barndom. Vilken är deras syn på hur stora och viktiga händelser i den tidiga barndomen har påverkat deras känsla av tillhörighet under deras levnadsbana? Jag kommer också att analysera existentiella och praktiska följder av barnomsorg inom familjer i ett transnationellt sammanhang. Informanternas egna tolkningar om erfarenheterna är i fokus.⁶

Metodologiskt är det frågan om ett komparativt och tidsmässigt mångbottnat perspektiv som bemödar sig om att framhäva sambandet mellan migrationen i dag och i det förflutna. Min analys visar på flera tidsmässigt mångbottnade lager av minnen hos informanterna samt klagör själva innebörden av dessa minnen. Man kan säga att

6. Det empiriska materialet för föreliggande artikel omspanner åren 2001–10. Fältarbete har jag utfört både i nordöstra Finland samt i södra Finland, främst i huvudstadsregionen.

minnet expanderar mellan människor och deras olika sociala kontexter (Skultans 1998). Ytringar av tillhörighet baserar sig på jagets medvetenhet och dess samband med samhället. Med andra ord betraktar jag minnet som en plats där utforskandet av dialektiken mellan personliga och sociala skeenden äger rum. Eftersom minnet konstrueras socialt och förmedlas genom kulturformer hävdar jag också att det är av avgörande betydelse för subjektiviteten (jfr Jerman & Hautaniemi 2007; Cole 2001; Gullestad 1996).

»Vi existerade inte» – den ryska minoritetens låga profil

Jag har i andra sammanhang hävdad att den ryska minoriteten är en dold minoritet från såväl ett externt som ett internt perspektiv samt framhävt dess roll som »den andra» i ett finländskt sammanhang.⁷ »Att vara dold» eller »att dölja sig» var teman som kom fram i informanternas och mina inbördes diskussioner varvid minnet tjänade som ett verktyg i utforskandet av perceptioner som hade att göra med identiteten, med jaget. Minnet framstod som »en verksamhet i nuet»⁸ och utgjorde en viktig del av den process som leder till en människas tillhörighet till något, hennes identitet.

De två krigen som förts mellan Finland och Sovjetunionen (1939–40 och 1941–44) då befolkningen i Karelen i östra Finland evakuerades två gånger under loppet av fyra år har lämnat sina tydliga spår. Men redan tidigare, det vill säga under det finska inbördeskriget och de närmaste åren efteråt skyllde de vita⁹ kriget på ryssarna och ett rysshät skapades (Karemaa 1998).¹⁰ Det här utgjorde en stark kontrast till attityderna mot ryssar då Finland utgjorde en del av det ryska imperiet under det så kallade ryska förtrycket (1899–1905 och 1908–17). Då riktade sig motståndet primärt mot administrationen, inte folket. Hågkomster från kriget sammanflätas både av offentliga och individuella minnen, det nationella och de personliga.¹¹

7. Se Jerman 2003, 2004, 2006 samt 2007, där jag analyserar de historiska orsakerna till marginaliseringen av den ryska minoriteten.

8. Se Yelvington (2002) om minnet som »an activity in the present».

9. Förutom över- och medelklassen hörde flertalet av de självägande bönderna till det »vita lägre». De sistnämnda visade sig utgöra arméns ryggrad, därav namnet den vita bondearmén (Alapuro 1988: 183).

10. Efter inbördeskriget 1918 har den finskspråkiga benämningen »ryssät» (sing. »ryssä»), bokstavligen ryssar, haft en pejorativ nyans.

11. Om skärningspunkter i hågkomster beträffande det offentliga och det personliga se Hautaniemi et al. (2007).

Efter de båda världskrigen använde sig den ryska minoriteten av flera olika metoder för att dölja sin etniska identitet i Finland. Många personer ändrade sina familjenamn till finskklingande namn under och efter kriget – »för att kunna förtjäna sitt uppehälle» såsom en informant uttryckte det. Att dölja sin identitet genom att inte prata ryska på offentliga platser utgör ett annat exempel. Till strategierna har hört att tiga trots en inre längtan efter att få tala ut, eller att dölja sin bakgrund med »lögner och förnekanden». I det senare fallet har det inneburit att skapa eller imaginera tradition (Ranger 1993). Den tredje och den fjärde generationens barn till flyktingar och evakuerade har vittnat om hur de betraktats som »den andre» till exempel i skolan under 1950–1980-talen.

Efter Sovjetunionens fall passerar (igen) ett ökande antal människor gränsen mer eller mindre permanent.¹² Ryssar som har kommit till Finland för endast 15–20 år sedan fram tills i dag har liknande erfarenheter som den »gamla» minoriteten: De ses fortfarande som »den andra». Det är en smärtsam upplevelse för ett barn att bli ignorerat eller uppleva fruktan i vardagslivet. På ett dagis förbjöd till exempel några föräldrar sina barn att leka med en rysk pojke från samma dagis. En del av de anställda använde sig av mera subtila metoder för diskriminering. Då man firade en mångkulturell afton saknades rysk rekvisita eller element helt och hållet från firandet, berättade pojakens mamma. Hon avslutade sin berättelse åt mig kort och koncist: »Vi existerade inte». Mitt material innehåller flera liknande exempel av marginalisering.

Oberoende av allt detta utger den ryska diasporan i Finland två ryska tidningar och det finns också en rysk radiostation, radio Sputnik. Man hör ryska talas på gatan och i butiker (men om någon talar med hög röst är det ofta en turist och inte en stadigt boende person). Det finns flera registrerade ryska föreningar. I Helsingfors finns det till exempel över 40 klubbar för barn, allt från gitarrkurser och språkkurser till dockteater. Det är dock som om majoriteten av befolkningen inte skulle vara medveten om alla dessa aktiviteter.

12. På det lokala planet är situationen ytterst dynamisk i synnerhet i gränstrakterna i norra Karelen och Kajanaland. Utropet »vi har inga gränser här» är inte ovanligt. Identifikation och tillhörighet i dessa trakter skulle fordra en egen artikel. Man kan till exempel bara spekulera om hur virkestullarnas framtid kommer att reflekteras på inte bara antalet gränsövergångar men på hela identitetskomplexet i de här delarna av Finland.

Ett multitemporalt perspektiv

Ett tidsmässigt mångbottnat perspektiv beaktar människors hågkomster och minnen och betonar samtidigt kulturformernas dynamik såsom de uttrycks i såväl individuella erfarenheter som i vidare historiska sammanhang. Då informanterna i mitt forskningsprojekt uttryckt känslor av annorlundaskap eller tillhörighet har det skett i ett multitemporalt perspektiv.

I två unga mödrars berättelser som rörde barnomsorg framträdde till exempel tydligt den emotionellt laddade kontexten mellan generationer. I själva verket erbjuder denna kontext (om och om igen) nycklar för (dis)kontinuitet i kulturella modeller. Dessa betonar själva processen då det gäller tillhörighet, dvs. vid vem eller vad barn fäster sig i barndomen. Irinas och Marinas¹³ (se nedan) perceptioner om var eller hos vem deras barn hör hemma i en transnationell kontext, betingat av historien, har i själva verket att göra med innebörden av begreppet »familj». Jag vill därför citera Vladimir Losevs kärnfulla definition av vad som menas med en »rysk familj». ¹⁴ Enligt Losev utgör *familjens försvinnande* bland de ryska immigranterna i Finland ett enormt problem:

»Familjen!» utropade Losev
 Vad är en *семья*, familj?
 Vad är *я* på ryska?
 Det stämmer, det är *семь*.
 Och vad är *я* på ryska? Korrekt, det är *Я!*»
 Han utropade »*семь – я!* När vi kombinerar dessa två ord får vi ordet familj, *семья*.

Vem hör till den? Jo, två föräldrar, mor och far. Ett par morföräldrar och ett par farföräldrar, och slutligen – *я*. Detta är familjen och har alltid varit – genom alla tider. Alla tre generationer hör till den. Frågan gäller moral uppfostran, de äldres moraliska stöd. Men detta har försvunnit i Finland. Nu sitter två gamlingar [ensamma] i en lägenhet.

Losevs idé om familj baserar sig knappast på en vetenskaplig analys. Men just för analysens skull bör vi antropologer placera Losevs

13. Informanterna är anonymiserade med uppdiktade namn.

14. Vladimir Losev bor i Finland och han presenterade sin definition vid ett seminarium om *Äldre ryssars situation i Finland samt social välfärd*. Seminariet ägde rum i samband med årsmötet »Ryska möten» för de ryskspråkiga organisationerna i Finland i Centrum för rysk vetenskap och kultur i Helsingfors den 3 april 2005. Seminariets deltagare utgjordes främst av ryssar som är aktiva i medborgarorganisationer i Finland samt av ryska emigranter.

familjebegrepp först och främst i dagens ryska migration. Inneböörden som Losev gav åt begreppet familj tedde sig bekant och jag kunde finna en plats för hans familjebegrepp i mina intervjuer med ryska mödrar som bor i Finland. Några av dessa berör far- och morföräldrarnas avgörande betydelse i barnuppfostran i en familj. De berörda mödrarnas egna föräldrar, speciellt mammorna, hade varit utkommenderade på arbeten långt borta från hemmet. Barnet självt hade blivit lämnat för att tas om hand av far- eller morföräldrarna.

Irinas berättelse

Irina tillbringade sin barndom med sina föräldrar hundratals kilometer från sin egen äldre syster och mormodern. Irina berättar: »Den ursprungliga idén var att min syster skulle bo med min mormor endast under min mammas studieperiod. Men detta skedde inte. I stället blev det för alltid.» Den riktiga mamman besökte sin dotter ett par gånger i året.

Samma sak upprepades senare i Irinas eget fall. Medan hon studerade födde hon en dotter som hon sedan lämnade i sin mors vårdnad medan hon studerade på en plats tusentals kilometer från det egna hemmet. Hon besökte sitt barn ett par gånger om året. Efter att hon avslutat sina studier, gifte hon sig och paret fick en dotter. Detta var alltså Irinas andra barn.

Irina och hennes man emigrerade sedan till Finland, men skilde sig efter en kort tid i landet. Det blev rättegång om vem som skulle få vårdnaden om barnet och Irinas man fordrade att barnet skulle bo med honom. I rätten pläderade han att Irina var en dålig mor och att hon inte brydde sig om sina barn – han hänvisade till det faktum att hennes förstfödda dotter bodde med hennes föräldrar, i praktiken med hennes far (hennes mor hade under tiden som gått avlidit). Enligt Irina missbrukade han medvetet ett så kallat »normalt arrangemang» av barnomsorg i Ryssland. Han vann med andra ord rätten på sin sida i Finland, där dylika arrangemang är främmande.¹⁵

I dag är Irina en ensamförsörjande mor och bor med sina båda döttrar i Finland. Den äldre dottern längtar efter sin far i Ryssland – som ju i verkligheten utgör hennes biologiska morfar. Hon har fyllt 17 år och representerar den andra generationens (nya) ryska

15. Mor- eller farföräldrar betraktas primärt som ställföreträdande föräldrar i ryska invandrade familjer då det gäller barnomsorg. Det här gäller i synnerhet i fall av konflikter inom kärnfamiljen eller föräldrars död eller skilsmässa. Denna modell har i flera fall avslöjat olikheterna mellan finländska och ryska myndigheters sätt att behandla dylika problem samt framförallt deras uppfattning eller snarare definition på »familj».

emigranter. Hon har anpassat sig väl till den finska skolkulturen men är ambivalent i fråga om vart hon hör till. Irina uttrycker det så här: »Hon både förstår situationen – och förstår den inte.» Irina skulle själv vilja återvända till Ryssland för gott men hennes *yngre* dotter vill stanna i Finland. Dotterns farmor, det vill säga Irinas före detta svärmor, som ofta besöker Finland, har berättat åt barnet: »Människor lever dåligt och fattigt i Ryssland, de hungrar. Det finns tjuvar och farligt folk. Man går inte säker på gatan». Irina fortsätter att berätta:

Men hon är ju ett barn, hon tar in allting och tror på allting, faktiskt allting, kan du föreställa dig hennes intryck? Men hon tycker om ryska karameller och andra presenter som hennes farmor hämtar från Ryssland.

Marinas berättelse

Marinas reflektioner om mänskliga relationer och barnomsorg relaterade till både kognitiva och konkreta gränsöverskridanden mellan Finland och Ryssland. I likhet med flera andra ryska immigrantkvinnor i Finland led hon oerhört av vissa ovälkomna element, till exempel prostitutionen, som följde på Sovjetunionens sönderfall. För att undvika sexuella trakasserier, berättar hon, var det klokare att inte tala ryska på gatan. I början på 1990-talet var det sålunda svårt att ignorera externt pålagda identiteter, till exempel i media. Marina berättar att hon då mindes sin egen mor och sin mormor. Så här säger hon: »Jag sökte stöd och uppmuntran från min egen familj. Jag uppfostrades på ett ryskt sätt med stränga beteendekoder.»

Marina berättar dessutom att hon var totalt oförberedd på anti-ryskhet då hon kom till Finland. Hon och hennes bästa ryska väninna [i Finland] hade fötts i den avlägsna östra delen av före detta Sovjetunionen: »Den finska gränsen var *långt borta* för oss. Vi är ett slags asiater vet du (fastän vi är ryssar) och för oss utgör de aktuella och intressanta händelserna de som sker i Asien.» Kriget mellan Finland och Ryssland hade i själva verket utgjort »en lucka» i deras utbildning i skolan. Enligt Marina hade de inte förstått implikationerna av kriget, det var »en helt ny sak [när de väl flyttat till Finland] och det tog en lång tid för att fatta vidden av det».

Det historiska perspektivet är viktigt i nationell och etnisk tillhörighet då man försöker fatta innebörden av det nuvarande (jfr Hautaniemi 2007). Genom att sammanbinda det förgångna med det nuvarande i en kontext mellan olika generationer påverkar minnet också framtida handlingar. Följaktligen talade Marinas väninna inte

ryska med sin dotter och på samma sätt försökte Marinas son tysta ner sin mor i matbutiken. Han hade lärt sig på dagiset att man inte bör tala ryska i Finland, sade Marina.

Marina talade ändå ryska med sonen hemma – men inte alltid: Hennes äkta man som inte behärskade ryska språket vill inte att hon talade ryska med sonen i situationer där sonen är olydig. »Vi har uppfostringsproblem i vår familj,» sade Marina. Hon syftade på att hennes man ville förstå *vad* hon sade till sonen när han var olydig samt att hon, enligt sin man, sade de »rätta sakerna» till sonen. Med andra ord upplevde Marina sina två roller i diasporan som motsägelsefulla och hon tvivlade på att hon kunde ena dem.

Fastän hon klagade över sin sons strategi att växla mellan olika roller i Finland och Ryssland betedde dock Marina sig själv likadant – det vill säga hon spelade olika roller i Ryssland och Finland eller med ryssar i Finland och finländare i Finland. Betecknande är hur hon själv uttryckte fenomenet: Hon hade »varit tvungen att möta sig själv i spegeln». Sammanfattningsvis agerade barnet alltså på samma villkor som sin mor. Gemensamma minnen skapar social kontinuitet i splittrade erfarenheter.

Kontinuitet och avbrott

Oberoende om frågan gäller konkreta eller kognitiva nationella gränsöverskridelser vittnar Irinas och Marinas berättelser om att omsorgsnätverk sträcker sig mellan olika platser. Sociala band är emellertid personligen känsliga, och sociala och kulturella omsorgsmodeller är inte alltid förhandlingsbara på grund av bakomliggande fenomen som har att göra med lagar och politiska förhållanden. Dessutom innebär tillhörighet inte nödvändigtvis en specifik modell i sig i själva överföringsprocessen av perceptioner mellan olika generationer, det primära är själva innebörden av en modell eller vana (jfr Epstein 1978).

Kan vi under en så lång tidsperiod som 80–90 år urskilja en bro mellan olika livshistorier då det gäller migration mellan Ryssland och Finland? I dag har 90 år förflutit sedan de första ryska flyktingarnas ankomst till Finland. En äldre rysk kvinna säger att hon lärde sig för livet att »vara lägre än gräset och tystare än vattnet».¹⁶ Hon hänvisade till ryssarnas låga profil i Finland. Hennes utsaga låter bekant då man beaktar Marinas son i mitt föregående exempel.

16. Jfr tv-dokumentären *Tystare än vattnet, lägre än gräset* (http://svtplay.se/t/113626/tystare_an_vattnet_lagre_an_graset).

I själva verket hade svåra levnadsförhållanden tvingat denna kvinna att i elva års ålder tillsammans med sin sexåriga lilla syster att flytta till det ryska barnhemmet i Helsingfors. Deras mor var fattig och kunde inte ta hand om sina barn. Faktum är att flera så kallade värlösa barn i det ryska barnhemmet hade sina mödrar långt borta i Karelen, i sydöstra Finland. Orsaken var att många ryssar hade sina sommarstugor på den finska sidan av gränsen före den ryska revolutionen. På grund av oroligheter och skottlossning men framförallt ren hunger i St Petersburg fann mödrar och barn sin tillflykt i dessa sommarstugor på den finska sidan där åtminstone mat fanns tillgänglig medan de äkta männen fortfarande arbetade på den ryska sidan av gränsen. Emellertid stängdes gränsen plötsligt mellan de båda länderna och de flesta barnen skulle aldrig mera träffa sina fäder igen – och i flera fall inte sina mödrar heller.

De här barnens och deras mödrars berättelser har inga konvergenspunkter med till exempel Marinas och Irinas aktuella berättelser i fråga om *sättet* för migration, det vill säga flykt vs. frivillig migration. Vad som är intressant är att barn som kom till Finland efter revolutionen 1917 växte upp under kriget mellan Finland och Ryssland på 1940-talet medan barnen som kom efter Sovjetunionens kollaps på 1990-talet nu lever i skuggan av de historiska händelserna i Finland. Dessa händelser levs ut i ett flertal sociala kulturformer. I det följande ger två tilläggs exempel mer belysning åt fenomenet.

Efter revolutionen tillbringade fyra och ett halvt åriga Tanja sina dagar ensam i en stuga i skogen medan hennes mor arbetade långa dagar som guvernant långt borta från stugan. Fastän Tanja medger hungern och de svåra levnadsvillkoren säger hon att finländarna är ett mycket »civiliserat folk» i och med att tillgängligt arbete erbjöds både finländare och ryssar. Enligt Tanja enade kriget finländare och ryssar, lidandet var gemensamt och »finländarna visste att min äkta man och mina söner senare stred på den finska sidan som frivilliga, de hade inte ens finskt medborgarskap».

Maria som varit inneboende i det ryska barnhemmet förenar i sin tur det förgångna, det närvarande och framtiden i sin berättelse. Anspelande de nya emigranterna i Finland berättar hon att »Vi *emigranter*, vi kallar *dem* för de nya ryssarna». »Det är bättre att vara försiktig, » fortsätter hon: »Något gammalt kan bli uppgrävt.» Denna 90-åriga informant hänvisade till sin farfar, som var född för 150 år sedan, som om han fortfarande skulle ha varit vid liv. Hon citerade honom: »Det är bättre att tiga, det är bättre». Sedan sade

hon: »Vet ni, man är vit i dag och röd i morgon, så är det bara».¹⁷ I ett analytiskt perspektiv »frös» de närvarande hågkomsterna ner minnen från det förgångna (jfr Casey 2000).

Vad förtäljer mina exempel? Trots de förgångna 90 åren tvingar instabila familjeförhållanden samt dynamiska omsorgsnätverk och förflyttning av barn oss att fråga: Bevittnar vi för närvarande dramatiska sociala och kulturella avbrott i levnadsbanor eller borde vi vara analytiskt mer sensitiva i forskning rörande kontinuitet, reproduktion av händelser och till och med harmoni inom och mellan gränsöverskridande människogrupper samt Finlands majoritetsbefolkning? Ovan har jag framhävt betydelsen av minne, individuellt aktörskap, mångahanda medlemskap samt mänsklig erfarenhet av det förgångna och det närvarande och imagineringsområden. De utgör avgörande faktorer i forskning som strävar till att nå djupgående kunskap om vad som upplevs som gemensamt, som omtvistat eller vad som till och med förnekas inom familjer.

Barnet inom dig finns i nuet, i det förgångna och i framtiden

Jag ser det som sannolikt att ryska flyktingföräldrars återkommande och emotionella diskussioner om »att inte kunna språket» och »att leva utan 'hemlandet'» (Jovanović 2004) har påverkat deras barns (idag i åldern 40–70 år) självkänsla. De äldre damerna i de ovan citerade berättelserna konstaterar i dag det oundvikliga i de historiska händelserna i sina liv. Samtidigt förhandlar de emellertid sin tillhörighet som beroende av sina egna personliga erfarenheter i till exempel arbetslivet samt i interaktionen med lokala finländare. Analytiskt är det möjligt att skönja deras aktörskap både tillsammans och skilt. På så sätt verkar minnet i nuet och betonar härigenom de sociala följderna av upplevd erfarenhet.

Man kan konstatera att valet att inte tala ryska med sina barn, såsom en del av dagens immigrantföräldrar gjort – för att de vill förmedla sin verkliga eller imaginerade finska bakgrund¹⁸ till sina

17. Detta uttalande har jag även hört av andra ryskfödda åldringar i Finland.

18. Det här gäller bland annat de så kallade återflyttarna med ingermanländsk (finsk) bakgrund. »Ingermanländarna» är avkomlingar till finländare som på 1600-talet flyttade till ett område invid St Petersburg. När Tyskland ockuperade området under andra världskriget evakuerades mer än 60 000 ingermanländare till Finland. Efter kriget måste Finland sända hem dem, och de blev deporterade till Sibirien och till andra delar av Sovjetunionen. År 1990 konstaterade president Mauno Koivisto att ingermanländarna kan betraktas som återflyttare.

barn – tjänar ett liknande mål som ovan. Deras barn går i finsk- eller svenskspråkiga daghem och skolor. Men det finns även barn som oberoende av sina föräldrar, av en eller annan orsak, vägrar att tala ryska. Med andra ord utgör språket, som är en viktig »plats» för minnet, en kraftfull faktor i detta sammanhang. Endast framtida empirisk forskning kommer att kunna ge oss kunskap om dessa barns tillhörighetskänslor.¹⁹ Min forskning visar att det redan finns föräldrar som har svårigheter att kommunicera med sina barn hemma, föräldrar som av olika orsaker inte själva lärt sig finska och som inte har stött sina barns färdighet i ryska. Sätten på hur annorlundaskap och tillhörighet skapas utgör två sidor av samma mynt. De är avgörande i hur perceptioner och imagineringsformer formas i både fysiska och kognitiva gränsöverskridanden.

Med inblickarna i mitt långvariga fältarbete har jag framförallt velat visa vilken stark maktfaktor de så kallade transnationella sociala fälten utgör speciellt när det gäller barn. Dessa fält omfattar alla aspekter av socialt liv – de bokstavligen omger barnet²⁰ – och orsakas av att människan rör(t) sig över de nationella gränserna. I bästa fall erbjuder gränslandet som »mellanrum» flera slag av tillhörighet men det är utmanande i ett tidsmässigt perspektiv. Kontinuitet och avbrott kan alltså ses i ett jämförande perspektiv där det egentligen handlar om turbulens och strävan efter en erkänd tillhörighet i det föränderliga gränslandskapet.

Reflektioner om innebörden av flera och olika sammanhang i tid och rum

Fältet för min studie utgör en komplex konfiguration av tid, rum och händelser. Till de sistnämnda räknas ett historiskt specifikt projekt som utgör en på alla sätt vid kontext för min forskning, nämligen den sociala och politiska integreringen av evakuerade och flyktingar som en följd av kriget mellan Sovjetunionen och Finland, samt den sedan 20 år tillbaka initierade, pågående integrationsprocessen av emigranter från före detta Sovjetunionen till Finland. I denna process är det förgångna och det närvarande sammanflätade. För att ge ett exempel: Med det som i före detta Sovjetunionen kallades

19. Dessutom är den föränderliga sociala diskursen i Finland rörande migration från Ryssland avgörande i denna kontext.

20. Enligt Peggy Levitt och Marty C. Waters (2002) åtföljs de ekonomiska banden av religiösa, sociala och politiska i de transnationella fälten. Ju »tätare» och mer mångfaldigt ett socialt fält är desto flera sätt erbjuder det gränsöverskridande personer att förbli aktiva i sina egna ursprungsländer kognitivt eller konkret.

för »den finska kampanjen» avser finländarna Vinterkriget mellan Finland och Sovjetunionen. Uttrycket kändes dock bekant då en rysk informant som kommit till Finland på 1990-talet använde det i vårt samtal.²¹ Hans begrepp kan finna en plats i mitt empiriska material som täcker intervjuer med ryssar som lever transnationellt i Finland. Min uppgift är att upptäcka och identifiera möjliga sammanstrålande idéer eller uppfattningar eller till synes oförenliga synpunkter eller faktorer.

Ett »multitemporalt» perspektiv som samtidigt inbegriper flera olika platser beaktar människors minnen och visar härmed vikten av dynamiska kulturbegrepp både då vi betraktar individuella erfarenheter och vidare historiska kontexter. I utforskandet av mobilitets- och identifikationsdynamiken har jag kommit fram till att transnationalismen inte endast är mångplacerad, den är även tidsmässigt ett sätt att bygga ett meningsfullt liv. Dessa liv är ofta lika utmanande för utomstående som för dem som har gränsöverskridande erfarenheter. Innebörden av processen är dock helt olika för dessa båda parter.

Avslutningsvis vill jag därför betona att den aktuella etnografiska situationen och den historiska dimensionen inte utesluter varandra. Historiska källor och informanternas perspektiv bidrar inte bara med information om transnationalism, etnicitet och tillhörighet, de vittnar i allra högsta grad även om maktrelationer i ett multinationellt socialt rum. Migranternas önskan om tillhörighet eller deras idéer om vart de skulle vilja tillhöra erbjuder inga enkla lösningar.

Litteratur

- Alapuro, Risto (1988) *State and Revolution in Finland*. Los Angeles, CA: University of California Press.
- Casey, Edward S. (2000) *Remembering. A Phenomenological Study*. Bloomington, IN: Indiana University Press.
- Cole, Jennifer (2001) *Forget Colonialism? Sacrifice and the Art of Memory in Madagascar*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Epstein, Arnold Leonard (1978) *Ethos and Identity: Three Studies in Ethnicity*. London: Tavistock.
- Gullestad, Marianne (1996) »Modernity, Self, and Childhood in the Analysis of Life Stories» i Marianne Gullestad (red.) *Imagined Childhoods: Self and Society in Autobiographical Accounts*. Oslo: Scandinavian University Press (1–39).

21. I själva verket valde han att säga »finsk-ryska kampanjen» i intervjun som ägde rum 2003.

- Hautaniemi, Petri (2007) »Fugitive Memories. How Young Somali Men Recall Displacements and Emplacements in Their Childhood» i Petri Hautaniemi, Helena Jerman & Sharon MacDonald (red.) *Anthropological Perspectives on Social Memory*. Anthropological Yearbook of European Cultures 15. Münster: Lit (77–91).
- Hautaniemi, Petri, Helena Jerman & Sharon MacDonald (red.) (2007) *Anthropological Perspectives on Social Memory*. Anthropological Yearbook of European Cultures 15. Münster: Lit.
- Jerman, Helena (2003) Hur ryssar presenteras i TV-dokumentärer i Finland. Ett sätt att konstruera etnicitet. *Nordisk Østforum* 4 (17): 503–17.
- Jerman, Helena (2004) Russians as Presented in TV Documentaries. *The Global Review of Ethnopolitics* 3 (2): 79–88. Tillgänglig på www.ethnopolitics.org/ethnopolitics/archive/volume_III/issue_2/jerman.pdf. Läsdatum 4 november 2009.
- Jerman, Helena (2006) Opyt dialogitjeskogo izutjenija identitjnosti russkogo mensjinstva v Finljandija. *Diaspory/Diasporas* 1: 148–70.
- Jerman, Helena (2007) »Memory Crossing Borders: A Transition in Space and Time among Second and Third Generation Russians in Finland» i Petri Hautaniemi, Helena Jerman & Sharon MacDonald (red.) *Anthropological Perspectives on Social Memory*. Anthropological Yearbook of European Cultures 15. Münster: Lit (117–41).
- Jerman, Helena & Petri Hautaniemi (2007) »Introduction: Anthropological Perspectives on Social Memory» i Petri Hautaniemi, Helena Jerman & Sharon MacDonald (red.) *Anthropological Perspectives on Social Memory*. Anthropological Yearbook of European Cultures 15. Münster: Lit (1–7).
- Jovanović, Miroslav (2004) »Accelerated Maturity: Childhood in Emigration (Russian Children on the Balkans 1920–1940)» i Slobodan Naumović & Miroslav Jovanović (red.) *Childhood in South East Europe. Historical Perspectives on Growing Up in the 19th and 20th Century*. Münster: Lit (199–214).
- Karemaa, Outi (1998) *Vihollisia, vainoojia, syöpäläisiä. Venäläisviha Suomessa 1917–1923*. Bibliotheca Historica 30. Helsinki: Suomen historiallinen seura.
- Levitt, Peggy & Mary C. Waters (2002) »Introduction» i Peggy Levitt & Mary C. Waters (red.) *The Changing Face of Home. The Transnational Lives of the Second Generation*. New York: Russell Sage (1–30).
- Levitt, Peggy & Nina Glick Schiller (2008) »Conceptualizing Simultaneity. A Transnational Social Field Perspective on Society» i Alejandro Portes & Josh DeWind (red.) *Rethinking Migration: New Theoretical and Empirical Perspectives*. New York: Berghahn (181–218).
- MacDonald, Sharon (2002) »Trafficking in History: Multitemporal Practices» i Ina-Maria Greverus, Sharon MacDonald, Regina Römhild, Gisela Welz & Helena Wulff (red.) *Shifting Grounds. Experiments in Doing Ethnography*. Anthropological Journal of European Cultures 11. Münster: Lit (93–116).

- Ranger, Terence (1993) »The Invention of Tradition Revisited. The Case of Colonial Africa» i Terence Ranger & Olufemi Vaughan (red.) *Legitimacy and the State in Twentieth Century Africa. Essays in Honour of A.H.M. Kirk-Greene*. London: Macmillan Press (62–111).
- Römhild, Regina (2003) Confronting the Logic of the Nation-State. Transnational Migration and Cultural Globalization in Germany. *Ethnologia Europea* 33 (1): 61–72.
- Skultans, Vieda (1998) *The Testimony of Lives. Narrative and Memory in Post-Soviet Latvia*. London: Routledge.
- Wolf, Diane L. (2002) »There's No Place Like 'Home': Emotional Transnationalism and the Struggles of Second-Generation Filipinos» i Peggy Levitt & Mary C. Waters (red.) *The Changing Face of Home. The Transnational Lives of the Second Generation*. New York: Russel Sage (255–94).
- Yelvington, Kevin A. (2002) History, Memory and Identity: A Programmatic Prolegomenon. *Critique of Anthropology* 3 (22): 227–56.

Klonerna anfaller? Exporten av svensk musikradio till Estland och Lettland

Abstract: Attack of the clones? Exporting Swedish format radio to Estonia and Latvia

The purpose of this article is to contribute to a better understanding of the internationalization of the media landscapes around the Baltic Sea, and to analyse how the international dissemination of format radio is organized. The article presents results from a study of how radio formats, as modes of production and cultural forms, move between cultural and national contexts. More precisely, the study addresses the organizational and institutional frameworks that have been constructed by the media company Modern Times Group (MTG) in setting up commercial music radio in the Baltic states. The article shows that neither »format-trade» nor »network» – models or metaphors previously used to analyse these processes – can explain the case fully. Instead, the article suggests that thinking in terms of »franchising» can further our understanding of how production formats migrate between places. The article begins with a discussion of what franchising within this sector of the media would imply, comparing this notion with the concepts of »formats» and »networks», and analyses how franchising functions in practice. Finally, the article points to some of the potential conflicts involved in the franchising of commercial format radio.

Keywords: formats, franchising, internationalization, media production, music radio

Fredrik Stiernstedt
Doktorand vid
Södertörns hög-
skola och Baltic
and East European
Graduate School,
Stockholm

Sovjetimperiets upplösning 1989/1991 var startpunkten på en lång rad samhällsförändringar i Östersjöregionen, inte minst på medieområdet (Andersson 2009; Vihalemm 2002). Länderna kring Östersjön kunde tidigare beskrivas som ett segregerat medielandskap dominerat av två olika system – statliga medier i öst, kommersiella medier och public service i väst – med en relativt liten om än existerande ömsesidig påverkan. Under de senaste 20 åren har det dock blivit alltmer naturligt att karaktärisera regionen kring Östersjön som *en* gemensam och integrerad mediemarknad, en marknad på vilka ett mindre antal mediekoncerner (bland andra flera nordiska)

kontrollerar produktionen och distributionen av stora delar av medieutbudet (Bengtsson & Lundgren 2005).¹

Det faktum att det i mångt och mycket är samma ägare som kontrollerar de kommersiella (eter)medierna i regionen innebär också att utbudet i de olika länderna präglas av relativ likhet. Å ena sidan sker en likartad programimport från till exempel USA och Storbritannien. Å andra sidan har olika typer av affärslösningar såsom formatadaptioner (se nedan) lett till att stora delar av de postkommunistiska medielandskapen präglas av vad Karol Jakobowicz kallat »karbonkopior eller kloner» (Jakubowicz 2007: 334). Det lokalt eller regionalt producerade materialet är ofta, precis som på de europeiska medielandskapen i stort, versioner av förlagor från några få stora medie- och produktionsbolag (Forsman & Stiernstedt 2007).

Liksom de övriga massmedierna har också radiomediet varit inbegripet i processer av tilltagande ägarkoncentration och rationalisering under de senaste decennierna. Omregleringar av radiomarknader och ökad privatisering har sagts leda till en institutionalisering av »teknorationella» programstrategier (Berland 1993). Studier av utvecklingen i Australien (Turner 1993), Storbritannien (Barnard 1989), Kanada (Berland 1993), Frankrike (Miller 1992) och Sverige (Wallis & Malm 1993) påvisar en »amerikanisering» av radiolandskapen. Ofta antas detta innebära en ökande homogenisering och standardisering av såväl utbud som produktionssätt (Ahlkvist 2001). Eric Rothenbuhler har i en inflytelserik artikel analyserat kommersiell radio som kommunikation. Han jämför en abstrakt och normativ kommunikationsmodell med den kommersiella radions praktik. Därigenom utvecklar han också en kritik av densamma. Det faktum att radion är kommersiell, menar han, innebär att över tid

kommer kommersiella intressen att tränga undan kommunikativa intressen, och mening och estetik kommer att underordnas kommersiell exploatering. Kommersiell radio, kan således, om den inte ger upp sin kommersiella natur, bara skada radio som ett kommunikativt system (Rothenbuhler 1996: 139).

1. Det är dock inte bara de kommersiella bolagen som stått för integration på medieområdet inom denna region. De forna västländerna har varit drivande i att designa och implementera reglering och medielaagstiftning i de stater som konstituerats sedan kommunismens fall. Dessa ramverk har ofta varit modellerade efter de redan befintliga i väst (Löhmus 2002). De public service medier som växt fram i Baltikum har också påverkats av internationella eller västeuropeiska intressen, genom exempelvis European Broadcasting Union (EBU) eller British Know-How Fund (Jakubowicz 2007: 332).

Rothenbuhlers artikel är – som han själv uttrycker det – ett »tankeexperiment». Men den klargör också hur tydlig motsättningen är mellan kommunikativa och kommersiella intentioner (se till exempel Hendy 2000). Den kommersiella föreställningen att »radio is a business like any other» har, menar Hugh Chignell, lett till en formaterad produktion som omges av ett språk hämtat från »marketing», »branding» och »audience demographics» (Chignell 2009: 125f). Syftet i den här artikeln är att genom exemplet kommersiell musikradio, och mer specifikt mediebolaget Modern Times Groups (MTG) radiooperationer i Sverige, Estland och Lettland, studera hur det kan gå till när radions format sprids och implementeras på nya marknader. Hur går det till när format som produktionslogik och kulturell form flyttas mellan olika platser?

Det här skulle kunna uppfattas som en fråga om »medieimperialism» (Schiller 1977) eller »medieglobalisering» (Sparks 2007; Jakubowicz 2007). Tidigare studier av dessa fenomen har ofta rört sig på makronivå. Genom att kartlägga mönster i ägande och relationer mellan stater och företag har medievetenskapen kunnat ge en bild av makten över kommunikationsmedlen (McChesney 2008). Forskning har också visat att en geografisk expansion av de dominerande mediebolagens ägande lett till en homogenisering av utbudets form och innehåll (Jakubowicz 2007). Vi vet dock mindre om hur dessa processer går till i praktiken, det vill säga vilka de organisatoriska former och institutionella ramverk som upprättas inom multinationella mediebolag för att förflytta kulturella former och produktionslogiker är.

Tidigare forskning ger också en bra bild över den formella kontrollen över medieinnehållet och mediebolagens övergripande strategier (Bagdikian 2004; McChesney 2008), men har fokuserat mindre på hur motstridiga intressen förhandlas i dessa processer, var konflikter kan uppstå och var möjligheter inte bara till kopiering och homogenisering utan omvandling och förändring återfinns inom kulturindustrierna (Miège 1989; Ryan 1992; Hesmondhalgh 2007). Genom att i den här artikeln fokusera på de praktiker, handgrepp och produktionslogiker som ligger till grund för att skapa »karbonkopior eller kloner» av västerländska (här: svenska) medier i de baltiska staterna är avsikten att bidra med sådan kunskap. Hur går »kloningen» av kulturella former till? Vilka kompetenser och praktiker är involverade? Vilka relationer formas och vilka intressen bryts mot varandra i dessa processer?

Metod, material och artikelns struktur

För att besvara dessa frågor bygger denna text på en integrerad metod (Caldwell 2008) genom vilken jag avser att förena såväl en makroorienterad industriell analys som tar hänsyn till ägarförhållanden och politiskt-ekonomiska strukturer med en etnografisk studie som baseras på intervjuer, observationer och analyser av teknologier som används för radioproduktion. Det etnografiska fältarbetet har i huvudsak utförts under år 2007 och 2008 och bygger till stor del på intervjuer med producenter och programchefer för svenska Rix FM och de baltiska systerstationerna Star FM i Estland och Lettland. Materialet i sin helhet består av 40-talet intervjuer med 32 olika informanter inom MTG-radio.² Informanterna återfinns på alla nivåer inom organisationen. De arbetar som programchefer, producenter, programledare och programassistenter på Star FM Estland (Tallinn) och Lettland (Riga) samt Rix FM i Sverige (Stockholm). Materialet består också av interna produktionsdokument (till exempel programledarmanualer), observationer av programkonferenser och studioarbete samt av andra dokument (till exempel årsredovisningar och material riktat till annonsörer och kunder).

Texten är indelad i tre delar. I den första diskuteras de organisatoriska och institutionella lösningar som används för att »klona» musikradio utifrån begrepp som format, formatadaption och franchising. Därefter analyseras genom en intervjustudie med musikradions producenter i Stockholm, Tallinn och Riga ett sätt varpå musikradion som kulturellt uttryck eller kommunikation fixeras genom vad jag kallar »scripting», vilket är en kloning som samtidigt är tillräckligt öppen och flexibel för att möjliggöra förflyttning och adaption på andra platser. I textens tredje del lyfter jag fram några svårigheter och konflikter i arbetet med att överföra produktionslogiker från svenska Rix FM till Star FM i Baltikum.

Format, nätverk, franchising

Ett vanligt sätt att organisera spridning och produktion av såväl radio som teve är att bygga upp nätverk. Traditionellt förknippas nätverk med den amerikanska mediemarknaden där avsaknaden av rikstäckande marksändningar tidigt fick branschen att bygga upp stora, nationella nätverk. Det är alltså ett sätt att uppnå stor geogra-

2. I den här artikeln citeras direkt från sju av dessa intervjuer. De resterande intervjuerna finns dock närvarande i de resonemang som förs och underbygger argumentationen i artikeln som helhet.

fisk spridning för kulturprodukter som teve- och radioprogram. Signifikativt för nätverken är att produktionen är centraliserad och distributionen decentraliserad. Det innebär att samma material går ut till hela nätverket från någon eller några produktionsstudios, produktionsbolag etc., samtidigt som varje nod i nätverket har en viss grad av autonomi, som till exempel att de själva ansvarar för reklamförsäljning eller att det finns lokala fönster som de är fria att fylla med eget innehåll.

I Europa har en sådan organisation av etermedierna varit relativt ovanlig under huvuddelen av 1900-talet. I relation till svensk radio innebar visserligen lokalradioreformen i slutet av 1970-talet och framväxten av P4 att ett slags radionätverk konstituerades, även om det huvudsakligen byggde på fristående stationer med en svag central ledning – och relativt lite centralt producerat material (Forsman 2010). Det var dock först i och med den kommersiella radion som sändningsnätverk i egentlig mening upprättades i Sverige. Det var en konsekvens av att sändningstillstånden för den kommersiella radion i Sverige är lokala och att många av de lokala annonsmarknaderna ansågs alltför begränsade för att kunna finansiera lokal innehållsproduktion, samtidigt som stora nationella och internationella mediebolag (som MTG, Bonnier, SBS och NRJ) redan från början – genom komplicerade och sällan särskilt transparenta bolagskonstruktioner – lade under sig kontrollen över en stor del av sändningskoncessionerna (Söderman & Lärkner 2007).

Att organisera radiostationer i nätverk, och på så sätt nå en ökad rumslig spridning av ett visst medieinnehåll, fungerar bra inom samma språkområde och inom en given stat där det finns *en* reglering och lagstiftning att ta hänsyn till. Det finns visserligen exempel på transnationella nätverk, som till exempel MTGs panbaltiska tevenätverk, men i fallet med musikradio är det inte genom en utsträckning av det svenska radionätverket till Baltikum som etableringen på dessa marknader skett.

Format

Ett sätt varpå internationaliseringen av de postkommunistiska medielandskapen genomförts är genom formatimporter (Jakubowicz 2007). De förändringar av det internationella tevelandskapet som startade under 1990-talet – kommersialisering, omreglering och förändrad mediela g stiftning i såväl Europa som USA, nya marknader som de forna sovjetrepublikerna, etc. – gjorde formaten alltmer centrala och viktiga för tevebranschen (Moran 1998). Förutom de

rent tekniska betydelserna av formatbegreppet – format för produktion, distribution, lagring och visning – brukar begreppet användas för att beteckna sätt att organisera tablåer och flöden (kanalformat) eller standardiserade sätt att producera program (programformat). Det är också i denna sistnämnda betydelse som formaten antar ytterligare en form: som handelsvaror (Bolin 2005).

I relation till radio brukar man tala om format på ett något annat sätt än inom teveforskningen. Här pratar man istället främst om kanalformat (som till exempel Adult Contemporary, Beautiful Music, Urban, Top 40, Talk eller Contemporary Hit Radio). Formaten representerar mer eller mindre väldefinierande modeller eller principer för urval och inramning av ett specifikt innehåll (oftast musik) som genomsyrar kanalen som helhet och skapar en eftersträvad kanalidentitet (Hendy 2000: 98). Dessa format kopplas samman med specifika målgrupper, och att programmera ett givet format blir på så sätt att samla in och leverera ett visst publiksegment till annonsörer.

Framväxten av format i radio hänger alltså på ett motsvarande sätt som i televisionen ihop med kommersialisering och omreglering och behovet av att leverera publik till annonsörer. Men till skillnad från televisionens format är radioformatens regler eller principer inte lika specifikt definierade utan mer flexibla. Som en konsekvens av det finns inte heller någon marknad på vilka format köps och säljs, utan formaten definieras främst i handböcker för radioproduktion och är därmed i princip fria för vem som helst att använda, applicera och kopiera (Fong-Torres 2001).³ Kanalformat i radio ligger därvidlag närmare det mer allmänna genrebegreppet än det specifika formatbegrepp som utvecklats inom tevebranschen.

I relation till teveformat (både som programformat och handelsvaror) har mycket av forskningen handlat om hur de anpassas till och inkorporeras i de nationella och lokala (teve)kulturer och marknader där de adapteras (Waisbord 2004). Denna forskning har därför ofta haft ett globaliseringsteoretiskt perspektiv: Studierna har på olika sätt pekat på hur formaten ges olika skepnader på olika platser, och därmed hur de också kan berika, snarare än enbart homogenisera den globala tevekulturen. Inom radioforskningen har man inte studerat format på ett sådant sätt, utan istället fokuserat på hur radioformat som sådana är standardiserande, dock utan att empiriskt kartlägga olika adaptationer av formaten i olika nationella eller lokala kontexter.

3. Formaten förmedlas dock ofta med hjälp av konsulter som visserligen tar betalt för sina tjänster.

MTG Radios satsning på verksamhet i Baltikum kan sägas vara ett exempel på hur ett givet format internationaliseras, det vill säga flyttas och anpassas till en annan nationell kontext. Men det sätt på vilket det görs skiljer sig både från radionätverket, där syndikerade stationer kopplas samman i nätverk (formaten har inte exakt samma typ av innehåll utan produceras lokalt) och från hur format i relation till teve köps och säljs på marknader och adapteras till lokala eller nationella marknader och kontexter. Detta sätt att organisera vad man skulle kunna kalla internationell syndikering har växt fram som ett resultat av en tilltagande kommersialisering och omreglering av de europeiska medielandskapen under de senaste 20 åren,⁴ särskilt i relation till de nya marknaderna i de postkommunistiska länderna. Hur skall man då beskriva denna form av spridning av standardiserade metoder för kulturproduktion?

Franchising

Ett sätt att förstå hur MTG Radio har etablerat sig på de baltiska radiomarknaderna är genom konceptet franchising. Michael Keane och Albert Moran har uppmärksammat likheterna mellan det som vanligtvis är känt som franchising och internationell formathandel (Keane & Moran 2008). Men likheterna mellan franchising – som till exempel snabbmatskedjor ägnar sig åt – och det sätt varpå den kommersiella musikradion organiseras, såväl i Sverige som i Baltikum är än mer slående. Franchising innebär *licensiering* av specifika arbetsätt och rutiner: »procedures, designs, management approaches and services that are to be delivered exactly as specified by the franchisor» (Fladmoe-Lindquist & Jaque 1996). Det kan således beskrivas som ett mellanting mellan ett renodlat nätverk och formatexport – det är ett sätt att både bibehålla kontrollen och möjliggöra för lokala avvikelser och anpassning till lokala marknader.

I Sverige har MTG Radio under 1990- och 2000-talet byggt upp ett (semi)nationellt radionätverk genom att sammankoppla en mängd lokala radiostationer. På grund av den rådande regleringen av radion i Sverige har dock detta nätverk haft tydliga inslag av just franchising. För det första har, som redan nämnts, sändningstillståndet för privatradio i Sverige uteslutande varit lokala, och dessutom innehållit krav på minst en tredjedel lokalt producerat material (Lokalradiolag, SFS 1993:120). Förvisso har de stora aktörerna på

4. För en studie av en annan slags internationell syndikering, av mer »alternativ» radio, se Lundgren 2008.

marknaden under senare tid löst detta upplevda problem genom lokala musikmixar under nattetid (som sänds från »lokala» servrar i ett serverrum i Stockholm). Men icke desto mindre har betydande delar av innehållet i den kommersiella radion tvingats vara lokalt producerat: Såväl lokala morgonshower som lokalt producerade musikprogram har varit en del av den kommersiella musikradion i Sverige.

För det andra har den komplicerade ägarstrukturen i svensk kommersiell radio – vilket är en konsekvens av dess reglering – med en stor mängd fristående småbolag som besitter sändningsrättigheterna lett till ständiga spänningar och intressekonflikter mellan nätverkets centralnoder (produktionsbolagen och den nationella säljorganisationen i Stockholm) och de lokala cheferna. Till exempel har lokalt producerade program lagts ut för att plugga nätverksfeeden, man har alltså medvetet programmerat lokalt innehåll över det centralt producerade mot nätverksledningens intentioner. Kanalformatets musikprofil har också från tid till annan underminerats genom lokala initiativ (till exempel önske- eller temaprogram). Det här har gjort att olika tekniker för att försöka disciplinera de lokala sändningarna – och framförallt den lokala personalen – har utvecklats. I dessa fall har de lokala innehållsproducenterna haft att förhålla sig till centralt definierade procedurer och formatanvisningar, samtidigt som vissa delar av vad programledarna kan och får säga, hur stationen och musiken skall presenteras etc., också har standardiserats genom centralt framtagna riktlinjer.

Relationerna mellan nätverkets huvudman och de lokala aktörerna påminner också om franchiserelationer. De många mindre ägarna har samlats i organisationer för att kunna förhandla med det franchisande företaget, vilket enligt Karen Fladmoe-Lindquist och Laurent Jaque (1996) är kännetecknande för franchisestrukturen. Framförallt har detta skett genom Svensk Radioutveckling (SRU), som samlat de lokala ägarna, mestadels bestående av borgerliga landsortstidningar, under en paraplyorganisation. I enlighet med hur franchising vanligtvis designas har marknadsföring och vissa administrativa tjänster också skötts av franchisebolaget, för vilka franchisetagaren betalat genom en given andel av annonsintäkterna.

Ur det perspektivet är det inte heller så konstigt att det var en sådan modell som MTG Radio valde att använda sig av när de år 1998 gick in på de baltiska radiomarknaderna. De stationer man byggde upp i Estland, Lettland och Litauen var direkta kopior av svenska Rix FM och Power Hit Radio: Stationernas grafiska profil var densamma, hemsidorna var strukturerade på samma sätt, med

likadant innehåll och utseende, och stationernas ljudprofiler var identiska, med samma melodi i Rix FM:s och Star FM:s jinglar. Samtidigt är de baltiska radiosektionerna fristående bolag – visserligen domineras alla av Kinnevik, men de har ändå en viss autonomi gentemot Rix FM och de andra svenska radiostationerna. I Sverige är produktionsbolaget för radion KiloHertz AB, i Estland ligger radiooperationerna i bolaget Mediainvest Holding AS Estonia, i Lettland Star FM SIA och i Litauen UAB TV3 Radio Lithuania (MTG 2008).

Det är intressant att notera att MTG Radio här har valt helt olika modeller i sin expansion åt öst respektive väst. För det är inte bara i Baltikum som MTG Radio är verksamma. Även i Norge har MTG länge varit en dominerande aktör på radiomarknaden genom den nationella, kommersiella radiostationen P4 Hele Norge. Här är dock hela ansvaret för den lokala innehållsproduktionen överlagt på den norska divisionen av MTG Radio och det finns ingen kontakt vad det gäller vare sig innehåll, marknadsföringsstrategier eller försäljning. Istället fungerar P4 Hele Norge som en självständig del av det internationella mediebolaget MTG:s norska division. Kanhända handlar denna skillnad i organisation om ett upplevt kunskapsunderskott på marknaderna i öst och en ovilja att släppa ifrån sig kontrollen. Enligt Rickard Keilor, som var koordinator på MTG i Sverige under den period då de svenska formaten flyttades över till Baltikum, hade producenterna i Estland och Lettland »ju kört ganska vilt och dom behövde hjälp att räta upp kanalerna».⁵

Vad är det då som licensieras till de baltiska radiooperationerna? Förutom den grafiska profilen, ljudprofilen och det administrativa stödet (i form av exempelvis en koordinator för de baltiska operationerna placerad i Stockholm) – vari består de »procedurer» (jfr Fladmoe-Lindquist & Jaque 1996) som stationerna i Baltikum föresatt sig att följa? För att vi ska kunna närma oss den frågan måste vi studera *hur* musikradio produceras, det vill säga vilka specifika kompetenser eller praktiker som är involverade i denna form av kommunikation.

Scripting

Den typ av procedurer som omgärdar direktsändningar av det slag som formaterad musikradio är ett exempel på – och vars kommunikativa intentioner är att producera och upprätthålla saker som

5. Intervju med Rickard Keilor, före detta koordinator på MTG i Sverige, Stockholm, 30 mars 2010.

sociabilitet, »liveness» och (var)daglighet (Scannell 1996) – kan konceptualiseras i termer av pre-mediering eller »scripting» (Ytreberg 2006). Framträdanden i live-medier kräver vissa kompetenser och förberedelser utan vilka kommunikation blir omöjlig: Kommunikation måste planläggas med hjälp av olika teknologier och tekniker. Vanligtvis materialiseras dessa i produktionen av såväl live-teve som live-radio i form av ett körschema eller ett manuskript av något slag.

Det här är inte minst viktigt när det gäller ett medium som musikradio där syftet är att skapa en auditiv tapet, en bakgrund, sällskap eller en »unscripted feel» – en känsla av spontanitet och direkthet (»liveness») (Nyre 2008). I relation till radio har till exempel Paddy Scannell (1996) visat hur det tillsynes oförberedda småpratet mellan låtarna i själva verket är en ständigt pågående re-komposition av givna troper och fraser, i linje med hur antikens episka diktverk bygger på återkommande fraser och troper som sätts samman i nya kombinationer i det ögonblick de framförs (Ong 1991; Goffman 1981). Det som verkar vara mer eller mindre oförberett tal, visar sig alltså vila på underliggande manuskript.

Musikradio innehåller dock framförallt musik. Hur spellistans låtar väljs ut, alltså vilka specifika genrer, stilar, artister och singlar som spelas i radio regleras delvis av formatets gränser, men också av andra saker som skivindustrins intressen och publikens smak (Ahlkvist 2001). Men det som särskiljer stationer från varandra är inte bara – och kanske inte främst – vilka låtar som väljs ut och lyfts in på spellistan, utan hur de kombineras och sätts samman till ett flöde. Det är denna pre-mediering, eller scripting som licensieras från Stockholm i MTG Radios baltiska operationer. Det här är alltså något som är betydligt mer snävt än ett radioformat i traditionell mening. Det är fortfarande inget som kan säljas, men definitivt något som kan licensieras – något som inte bara lovar en viss målgrupp (som ett format) utan som lovar att folk faktiskt lyssnar, eller att man lyckas skapa tilltalande former av sociabilitet och liveness.

Hur går då denna pre-mediering av musiken till, hur konstrueras ett script för flödet av musik? Härvidlag använder sig de flesta kommersiella radiostationer (så många som 85 % av alla radiostationer över hela världen) av en och samma teknologi, genom vilken en sådan scripting möjliggörs: musikläggningssystemet Selector. Det primära skälet till att använda musikläggningssystemet är förstas att man genom dem undviker att specifika låtar spelas för ofta eller för sällan, eller att det sker krockar mellan artister (till exempel två låtar efter varandra med Lady GaGa) eller genrer (till exempel bara latinopop i en halvtimme), men det är också ett sätt att centralisera

produktionen och att ta ifrån disc-jockeyn möjligheten att påverka musikvalen (Johnson 1993).

Samtidigt är Selector en mjukvara som används för att möjliggöra en standardiserad produktion av flödesradio, och ett »script» som används för att premediera livesändningarna så att de producerar önskvärda kommunikativa resultat, så som att skapa en ljudidentitet som möjliggör igenkänning och identifikation, eller att möjliggöra en »avslappnad och inte alltför beräknad stil, det ska verka som om disk-jockeyn sitter och väljer sina spontana favoriter, det får inte låta för bra», som den assisterande musikchefen på Rix FM, Erik Wedberg, uttrycker det.⁶ Det är därmed programmeringen av Selector, eller de inställningar som producenterna gör i programmet som är det enskilt viktigaste elementet i en sådan produktion. Christer Modig, programchef på Rix FM förklarar:

Selectorn i det här är litegrann vårt hemliga recept. Alla har samma låtar att bolla med, men frågan är hur man lägger upp och hur man programmerar det. Det är det som särskiljer kanalerna.⁷

Musikchefen på Rix FM, Robert Sehlberg, går ännu längre, när han beskriver Selector som »stationens själ» – det som möjliggör kanalidentitet och ger radiostationen en »personlighet».⁸ En annan av radions producenter, John Rammelt berättar:

Jag brukar tycka om att försöka personifiera en kanal. Om kanalen hade varit en människa, hur hade den varit då? Hur hade den uppfattats av sina kompisar? Hur hade den velat uppfattas?⁹

Det innebär att Selector inte bara används för att undvika onödig repetition och skapa en rättvis cirkulation av låtarna i spellistan, utan att Selector också programmeras för att hantera låtarnas kvaliteter. Varje enskild låts sound kodas i programmet, för att programmet sedan skall kunna leverera det övergripande sound som är musikradions »hemliga recept»: »we program music, our programming is based on rules. (...) The machine is doing this for us.»¹⁰

6. Intervju med Erik Wedberg, assisterande musikchefen på Rix FM, Stockholm, 21 februari 2008.

7. Intervju med Christer Modig, programdirektör MTG Radio Sverige, Stockholm, 28 februari 2008.

8. Intervju med Robert Sehlberg, musikchef Rix FM, Stockholm, 19 december 2007.

9. Intervju med John Rammelt, ljudproducent MTG Radio Sverige, Stockholm, 21 februari 2008.

10. Intervju med Allan Vinogradov, stationschef, Star FM, Tallinn, 13 september 2007.

Genom variabler som textur, stämning, energi, timbre etc. kan man, i musiklägningsprogram som Selector, bestämma genomsnittsvärden per tidsenhet. Oftast jobbar man med kvartar, vilket torde vara ett arv från experimentell musikpsykologi och funktionell musik som Muzak (Lanza 1994). Dessutom mäts radiolyssnande ofta per kvart, och stationer antas byta en stor del av sina lyssnare inom varje femtonminutersperiod. Varje kvart ges olika riktvärden (till exempel max 17/minst 10 energi), samtidigt som varje kvart också innehåller uppsättningar av regler (till exempel max 6 i skillnad på timbre mellan två låtar). Det möjliga antalet kombinationer av regler är mycket stort. Eftersom mjukvaran dessutom möjliggör att reglerna kan vara både obrytbara och brytbara öppnar det för en viss flexibilitet i programmets tillämpning av regelsystemet.

Poängen med det här förfarandet är förstås att det gör de individuella låtarna mer eller mindre godtyckliga. Det är inte vilka låtar, utan vilka typer av egenskaper som dessa låtar har, egenskaper som i abstraherad form – som siffror – sätts ihop enligt en given kombination, som utgör det underliggande scriptet i musikradioproduktion. Låtars popularitet kommer och går, musiklägningsprogram av det här slaget medger under sådana förutsättningar att radions producenter kan upprätthålla en stabilitet och konsekvens i radiostationens sound över tid. Man skulle möjligtvis kunna tänka sig att en radiostation till och med kan byta format (alltså till exempel helt lägga om sin genreorientering), men samtidigt bibehålla stationens sound.

Det är också denna formel som licensieras till de baltiska stationerna. Som redan nämnts påbörjade MTG sina operationer i Estland och Lettland år 1998, men det var först år 2000 som man på allvar satsade på de kanaler man köpt in sig i. Det var då som de bytte namn till Star FM och modellerades efter svenska Rix FM. Från allra första början programmerades Selector i Stockholm. Under de första åren gjordes också all inkodning av musik, liksom den konkreta schemaläggningen i Stockholm efter veckovisa musikmöten med Star FMs representanter i Estland och Lettland, som kunde informera om inhemska hits och låtar som spelades mycket på respektive marknad.

År 2003 lämnades kontrollen över till produktionsbolagen i Baltikum, men i och med detta förband de sig att alltjämnt följa de regler och den struktur som var uppbyggd i Sverige och modellerad efter Rix FMs programmering. Denna överlämning skedde också parallellt med att ett än starkare stöd från Stockholm byggdes upp, vilket konkret innebar tillsättningen av en tjänst med specifikt

ansvar för stationerna i Baltikum. Detta ansågs nödvändigt inte minst eftersom inkodningen av musiken – alltså bedömningen av vilka värden varje sång skall ha – är centralt för att soundet skall upprätthållas, något som till en början innebar nästan dagliga kontakter mellan stationerna i Baltikum och produktionen i Stockholm.

Det är alltså genom detta förfarande, ett script materialiserat genom musiklägningsprogrammet, som man kan upprätthålla en relativ stabilitet i radions sound – inte bara över tid, utan också mellan olika platser, nationella och kulturella kontexter, musikkulturer etc. De enskilda låtarna, vad man fyller spellistan med i Estland och Lettland skiljer sig naturligtvis från vad man fyller spellistan med i Sverige. Men repetitionsgraden i de mest populära låtarna, den planlagda känslan av spontanitet och det övergripande soundet i kanalerna präglas ändå av likhet.

En konfliktfylld process

Processen med att överföra kunskap och produktionslogiker från radiostationen Rix FM i Sverige till Star FM i Estland och Lettland har pågått under flera år. Arbetet inleddes när stationerna kom under mediebolaget MTGs kontroll i slutet av 1990-talet. Det har sedan pågått med varierande intensitet åtminstone t.o.m. år 2008. Nu är de baltiska stationerna mer eller mindre fristående från sina svenska förlagor. Denna långdragna process har naturligtvis inte varit konfliktfri. Arbetet med att kopiera Rix FM som »script» har lett till mer eller mindre artikulera motstånd. Rickard Keilor tog över som koordinator för de baltiska länderna år 2007 och berättar om en uttalad ovilja till samarbete från de baltiska stationerna:

När jag kom dit gjorde vi en strategisk undersökning och så hade vi en massa musikfiler som vi bad dom skicka till oss. Och så kan man... om man går in i musikfilen så kan man ju skriva en massa text. Metatext. När jag gick in där och läste så stod det: »Fucking Swedes go home». Och det var en ganska tuff... det kändes ganska tufft att komma dit och OK, vi är inte sååå välkomna. Alright. Det här kommer bli en tuff resa.¹¹

För Keilor gällde det att övertyga producenterna i Baltikum om att de hade allt att vinna på att samarbeta, att socialisera och att vinna deras förtroende. Istället för att lägga tyngdpunkten på att de var

11. Intervju Rickard Keilor, före detta koordinator på MTG i Sverige, Stockholm, 30 mars 2010.

tvungna att följa direktiv »uppifrån» (vilket de i realiteten var) blev därför hans strategi att få producenterna att uppleva att det var de som hade initiativet och kontrollen i processen: Att det mindre handlade om att rutiner och strukturer påtvingades dem ovanifrån, men att det var de baltiska producenterna själva som aktivt valde att kopiera en framgångsmodell från Sverige. Keilor tolkar motståndet som en konsekvens av den baltiska (politiska) historien:

Dom vill känna att dom gör det själva. Det är nog det som är grejen. Det ska inte komma någon annan. Du får tänka på historien dom har. De har haft ryssarna över sig i flera decennier och ryssarna har sagt att det här ska ni göra. Och gör ni inte det så är det tough break. Dom vill inte känna den känslan igen. Oavsett om vi ska göra det här tillsammans, så är det »nu kommer det någon jävel, nu är det inte ryssen nu är det svensken som kommer».¹²

Även i intervjuerna med producenterna i Estland och Lettland framkommer en ambivalens kring den svenska närvaron. Angående MTG Sveriges ökade inflytande över Star FM säger Allan Vinogradov, som är stationschef i Tallinn:

I think some things will be harder. You can no longer make big decisions here, by yourself. Sometimes it's good for the product, and sometimes not. The good part is that you always have your back covered [i.e. from Stockholm]. But there are differences. This is after all Estonia. (...) The Swedish model that has come to Estonia. And we are trying to Estonianize it. We took the Swedish model and tried to put in some local elements. If you think of it, it's actually like cultural imperialism. The Swedish version. [Laughter].¹³

Å ena sidan tror inte Vinogradov att det svenska inflytandet över produkten enbart är bra, samtidigt som han lyfter fram det faktum att det för hans egen del är bra att ha »ryggen fri» om det skulle gå dåligt. Han lägger också vikt vid att förklara hur det snarare än att vara en fråga om produktionsmodeller som lyfts in i arbetet »ovanifrån» handlar om att han själv har »estonifierat» de svenska produktionsmodellerna.

De första intervjuerna jag gjorde i Baltikum genomfördes under hösten 2007. Då hade Rickard Keilor just tagit över som koordinator. På våren 2010 genomförde jag en ny omgång intervjuer med producenterna i Tallinn. När de nu berättade om processen sökte de tona ned konflikterna och (i efterhand) uppräta en berättelse av arbetet

12. Ibid.

13. Intervju med Allan Vinogradov, stationschef, Star FM, Tallinn, 13 september 2007.

som hade det förflutit harmoniskt och som om alla inblandade hela tiden hade velat samma sak.¹⁴

Den skämtsamma ton med vilken Allan Vinogradov uttrycker sig i citatet ovan ringar också ganska väl in den ambivalens i relation till processen som tycks finnas hos producenterna i Estland och Lettland. Deras »kritik» är både ironisk och reflexiv, men också på allvar. De ser både positiva och negativa aspekter i samarbetet med Stockholm. Denna ambivalens hos producenterna i Estland (och ännu starkare i Lettland) kring den svenska närvaron är för Rickard Keilor en bidragande faktor till att processen med att fixera formatet blev långdragen. Han berättar hur han ofta och regelbundet var på besök i Tallinn och Riga. Men han understryker också den »avspända» karaktär som dessa kontrollbesök hade: »Mest egentligen [var jag där] för att socialisera. (...) Och så kollade jag av Selectorn när jag ändå var där och såg att det inte var 'hej-kom-och-hjälp-mig'.»¹⁵

Det ovanstående resonemanget visar att formatförflyttningar innehåller olika intressen och involverar processer av översättning. Medieproduktion är en kulturell och tolkande praktik. I det här fallet handlar det om att upprätta en gemensam (och godtagbar) tolkning av processens karaktär (»dom vill känna att dom gör det här själva»), men också att åstadkomma en gemensam förståelse av formatet, av formatets funktion och av producenternas roll i arbetet med detta. Att förstå internationaliseringen av »teknorationella» produktionslogiker som en process som innehåller översättningar och tolkningar, istället för »kloning» (jfr Jakubowicz 2007), skapar också ett utrymme för att saker kan förändras i dessa skeenden. Konflikter kring, och olika tolkningar av formatet (eller »scriptet») kan göra processen med att flytta det mellan olika platser till ett konflikt- och spänningsfyllt förlopp.

Avslutning

Avsikten med den här texten har varit att med exemplet MTG Radio undersöka de organisatoriska och institutionella lösningar som använts för att bygga upp »kloner» av svensk musikradio i de baltiska länderna under de senaste tio åren. Varken nätverket eller formathandeln – som är vanliga former för att flytta och anpassa kul-

14. Intervjuer Allan Vinogradov, Urmas Kelsar och Erkki Sarapuu, Star FM, Tallinn, 5–6 juni 2010.

15. Intervju Rickard Keilor, före detta koordinator på MTG i Sverige, Stockholm, 30 mars 2010.

turella produkter mellan och till olika geografiska orter är adekvata beskrivningar av denna process. Istället har jag visat hur franchising kan vara ett bättre sätt att tänka kring dessa företags operationer. Det kan också förklara MTGs framgångar på de postsovjetiska mediemarknaderna. Efter en kraftig »rush to the East» efter kommunismens fall i början av 1990-talet är det många västerländska mediebolag som lämnat regionen. MTG har dock lyckats bygga upp framgångsrika radiooperationer och blivit kvar. Den svenska radiomarknadens egenheter, med komplexa ägarförhållanden och behov av kreativa lösningar för att kringgå reglering och lagstiftning, kan på så sätt sägas ha rustat det svenska mediebolaget för en satsning österut.

Artikeln har anlagt ett perspektiv på kulturproduktion som en kulturell praktik (Caldwell 2008). Som vi har sett kan formatförflyttningar – i det här fallet från Sverige till Baltikum – förstås inte så mycket som kloning eller kopiering som processer som involverar tolkningar och översättningar och bygger på kommunikationsprocesser. Mediebolaget MTG försöker genom »scripting» och teknologier som Selector formalisera formatet och minimera tolkningsutrymmet. Men samtidigt tycks »kloningen» av formatet framförallt få sin effektivitet från den upplevelse av delaktighet, frihet att tolka och imitera som producenterna i Baltikum upplever sig ha.

Artikeln har på så sätt ämnat problematisera och bidra till forskningen om radions kommersialisering och formatexport och i synnerhet till forskningen om »amerikaniseringen» av de postsovjetiska medielandskapen, genom att visa på komplexiteten i dessa processer. Den geografiska spridningen av formaterad musikradio blir effektiv just genom att den *inte* organiseras som kloning, utan något som i det närmaste liknar »franchising». Men genom att organisera produktionen på detta sätt uppstår också utrymmen inte bara för »korrekta» tolkningar av formatet utan – mer eller mindre artikulerade – konflikter, motstånd och förändring av musikformaten.

Litteratur

- Ahlkvist, Jarl A. (2001) Programming Philosophies and the Rationalization of Music Radio. *Media, Culture & Society* 23 (3): 339–58.
- Andersson, Linus (2009) Medieförändring och samhällsförändring. Glasnost, massmedier och sociala rörelser. *Nordisk Østforum* 23 (4): 355–71.
- Bagdikian, Ben (2004) *The New Media Monopoly*. Boston, MA: Beacon Press.

- Barnard, Stephen (1989) *On the Radio. Music Radio in Britain*. London: Open University Press.
- Bengtsson, Stina & Lars Lundgren (2005) *The Don-Quixote of Youth Culture. Media Use and Cultural Preferences Among Students in Estonia and Sweden*. Södertörn Academic Studies 24. Huddinge: Södertörn University College.
- Berland, Jody (1993) »Radio Space and Industrial Time. The Case of Radio Formats», i Tony Bennett (red.) *Rock and Popular Music. Politics, Policies, Institutions*. London: Routledge.
- Bolin, Göran (2005) En form av television. Globaliseringen av en nationell TV-kultur. *MedieKultur* (39): 38–49.
- Caldwell, John Thornton (2008) *Production Culture. Industrial Reflexivity and Critical Practice in Film and Television*. Durham: Duke University Press.
- Chignell, Hugh (2009) *Key Concepts in Radio Studies*. London: Sage.
- Fladmoe-Lindquist, Karin & Laurent L. Jaque (1996) To Own or to Franchise? The International Control Decision for Service Companies. *Journal of Applied Corporate Finance* 9 (3): 98–109.
- Fong-Torres, Ben (2001) *The Hits Just Keeps on Coming*. San Francisco, CA: Backbeat.
- Forsman, Michael & Fredrik Stiernstedt (2007) »The Decoding of a Format. Examples from Music Radio Production in Sweden and Estonia», i Stanislaw Jędrzejewski (red.) *The Medium With Promising Future. Radio in Central and Eastern European Countries*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Forsman, Michael (2010) *Lokal radio i konkurrens. Utbud, lyssnare, varumärken 1975–2010*. Stockholm: Ekerlids Förlag.
- Goffman, Erving (1981) *Forms of Talk*. Oxford: Blackwell.
- Hendy, David (2000) *Radio in the Global Age*. Cambridge: Polity Press.
- Hesmondhalgh, David (2007) *The Cultural Industries*. London: Sage.
- Jakubowicz, Karol (2007) *Rude Awakening. Social and Media Change in Central and Eastern Europe*. Cresskill, NJ: Hampton Press.
- Johnson, Phylis (1993) »The Scientific Management of Radio, 1919–1993. The De-skilling of Personalities, Programmers and Women». Papper presenterat på AEJMC Convention, Kansas City, Missouri (opublicerat konferensbidrag).
- Keane, Michael & Albert Moran (2008) Television's New Engines. *Television & New Media* 9 (2): 155–69.
- Lanza, Joseph (1994) *Elevator Music: A Surreal History of Muzak, Easy-listening, and Other Moodsong*. New York: St Martin's Press
- Löhmus, Maarja (2002) »Peaks and Crisis of Estonian Radio 1987–2001», i Peeter Vihalemm (red.) *Baltic Media in Transition*. Tartu: Tartu University Press.
- Lokalradiolog (SFS 1993:120) Tillgänglig på www.notisum.se/rnp/sls/lag/19930120.htm. Läst 12 april 2011.
- Lundgren, Lars (2008) *Culture and Transmission. The Technological and Cultural Reach of International Syndicated Radio*. Stockholm:

- Department of Journalism, Media and Communication, Stockholm University.
- McChesney, Robert W. (2008) *The Political Economy of Media. Enduring Issues, Emerging Dilemmas*. New York: Monthly Review Press.
- Miège, Bernard (1989) *The Capitalization of Cultural Production*. New York: International General.
- Miller, James (1992) From Radio Libres to Radio Privées: The Rapid Triumph of Commercial Networks in French Local Radio. *Media, Culture & Society* 14 (2): 261–79.
- Moran, Albert (1998) *Copycat Television. Globalization, Program Formats and Cultural Identity*. Luton: University of Luton Press.
- MTG (2008) *MTG Annual Report*. Stockholm: MTG.
- Nyre, Lars (2008) *Sound Media: From Live Journalism to Music Recording*. London: Routledge.
- Ong, Walter (1991) *Muntlig och skriftlig kultur: teknologiseringen av ordet*. Göteborg: Anthropos.
- Rothenbuhler, Eric (1996) Commercial Radio as Communication. *Journal of Communication* 46 (1): 125–43.
- Ryan, Bill (1992) *Making Capital from Culture: The Corporate Form of Capitalist Cultural Production*. London: Open University Press.
- Scannell, Paddy (1996) *Radio, Television and Modern Life*. Oxford: Blackwell.
- Schiller, Herbert (1977) *Konsten att sälja ideologi: Om USA's dominans av de internationella massmedierna*. Göteborg: Rabén & Sjögren.
- Sparks, Colin (2007) What's Wrong with Globalization? *Global Media and Communication* 3 (2): 133–55.
- Söderman, Helena & Christoffer Lärkner (2007) *Kommersiell lokalradio – en kartläggning till och med 2007*. Rapport nr. 24. Stockholm: Granskningsnämndens rapportserie.
- Turner, Graeme (1993) »Who killed the Radio Star? The Death of Teen Radio in Australia» i Tony Bennett, Simon Frith, Lawrence Grossberg, John Shepherd & Graeme Turner (red.) *Rock and Popular Music: Politics, Policies, Institutions*. London: Routledge.
- Vihalemm, Peeter (red.) (2002) *Baltic Media in Transition*. Tartu: Tartu University Press.
- Waisbord, Silvio (2004) McTV: Understanding the Global Popularity of Television Formats. *Television & New Media* 5 (4): 359–83.
- Wallis, Roger & Krister Malm (1993) »From State Monopoly to Commercial Oligopoly», i Tony Bennett (red.) *Rock and Popular Music. Politics, Policies, Institutions*. London: Routledge.
- Ytreberg, Espen (2006) Premeditations of Performance in Recent Live Television. A Scripting Approach to Media Production Studies. *European Journal of Cultural Studies* 9 (4): 421–40.

Bokomtaler

Perestroika: Process and Consequences

Markku Kangaspuro, Jouko Nikula & Ivor Stodolsky (red.)

Helsinki: Finnish Literature Society 2010

382 sidor. ISBN 9789522221827

Recenserad av **Kristian Gerner** [professor emeritus vid Historiska institutionen, Lunds universitet]

Perestrojka används som beteckning på en historisk epok i denna antologi från det vitala östeuropaforskningscentret Aleksanteri-institutet i Helsingfors. Utöver redaktörernas förord och introduktion innehåller volymen femton artiklar. De presenterades vid Aleksanteri-institutets sjunde konferens år 2007. Institutet periodiserar sin historia i konferenser med mönstret hämtat från den sovjetiska tideräkningen i partikongresser.

Redaktörerna utnämner perestrojkaepoken till »en avgörande vändpunkt i historien». Denna högtidliga retorik minner även den om ett sovjetiskt arv. I sovjetiskt språkbruk var Oktoberrevolutionen den »avgörande vändpunkten» i rysk historia. Perestrojkan var emellertid inte någon revolution. Den var inte en händelse utan en process, en reformation. Just begreppet reformation använde Michail Gorbatjovs närmaste medarbetare Aleksandr Jakovlev när han i ett tal vid Berkeley-universitet den 22 februari 1993 karakteriserade perestrojkan:

This posture was also based on the assumption that perestroika is not only to solve the problems of the economy, political system, or foreign policy, but also it was assumed that perestroika could function as a sort of socialist Pro-

testantism, without which perestroika would not have historical prospects. We assumed that perestroika not only needed this sort of reformation but as a matter of fact it started this reformation and it was a stimulus to its development (*Conversations with History: Alexander Yakovlev*, <http://iis.berkeley.edu/speakers/elberg/ayakovlev>).

Startåret för den epokgörande samhällsförändringen bestämmer Markku Kangaspuro i sin introduktion i *Perestroika* till år 1985. Han påpekar att reformatorn Gorbatjov inte genast lanserade termen perestrojka utan först grep till det populära slagordet »acceleration» (ry. *uskorenje*). Detta ordval antydde att det bara handlade om »more of the same», men det ord som sedan valdes, perestrojka, signalerade en förändring.

Större delen av bidragen i *Perestroika* tar för givet att reformationen var över den 25 december 1991 då Sovjetunionen upphörde att existera. Ett undantag är emellertid Jussi Lassilas analys av ungdomsrörelserna »Vi går tillsammans» (ry. *Idusjtjie vmeste*) och »De våra» (ry. *Nasji*). Den förstnämnda rörelsen framträdde i samband med Vladimirs Putins upphöjelse till presidentposten och blev allmänt känd genom en stor manifestation i Moskva den 7 maj 2001 vid ettårsdagen av Putins trontillträde. Den andra rörelsen organiserades under direkt överinseende av regimen och föranleddes av den orangea revolutionen i Ukraina 2004. Nasji skulle vara ett motgift mot sådana tendenser och inregistrerades officiellt i februari 2005. Båda rörelserna agerade i namn av en patriotism som hade tydliga sovjetnostalgiska inslag. Lassila gör klart att etableringen av dessa två rörelser signalerade att reformationen var över.

I *Perestroika* analyseras själva begreppet inte närmare. Det är fråga om en empiriskt inriktad, berättande antologi. De olika bidragen är enskilda analyser som tar upp skilda sidor av reformationens historia. I denna recension kan inte alla bidrag presenteras. Jag begränsar mig till att konstatera att antologin som helhet ger en mångfasetterad bild av epoken och av dess bestående resultat. Utvecklingen i Sovjetunionen sätts in i ett större perspektiv och epokbegreppet utvidgas i fyra särskilda kapitel. Ett ägnas Ungerns historia under hela sovjetepoken, ett berättar historien om Bulgariens ögonblick av perestrojka 1989, ett är utformat som en tragikomisk berättelse om missfostret »Rådet för ömsesidigt ekonomiskt bistånd» (eng. CMEA, »Comecon») och ett är en kritisk redogörelse för Polens förmenta olycksöde efter och på grund av perestrojkan.

I Polen väcktes stora förhoppningar om en skön ny värld. Det visar den polska litteraturvetaren Urszula Chowaniec. Hon har

granskat ett litet urval polsk litteratur från åren efter 1991 och framhåller att den polska upplevelsen av reformationen var utpräglat polonocentrisk. Perestrojkan framställdes som föranledd av polackernas hjältemodiga kamp under ledning av den fackliga rörelsen Solidarność under 1980-talet. Den nutida skönlitteraturen handlar om hur besviken den polska nationen är över att perestrojkan inte utmynnade i det konsumtionsparadis på jorden i Polen som man under kommunisttiden hade förespeglat sig. Besviket och bittert berättar polsk skönlitteratur att perestrojkan resulterade i den reellt existerande kapitalismens hårda konkurrenssamhälle.

I Katalin Miklossys skildring av Ungerns efterkrigshistoria framstår utvecklingen i detta land efter den nerslagna revolutionen år 1956 som ett paradigm för perestrojka. Ungern hade vid 1980-talets början blivit vidöppet mot den demokratiska och kapitalistiska världen. Kommunistregimen var mycket mån om att visa upp ett mänskligt ansikte mot väst. Makthavarna tillät liberalt inställda intellektuella att inspirera politiska beslut som förändrade ekonomin i riktning mot marknad (NEM, Den nya ekonomiska mekanismen 1968) och därefter att skriva samhällskritiska analyser. Dessa »publicerades» i formellt underjordiska publikationer som emellertid i praktiken var öppet tillgängliga för vem som helst. 1983 anpassade regimen till sist lagarna till den framväxande nya verkligheten genom att underjordiska texter klassificerades som »brott» i klass med lindriga trafikförseelser.

Miklossys detaljerade och väldokumenterade analys av liberaliseringen av samhällslivet i Ungern före 1985 ger ett perspektiv på perestrojka som en från början felkoncipierad reformation. I Ungern hade man, från filosofen och dissidenten Istvan Bibó åren efter 1956 och partihöjdaren Rezső Nyers på 1970-talet till den samhällskritiska Beszelö-cirkeln i början av 1980-talet, redan kört programmet perestrojka/glasnost och visat att det inte var tillräckligt. Det var omöjligt att reformera realsocialismens samhälle.

Perestrojka-reformationen kraschlandade i chockterapi i Ryssland och några andra av de postsocialistiska staterna. *Perestroikas* sista kapitel handlar om kvinnliga strategier för företagsamhet och överlevnad i den ryska provinsen i modern tid. Ann-Marie Sätre visar att en struktur – eller snarare institution (Sätre ansluter till Douglass Norths teori) – från den sovjetiska planekonomin överlevde och kom att fungera som en hämsko mot utvecklingen av privat småföretagande: företaget som ett helt samhälle. Lokala politiska makthavare var ännu långt in på 2000-talet beroende av att stora industriföretag tog på sig kostnaderna för skolor och andra

samhällstjänster. Den manliga dominansen i näringslivet från den extremt patriarkala Sovjetunionen bevarades också trots att många kvinnor tack vare perestrojkan hade kunnat ge prov på företagande inom service och småindustri. Det var män som efter perestrojkan styrde de större industrierna inom skogsnäringen i norr, och det var män som hade den politiska makten.

Aleksanteri-institutets tankeväckande och informativa bok om den ryska reformationen och dess resultat slutar med de sista raderna i Sätres kapitel:

Consequently, the problems women face in running their own businesses are not so much due to their own inability to adapt to the rules of the market economy, but due to an environment that has not adapted to a new reality; it is the politicians, individual state officials, administrators and suppliers that have not adapted to this new reality (s 350).

Russia on Our Minds: Russian Security Policy and Northern Europe

Bertil Nygren, Bo Huldt, Patrik Ahlgren, Pekka Sivonen & Susanna Huldt (red.)
Strategic Yearbook 2008–2009
Stockholm: The Swedish National Defence College 2010
296 sider. ISBN 9789189683228

Anmeldt af **Morten Larsen Nonboe** [ph.d.-studerende, Institut for Statskundskab, Aarhus Universitet]

Det svenske Forsvarsakademi har udgivet en anbefalelsesværdig årbog om Rusland og Ruslands internationale relationer. Overordnet forsøger årbogen gennem bidrag fra flere Ruslandseksperter at afklare, hvordan Rusland som international aktør bedst kan forstås i det 21. århundrede: Er Rusland en neoimperialistisk magt med revanchistiske ambitioner, eller kan Rusland opfattes som en »normal« stat under konsolidering inden for landets nye grænser?

Flere af årbogens bidrag hælder til opfattelsen af Rusland som en neoimperialistisk magt. I årbogens første artikel om forholdet mellem Rusland og Vesten argumenterer Jurij Fedorov for eksemplet for, at krigen i Georgien skal ses i naturlig forlængelse af Ruslands hidtidige »revanchistiske og krigeriske« udenrigspolitik og afspejler dybtliggende forhold, som gør ambitionen om et »reset« i relationerne mellem Rusland og Vesten formålsløs. Pavel Baev betegner ligeledes i sin artikel om Rusland og Kaukasus-regionen krigen mod

Georgien som en »aggressiv projektion af russisk magt i det europæiske sikkerhedssystem« og betoner, at Rusland nu med god grund kan anse brugen af militær magt for et effektivt politisk instrument.

Fokuseringen på Ruslands neoimperialistiske ambitioner findes også i flere andre artikler i årbogen. Stephen Blank beskriver blandt andet i sit bidrag om Ruslands relationer til Centralasien og Kina, hvordan Ruslands udenrigspolitik i forhold til Centralasien er »neokolonialistisk af natur«, hvilket allerede har skabt visse problemer i forhold til Kina, hvis opstigning ser ud til at bekymre Rusland trods officiel retorik om gode relationer mellem Moskva og Beijing. I sin gennemgang af den russiske energisektor omtaler Alpo Juntunen på samme måde Rusland som en imperialistisk magt, der anvender energipolitik som et »diplomatisk og geopolitisk instrument«. Betydningen af det energipolitiske instrument vil efter Juntunens mening stige i de kommende år, efterhånden som Rusland færdiggør nye olie- og gasrørledninger til Nord- og Sydeuropa og mod Asien. Imperiale russiske ambitioner er også en vigtig faktor i Jakob Hedenskogs analyse af forholdet mellem Rusland og Ukraine. Hedenskog anser af flere grunde en gentagelse af Georgien-krigen i Ukraine for usandsynlig, men peger på flere måder, hvorpå Rusland kan destabilisere Ukraine og understreger at Rusland formentlig også vil forsøge at styrke sin indflydelse i Ukraine under en venligtsindet ukrainsk præsident. Således anskuet giver præsidentskiftet i Ukraine i 2010 og indgåelsen af en ny aftale om Ruslands Sortehavsflåde på Krim derfor ingen garanti for et problemfrit forhold mellem Rusland og Ukraine i fremtiden.

Årbogen viser imidlertid også, at billedet af Rusland som en neoimperialistisk og revanchistisk magt ikke kan stå alene. For det første viser Roger E. Kanet i sin gennemgang af relationerne mellem Rusland og USA siden den 11. september 2001, at fremkomsten af Rusland som en »revisionistisk magt« ikke kan forstås uden at medtænke Ruslands skuffelse over Vestens manglende hensyn til russiske interesser. Forholdet mellem Rusland og USA sammenlignes derfor i Kanets artikel i visse henseender med et sikkerhedsdilemma, hvor den gensidige mistro gradvist er vokset trods oplagte fælles interesser på flere områder.

For det andet påpeger flere bidrag, at Rusland i de senere år faktisk har udvist stor pragmatisme i sin udenrigspolitik. Eksempelvis argumenterer Nadja Aleksandrova-Arbatova i sin analyse af forholdet mellem Rusland og EU for, at Rusland har vist sig villig til at samarbejde med Vesten og fremhæver, at overgangen til markedspriser på energileverancer til Ruslands nabolande netop kan ses som et afkald på tidligere tiders imperiale understøttelse til gengæld

for politisk loyalitet. Russisk pragmatisme ses også i det arktiske område, hvor Rusland ifølge Kristian Åtlands artikel om Ruslands arktiske politik har redefineret sine interesser fra militær sikkerhed til økonomisk udvikling. Rusland har dermed ifølge Åtland gjort sin del til at overvinde modsætningsforholdet fra Den kolde Krig og forvandle det arktiske område til en region karakteriseret ved »stabilitet, lavspænding og gode naboskabsrelationer«. Den nyligt indgåede grænseaf tale mellem Rusland og Norge i Barentshavet kan siges at bekræfte denne udlægning.

Årbogen kommer altså ikke med noget entydigt svar på, hvorvidt Rusland bedst kan ses som en neoimperialistisk magt eller som en »normal« stat under konsolidering. Heri findes der dog givetvis en selvstændig pointe. Allerede i Bo Huldts indledning til årbogen betones det således, hvordan udfaldet af den interne magtkamp mellem *siloviki* og *tsiviliki* formentlig vil have stor betydning for Rusland fremover. Hanna Smith forfølger dette tema yderligere i en analyse af forholdet mellem russisk indenrigspolitik og udenrigspolitik. Russisk udenrigspolitik påvirkes ifølge Smith af et indenrigspolitisk kredsløb af nationalisme, elitekonkurrence og en fastlåst demokratiseringsproces, som bindes sammen af Ruslands traditionelle stormagtstænkning (*derzjavnost'*) og yderligere kompliceres af Ruslands involvering i interne og eksterne krige.

Desuden dokumenterer Carolina Vendil Pallin i sit bidrag om Ruslands forsvar, hvordan den russiske regerings begrænsede kontrolmuligheder besværliggør yderligere »reform« og »modernisering« af Ruslands militær – hvis problemer ikke mindst blev udstillet under krigen i Georgien – og tvinger Ruslands ledelse til at synkronisere sine reformtiltag med valgperioderne for ikke at støde militæret fra sig. Indenrigspolitikens udenrigspolitiske betydning ses også i Pavel Podvigs artikel omkring atomvåben og Ruslands nationale sikkerhed. Ifølge Podvig oplever Rusland nemlig et dilemma mellem det politisk ønskelige i at reproducere Den kolde Krigs atombaserede sikkerhedsopfattelser og en anerkendelse af, at atomvåben spiller en begrænset rolle i forhold til Ruslands faktiske sikkerhedstrusler.

Uanset den konkrete tolkning af russisk udenrigspolitik er der imidlertid næppe nogen tvivl om, at Rusland – som det omtales af Bertil Nygren i årbogens konklusion – aktivt er begyndt at sikre sin position på den internationale scene. Nygren forventer derfor fremtidige geopolitiske, geoøkonomiske og geokulturelle udfordringer i forhold til Rusland, men udtrykker forhåbning om, at en ny generation af russiske politikere vil kunne påvirke Rusland i retning af Vestens normer og værdier.

I betragtning af årbogens undertitel kan fraværet af egentlige bidrag om Ruslands forhold til for eksempel de baltiske lande, Østersøregionen eller Nord Stream-gasledningen undre. Manglen på specifikke bidrag om det nordlige Europa skader dog ikke årbogens generelle læseværdighed.

Russian Renewable Energy: The Potential for International Cooperation

Indra Øverland & Heidi Kjærnet
Aldershot: Ashgate 2009
198 sider. ISBN 9780754679721

Recenserad av **Markku Kivinen** [professor, direktör för Aleksanteri-institutet, Helsingfors universitet]

Är Ryssland en energisupermakt? I fråga om fossila bränslen är landet en av de stora aktörerna. Ryssland har världens största naturgasreserver, de näst största kolreserverna och är åttonde i fråga om oljereserver. Ryssland är världens ledande naturgasexportör – säkerhetsfrågorna i anknnytning till rörledningar och energiinfrastruktur har behandlats i många studier. Idag är landet också världens näst största oljeexportör och en av de centrala kärnkraftsländerna. Varje dag publiceras det nya böcker och rapporter om dessa ämnen. Förnybar energi i Ryssland har däremot undersökts i mindre omfattning. Den stora förtjänsten med Indra Øverlands och Heidi Kjærnets nya bok är att författarna fokuserar på just detta område. Författarna hävdar nämligen att konventionella energikällor och »mjukare» förnybara energiformer bör betraktas som sammanflätade i den ryska energipolitiken – också i frågor som gäller energipartnerskap mellan Ryssland och EU.

Boken ger en utförlig bild av aktörerna och ramförutsättningarna inom sektorn för förnybar energi i Ryssland. Øverland och Kjærnet analyserar också samarbetet mellan Ryssland och EU och använder sig av de nordiska ländernas erfarenheter som en informativ fallstudie. Författarna visar en djup och mångsidig förtrogenhet med ämnet. Boken utnyttjar olika slags data, såväl rysk statistik som intervjuer med västerländska partners.

På grund av sin ofantliga geografiska storlek och variationerna i såväl klimat som topografi har Ryssland en unik potential att utveckla så gott som vilken slags förnybar energi som helst. Genom

att kontrastera potentialen med den installerade kapaciteten visar författarna hur underutvecklad denna sektor de facto är. I dagens läge står förnybara energikällor för mindre än 1 % av Rysslands energiproduktion. Bedömningarna varierar och det är tydligt svårt att fastställa den exakta potentialen, men det verkar uppenbart att förnybara energikällor kunde bidra enormt till Rysslands energibalans, energiexport och handel med utsläppsrätter samt till den ekonomiska transitionen. Ryssland har dock ingen egentlig strategi för utvecklingen av förnybara energiresurser. På kort och medellång sikt utgör petroleumresurserna kärnan i den ryska energistrategin.

Idag är alla medvetna om att fossila bränslen är en ändlig resurs, medan förnybara energikällor per definition inte är det. Detta innebär att det förr eller senare blir nödvändigt att utveckla förnybara energikällor. Alla länder som har undertecknat Kyotoprotokollet kommer att vara tvungna att anpassa sig till framtida energisystem, även länder som Ryssland, som hittills inte haft svårt att uppfylla de åtaganden som avtalet ställer upp (ryska växthusgasutsläppen hade år 1995 minskat med cirka 40 % jämfört med 1990, inte på grund av teknologiska förbättringar utan som en följd av den postsovjetiska ekonomiska nedgången som ledde till att fabriker stängdes). Hittills har tonvikten i den ryska klimatpolitiska debatten legat på handeln med utsläppsrätter, och det verkar finnas en ovilja att acceptera paradigmet om den globala klimatförändringen.

Energieffektivisering är en mycket viktig faktor när det gäller att utveckla den ryska energisektorn i en miljövänligare riktning. Ryssland använder 3,1 gånger så mycket energi som EU till att producera en BNP-enhet. Ett av författarnas centrala argument är att Ryssland i hög grad kunde bidra till en miljövänligare energiförbrukning på global nivå om kampen mot denna ineffektivitet kunde kombineras med en satsning på förnybar energi, där Ryssland har konkurrensfördelar. Men den ryska ledningen har hittills bara engagerat sig i att förbättra energieffektiviteten och verkar nästan likgiltigt inställd till förnybar energi. Å andra sidan verkar det finnas både en marknad för sektorn och kunskap att utveckla den.

Nischmarknader såsom avlägsna bosättningar i de norra regionerna kunde fungera som en hävstång och bidra till en ökad användning av förnybar energi. Om den gammalmodiga och dyra transporten av dieselbränsle till de norra regionerna ersattes med förnybar energi vore det enligt Øverland och Kjærnet ett sätt att visa på de möjligheter som den förnybara energin erbjuder. Likaså skulle man kunna utveckla teknologi utan att vara tvungen att konkurrera med subventionerad naturgas. Under de närmaste åren kan det vara en

avgörande faktor för den förnybara energin att kunna undvika den hårda konkurrensen.

Ryssland har ända sedan sovjettiden en stark tradition av vetenskaplig forskning i teknologi för förnybar energi. I början av 1930-talet byggde Sovjetunionen världens första vindkraftverk, och på 1940-talet byggdes fler än 7 000 mindre vattenkraftverk. Det 5 MW geotermiska kraftverket Puzjetskaja färdigställdes 1967 och ett 450 kW tidvattenkraftverk byggdes 1968.

Författarna identifierar två vetenskapsgrenar med anknytning till förnybar energi i vilka Ryssland går i täten och som man har potential att utveckla: solenergi och väteenergi. I boken ägnas solenergi ett eget kapitel eftersom författarna anser solenergi vara den gren som är vetenskapligt mest utvecklad och ekonomiskt störst. Sovjetunionen var tidvis ledande i världen inom grundforskningen i fotovoltaik, och den första satelliten som utnyttjade fotovoltaik, Sputnik 3, sköts upp 1958. Den sovjetiska fotovoltaiken hade även ett annat tillämpningsområde, nämligen elproduktion för avlägset belägna anläggningar, företrädesvis i de södra delarna av landet. Olyckligtvis för Ryssland låg några av de fotovoltaiskt mest lovande områdena i de republikerna som blev självständiga i och med Sovjetunionens sönderfall. Uzbekistan var ett viktigt centrum för forskningen i fotovoltaik (där publicerades *Geliotechnika*, den ledande tidskriften på området), men förbindelserna mellan ryska och uzbekiska forskningsgrupper kapades av, vilket försvagade båda parter. Trots detta var profilen för Rysslands solenergikluster rätt långt etablerad i slutet av 1990-talet. En förteckning över de viktigaste företagen och aktörerna som ingår i klustret finns i en av bokens många användbara bilagor.

Vad EU beträffar beskriver Øverland och Kjærnet de aktuella konstellationerna i diplomatiska ordalag: »The EU is a key market for Russian oil and gas, an important trade partner and a valuable source of investment. The level of economic interdependence may have heightened sensitivity and vulnerability to each other's economic policies, but these linkages have not yet translated into significantly closer political ties» (s. 73). I denna kontext, anser författarna, kan förnybar energi visa sig vara »low politics» och ett område där samarbetet kan utvecklas utan rädsla för omedelbara politiska konfrontationer i växelverkan mellan parterna. Detta är enligt min mening ett balanserat och sunt synsätt. Relationerna mellan Ryssland och EU präglas så ofta av geopolitiska och »realistiska» spekulationer.

Russisk sivilsamfunn og norske hjelpere

Pål Wilter Skedsmo

Nordområdebiblioteket 3

Trondheim: Tapir Akademisk Forlag 2010

100 sider. ISBN 9788251926089

Recensert av **Pelle Åberg** [fil.dr., forskare ved Enheten for forskning om det civile samhället, Ersta Sköndal högskola]

Att stödja det civile samhällets organisationer i andra länder, som ett led i att främja en demokratisk utveckling, har de senaste decennierna varit en vanlig strategi bland biståndsorganisationer, både statliga och icke-statliga. Det är också inom denna kontext som Pål Wilter Skedsmos text befinner sig. Boken koncentrerar sig på det norska stöd som riktats till det ryska civilsamhället. Samtidigt hävdar författaren att boken inte begränsas till detta utan även behandlar det ryska civilsamhället som sådant.

Skedsmo behandlar bland annat förutsättningarna för ryska civilsamhällesorganisationer i den institutionella miljö de befinner sig och, inte minst, hur finansiering från utlandet påverkar både organisatoriska identiteter och relationen mellan organisationerna och den ryska staten. Detta görs bland annat genom en närstudie av några konkreta organisationer i Ryssland som varit inblandade i projektsamarbeten med norska motsvarigheter. Organisationerna är dels ungdoms- och dels miljöorganisationer.

Ambitionen med boken stannar emellertid inte vid att beskriva olika projektverksamheter. Skedsmo önskar också lämna ett bidrag till diskussionen kring hur legitima biståndsinsatser riktade mot det civile samhällets organisationer är. Dock utgår han från att dylikt stöd är berättigat. Det handlar alltså inte om ett ifrågasättande av biståndets rättmätiga vara eller icke vara utan om att granska de insatser som gjorts, visa på svårigheter som uppstått och utvärdera om insatserna kunde göras på ett lämpligare sätt samt diskutera vilka konsekvenser biståndet fått för de ryska organisationer som varit inblandade.

Ett centralt tema är i vilken mån det utländska stödet skapar självständiga organisationer som kan bidra till den ryska demokratin eller om utfallet istället blir organisationer som är beroende av sina utländska partners och därmed förhåller sig mer till dem och deras önsknings än till den lokala ryska kontexten och de behov som finns där. Författaren kritiserar också tendensen att värdera rysk utveckling och civilsamhälle utifrån västeuropeiska kriterier.

Istället framhålls vikten av att förstå det ryska civilsamhället som just ryskt.

Författaren för fram att utländsk finansiering bland annat inneburit en begränsning i samverkan mellan ryska organisationer då de primärt fungerar som konkurrenter om utländskt bistånd. Dessutom menar Skedsmo att många organisationer skapats just för att kunna bli mottagare av dylika resurser. Bistånd som »big business» har uppmärksammats i en hel del annan forskning på området, och Skedsmos empiri verkar inte motsäga det. Tvärtom föreslås att motiven för att engagera sig i stor utsträckning har att göra med möjligheter till individuell utveckling och att vinna individuella fördelar.

Författaren visar hur projektsamarbeten i stor utsträckning ensidigt styrts av den norska parten och att tillräcklig hänsyn inte tagits till lokala ryska förhållanden. Tidigare forskning har också resonerat kring hur finansiellt beroende av utländska donatorer kan leda till att organisationer mister sin förankring i det lokalsamhälle de ursprungligen är tänkta att verka i. I samband med detta bör noteras ytterligare ett centralt tema för boken, nämligen de maktrelationer som existerar mellan samverkanspartners. De norska organisationerna besitter resurserna och då i viss mening makten över dagordningen. Författaren visar hur ryska organisationer anpassat sin agenda för att tala till de teman som partnern eller biståndsgivaren uppfattar som centrala. Skillnader i förväntningar på projekten syns också på en praktisk nivå där ryska organisationer upplevt tämligen pragmatiska och materiella behov medan norska partners varit mer fokuserade på att tala om idéer och värderingar. En »missionerande» attityd, där mindre utvecklade aktörer ska tas om hand, kan också skönjas här. I viss tidigare forskning har detta talats om som en form av imperialism. Dessa olika maktspekter visas på och diskuteras på ett intressant sätt av författaren.

När det gäller relationen mellan ryskt civilsamhälle och ryska myndigheter så visar Skedsmo på en bild av ett Ryssland där myndigheter i stor utsträckning söker begränsa och påverka civilsamhället. Skedsmo framhåller att många statliga åtgärder primärt riktas mot och påverkar organisationer som arbetar med mänskliga rättigheter och andra potentiellt politiskt känsliga områden. Det är också ofta sådana organisationer som uppstår utländskt stöd. Den ryska staten har också försökt kontrollera civilsamhällesorganisationer genom att absorbera dem i statliga strukturer via olika samrådsforum. I samband med detta resonerar författaren kring vilken roll utländskt stöd kan spela för relationerna mellan den ryska

staten och civilsamhället. Detta beskrivs som något av en »moment 22»-situation: Å ena sidan är många ryska organisationer beroende av utländskt stöd, vilket leder till ett beroendeförhållande som kan påverka organisationernas inriktning och strategier. Å andra sidan betraktas organisationerna med större skepsis av myndigheter när de är mottagare av dylikt stöd. Samtidigt som många organisationer är beroende av biståndsresurser för sin existens, leder alltså samma resurser till att deras legitimitet ifrågasätts.

Det finns en stor litteratur kring för- och nackdelar med utländskt stöd till civilsamhällen där strategier, svårigheter och olika dimensioner av dylika insatser diskuteras. Skedsmo förhåller sig delvis till detta, men boken hade vunnit på ytterligare inläsning på den litteratur som redan existerar. Detsamma kan sägas när det gäller behandlingen av tidigare forskning rörande ryskt civilsamhälle.

Skedsmos bok ger emellertid en bra inblick i den projektverksamhet som under ett antal år ägt rum mellan norska och ryska civilsamhällesorganisationer. Det är en intresseväckande skildring av de lokala organisationernas förutsättningar och relationer med varandra. Skedsmo problematiserar också det sätt på vilket dylik verksamhet bedrivits och reflekterar över de negativa konsekvenser, som utländskt bistånd kan innebära för lokala organisationer. Samtidigt, med de teoretiska ambitioner som verkar finnas med texten, hade en fördjupad och mer sammanhållen diskussion kring en del begrepp (såsom socialt kapital och kosmopolitanism som mest nämns i förbifarten) varit önskvärd. Detsamma gäller vilka generaliseringsmöjligheter studien erbjuder då de empiriska fallen primärt utgörs av ett fåtal organisationer i nordvästra Ryssland.

Vem är den tänkta primära publiken är något oklart. Texten rör sig mellan ett akademiskt, teoretiskt drivet inlägg i biståndsdebatten och en policynära verklighetsskildring som påvisar implikationer för framtida verksamhet. Boken är emellertid välskriven och erbjuder intressant läsning, inte minst för dem som själva är inblandade i biståndsverksamheter av olika slag.

Naval Strategies in the Black Sea Region

Jakob Hedenskog
FOI User Report 2881
Stockholm: FOI 2010
81 sider. ISSN 16501942

Anmeldt av **Geir Flikke** [seniorforsker, Avdeling for Russland og Eurasia, NUPI]

Selv om Svartehavet ikke lenger spiller samme militærstrategiske rolle som før, er det fortsatt en arena for et spill mellom stater som tolker samspill og motsetninger i et geopolitisk perspektiv. Dette er utgangspunkt for Jakob Hedenskogs nye rapport *Naval Strategies in the Black Sea Region*.

Rapportens anliggende er å belyse kyststatenes politikk. I den grad effekten av vestlige institusjoner eller regionale samarbeidsstrukturer belyses, er det ut fra en eksplisitt forståelse av at veksten i antall regionale strukturer, initiativer og samhandlingsarenaer ikke nødvendigvis har økt potensialet for samarbeid mellom aktørene. Fremdeles er det Tyrkia og Russland som holder tilbake, mens Bulgaria, Romania, Georgia og Ukraina alle kunne ha tjent på mer konstruktiv interaksjon. Relasjonen mellom Tyrkia og Russland trekker derimot i favør av status quo: De to samarbeider på noen felt, spesielt innen energitransport, mens de er mer avventende på andre.

Årsaken til dette er å finne i den strategiske balansen, eller det Hedenskog kanskje noe overdrevent omtaler som «styrkekorrelasjonen» mellom aktørene. Tyrkias utsyn er preget av to vesentlige faktorer: Tyrkia har kontroll over Dardanellene og Bosporus og kan dermed i praksis regulere all trafikk gjennom stredene, samtidig som den tyrkiske marinen, som er betydelig større enn øvrige regionale aktører, er basert i Middelhavet. Russland er på sin side tilbake som en styrket regional aktør. Etter presidentvalget i Ukraina i 2010 har Moskva kunnet omsette ukrainsk gassgjeld i en fornyet leieavtale for flåtebasen på Krim-halvøya, og i kjølvannet av krigen med Georgia i 2008 har Moskva også ønsket å utvikle militære installasjoner i Abkhasia.

Den strategiske balansen mellom Tyrkia og Russland er ifølge Hedenskog basert på en gjensidig forståelse: Så vel Tyrkia som Russland strekker seg geografisk fra øst til vest og har i dagens versjon oppstått som stater på basis av sammenbrudd av store, flernasjonale imperier. Deres forkjærlighet for status quo så vel som fokus på geografis betydning er dermed forståelig. Men status quo kan også

brytes. Dersom anledningen byr seg, kan den regionale balansen endres, noe som ble demonstrert i august 2008.

Hva så med de andre kyststatene? Hedenskogs dyptpløyende kunnskaper om regionen kommer til syne i en analyse av Ukrainas vei tilbake til Russland. Ukraina har vært den av kyststatene som har hatt mest nytte av regionale multilaterale samarbeidskonstellasjoner. Militært står Ukraina svakt, også i Svartehavet, og de interne motsetningene i landets elite har gjort det vanskelig å enes om en entydig utenrikspolitisk linje langs øst-vest dimensjonen. Svartehavet har i denne sammenheng representert en «tredje vektor», der Ukraina har kunnet posisjonere seg i samarbeidsstrukturer og multilaterale fora. Hedenskog trekker her spesielt frem Rådet for økonomisk samarbeid i Svartehavsregionen (BSEC) som «den viktigste mekanismen for å styrke Ukrainas europeiske integrasjon» (s. 46).

Hedenskogs analyse av Romania er også interessant. Romania er kanskje motsatsen til Ukraina hva angår å prioritere Svartehavsregionen – ikke fordi Ukraina ikke har prioritert regionen, men fordi Romania står friere i sine valg på bakgrunn av sitt medlemskap i NATO og EU. Romania hadde frem til 2007, da landet formelt ble medlem av EU, et fokus på transatlantiske og europeiske institusjoner. Etter 2007 har imidlertid ambisjonene om regionalt lederskap meldt seg, og denne har i første rekke gitt seg utslag i forsøk på å løfte Svartehavsregionen opp på EUs og NATOs agendaer. Samtidig begrenses Romanias spillerom av den frosne konflikten i Moldova, der Russland fremdeles har militært personell stasjonert i utbryterrepublikken Transnistria.

Sammenliknet med de øvrige kyststatene blir Bulgaria og Georgia kanskje noe stemoderlig behandlet, men det følger naturlig av rapportens fokus på styrkeforhold. Bulgaria er «liten og samarbeidsvillig» og Georgia er «isolert og sårbar» i Hedenskogs analyse. Fellesnevneren for de to, noe som for øvrig også gjelder Ukraina og Romania, er at de har alt å tjene på et mer omfattende regionalt samarbeid. Bulgaria er involvert i alle potensielle gasstransittprosjekter i regionen, så nær som Blue Stream (en nord-sør forbindelse mellom Russland og Tyrkia). At 60 prosent av Bulgarias utenrikshandel går gjennom havnebyer på Svartehavskysten, forteller også at dette havet er en viktig livsåre for handel i regionen. Om man speiler denne realiteten i østlig retning, ser man et Georgia som er avskåret fra store deler av Svartehavskysten av de facto staten Abkhasia, eller som Hedenskog sier, et territorium som «de facto er annektert av Russland» (s. 34). Om Abkhasia kalles en de facto

stat eller et anneks er underordnet: Det utgjør like fullt en hemsko for Georgias utvikling som kyststat langs Svartehavet.

Til tross for en systematisk gjennomgang av kyststatenes prioriteringer, blir Hedenskogs dilemma enkelte ganger tydelig. Hva betyr egentlig «styrkekorrelasjon», geopolittikk, vektorpolitikk og strategiske interesser i et hav som har én trang utgang i sydvest? Som Hedenskog selv observerer: «Tyrkia søker ikke å dominere militært i Svartehavsregionen og ser heller ikke Ukraina og Russland som geopolitiske rivaler der» (s. 58). Tyrkia har snarere tvert i mot en interesse av at havområdet ikke er militarisert og har på den bakgrunn vært villig til å være vert for mange regionale initiativer og fora.

Hedenskog går også noen ganger på autopilot når det gjelder vurderinger av Russlands styrke. Det er vanskelig å se Samveldet av uavhengige stater (SUS) som et særlig effektivt uttrykk for Russlands hegemoniske ambisjoner (s. 20). Den russiske avisen *Kommersant* hevdet nylig at SUS-samarbeidet i praksis er avvirket, ikke minst fordi Russland selv synes å ha skiftet prioritering i retning av å utvikle tollunionen med Hviterusland og Kasakhstan. Det er imidlertid vanskelig å underslå at Russland gjennom transitt av energi ønsker sterkere innflytelse i regionen, og at Ukraina står overfor et reelt dilemma når det gjelder å finne fotfeste i det regionale spillet.

I sum er dette etter min vurdering en bunnsolid analyse av politikkdimensjonen rundt Svartehavet. Rapporten setter opp en bakgrunn bestående av en rekke faste parametre. Dette gir regionen sitt eget strategiske «inventar» og gir analysen av politikken dybde. Rapporten er også nøkternt og godt skrevet, og den gir et oppdatert bilde av utviklingen etter krigen mellom Georgia og Russland. Med sin grundige kjennskap til ukrainsk politikk og sitt mangeårige arbeid med Russland holder Hedenskog et godt strukturert grep på de parametrene som rammer inn hele det regionale spillet rundt Svartehavet.

Azerbaijan Since Independence

Svante E. Cornell

Armonk, NY: M.E. Sharpe 2011

483 sider. ISBN 9780765630032

Anmeldt av **Heidi Kjærnet** [doktorgradsstipendiat ved NUPI,
Fulbright-gjesteforsker ved Stanford University]

Svante Cornells nye bok *Azerbaijan Since Independence* gir en grundig og velskrevet innføring i aserbajdsjansk historie og politikk med fokus på tiden etter uavhengigheten fra Sovjetunionen (de to første kapitlene oppsummerer henholdsvis tiden før innføringen av sovjetstyret og sovjetperioden). Med et noteapparat bakerst og en separat fire siders bibliografisk note fremstår boken som noe midt imellom en populærvitenskapelig fremstilling og en fagakademisk tekst. Tre temaer vies særlig oppmerksomhet: Nagorno-Karabakh-konfliktens innvirkning på aserbajdsjansk politikk og samfunn, fremveksten av en oljeøkonomi og utviklingen av en egen utenrikspolitikk. Av plasshensyn vil jeg her ikke gå inn på andre utenrikspolitiske spørsmål enn de knyttet til Karabakh-konflikten.

Cornell gjør et omfattende sveip over aserbajdsjansk politikk, styringsstrukturer og energisektorens betydning for Aserbajdsjans postsovjetiske utvikling, samt de ulike utfordringene knyttet til avhengigheten av inntektene fra energiekspport. For lesere som kjenner litteraturen om Aserbajdsjan, vil kanskje det mest interessante være Cornells innsiktsfulle og treffende beskrivelse av hvordan korrupsjonen gjennomsyrer det aserbajdsjanske styringssystemet. Korrupte nettverk har ifølge Cornell en distribuerende effekt som bidrar til å sikre regimet støtte. Den uskrevne regelen er at patron-klient-nettverkene får florere så lenge man er fullstendig lojal mot presidenten. Anti-korrupsjonstiltak blir dermed primært et verktøy for å forhindre at rivaliserende grupper får kontroll over kilder til rikdom (s. 176–78). Dette analytiske rammeverket blir særlig interessant om man kobler spørsmålet om makt og styring med oljeøkonomien. Er kontroll over olje- og gassinntektene og distribuering av disse gjennom patron-klient-nettverk like viktige for elitenes støtte til regimet som behovet for å forhindre rivaliserende grupper fra å kontrollere andre pengestrømmer?

Cornell gjør det klart at hans hovedanliggende i behandlingen av Karabakh-konflikten ikke er en fremstilling av krigsforløpet, men snarere å forklare hvordan denne konflikten har påvirket aserbajdsjansk samfunnsutvikling. Gjennomgangen av krigsforløpet er der-

for relativt kort og primært brukt som bakteppe for beskrivelsen av det politiske spillet i Baku på tidlig 1990-tall. Stilt overfor utfordringen med å gjennomføre politiske og økonomiske reformer i en nylig uavhengig stat og samtidig føre en krig i Karabakh, og under trusler om borgerkrig fra Surat Huseynovs styrker, valgte den aserbajdsjanske folkefronten å frasi seg makten og be Heydar Aliyev ta over styringen. Krigen førte til politiske problemer, men det politiske kaoset i Baku var ifølge Cornell en hovedgrunn til at Aserbajdsjan tapte krigen (s. 134).

Det henvises til andre kilder som kan konsulteres om selve krigsforløpet. Allikevel er det påfallende mange påstander som fremsettes uten at det henvises til kilder. Særlig gjelder dette avsnittene om Russlands rolle i konflikten og to av de mest omstridte enkeltepisodene i konflikten: Pogromene mot etniske armenere i Sumgait i februar 1988 og massakren på sivile aserbajdsjanere i landsbyen Khojaly i Karabakh i februar 1992.

Cornell skriver at overslagene over antall døde etter hendelsene i Sumgait varierer fra det «offisielle» tallet på 32 til flere hundre. Han gjør imidlertid ikke nærmere rede for hvilke kilder han legger til grunn verken for det offisielle tallet eller for det høyere anslaget (s. 48). Samtidig viser Cornell til at den passive rollen styrkene til det sovjetiske innenriksministeriet inntok under pogromene, fremkalte spekulasjoner om hvilken rolle sentralmyndighetene spilte når det gjaldt å antenne volden i Sumgait, og at det var beleilig for Moskva at hendelsen bidro til mulighetene for å føre en splitt og hersk-politikk i Kaukasus. «Gitt at ingen mobilisert aserbajdsjansk nasjonalisme fantes tidlig i 1988, og at det som skjedde i Armenia og Karabakh bare nylig hadde begynt å få oppmerksomheten til de bredere lag av befolkningen i aserbajdsjanske byer, forblir hendelsene i Sumgait et mysterium» (s. 49, anmelders oversettelse). Også antydningene om at Moskva kan ha stått bak opptøyene fremsettes uten kildehenvisninger.

Videre måtte Aserbajdsjan ifølge Cornell bygge sin militærstyrke fra bunnen av for å kunne møte Armenias væpnede fremmarsj (s. 61), mens armenske styrker ble støttet av den russiske hærens 366. infanteriregiment i gjennomføringen av Khojaly-massakren i 1992 (s. 62). Khojaly-massakren omtales som Karabakh-konfliktens eneste planlagte (*premeditated*) massakre (ibid.). Igjen ingen kildehenvisning, og jeg spør meg hvordan Cornell kan omtale massakren som planlagt når han i samme avsnitt slår fast at den ennå ikke er etterforsket. Cornell oppgir at mer enn 600 sivile ble drept og flere hundre ble meldt savnet (ibid.). Nok en gang unnlater han å oppgi

kilder. Der han påpeker at armenske kilder rapporterer et høyere antall døde i forbindelse med pogromene i Sumgait, unnlater han å nevne at det finnes tilsvarende aserbajdsjanske kilder som rapporterer om et større antall døde etter Khojaly. Han finner derimot plass til å nevne at flere lik var blitt skamferte under Khojaly-massakren, noe han ikke nevner i forbindelse med Sumgait – til tross for at det var tilfelle også der (se f.eks. Thomas de Waal, *Black Garden*, 2003: 34).

Cornell går langt i å plassere skyld i konflikten. I epilogen skriver han at «Aserbajdsjan fortsatt lider under utfallet» av konflikten over Nagorno-Karabakh, en konflikt som var «fremprovosert eksternt» (*externally fomented*) (s. 427). «Det er bemerkelsesverdig», skriver Cornell, «at organiserte armenske krav på Karabakh dukket opp svært kort tid etter at Heydar Aliyev falt i unåde hos Gorbatsjovs regime i 1987» (s. 48). Han mener kravene ville ha vært vanskelige å fremme mens Aliyev fortsatt nøt innflytelse i Moskva, men unnlater å forklare leseren hvorfor det er «bemerkelsesverdig» at armenerne ventet med å fremme sine krav til et tidspunkt da det var større sjanse for å bli hørt. Mener han at armenerne hadde planlagt å fremme krav om Karabakh lenge og slu ventet på det rette tidspunktet? Slike påstander ligger farlig nær aserbajdsjansk retorikk om konflikten.

Også i sin analyse av forhandlingene om en fredelig løsning på konflikten gir Cornell armenerne mesteparten av skylden for manglende fremgang. Bakus tendens til å kreve ytterligere innrømmelser fra armenerne er ifølge Cornell ingenting mot Armenias uvillighet til å vurdere de vidtrekkende tilbudene som har kommet fra aserbajdsjansk side (s. 160). Om ikke annet er Cornell relativt tydelig på at hans analyse tar et aserbajdsjansk perspektiv (jf. s. 127).

Der Cornell er eksplisitt om sitt aserbajdsjanske perspektiv, klarer jeg – når jeg legger godviljen til – å se dette som et friskt pust i den akademiske debatten. Der han etterlater leseren uten forklaring på hvorfor opplysninger om skamferte lik er relevante når likene er aserbajdsjanske, men ikke når de er armenske, eller beskylder Russland for å ha stått bak Armenia i angrepet på et uskyldig Aserbajdsjan uten å gi en antydning om hvilket kildegrunnlag han baserer sin sterke stillingtagen på, stiller jeg meg mere tvilende. Det er mulig det er rom for at akademikere tar sterkere stilling i konfliktspørsmål, men da bør det gjøres helt klart hva som er faktabasert analyse og hva som er posisjonering i konflikten. Kravet om etterrettelighet i kildebruk står absolutt uansett.

The Unlimited Gaze: Essays in Honour of Professor Natalia Baschmakoff

Elina Kahla (red.)

Aleksanteri Series 2/2009

Helsingfors: Kikimora Publications 2009

365 sider. ISBN 9789521041020

Anmeldt af **Tine Roesen** [ph.d., adjunkt i russisk kultur, Institut for Historie og Områdestudier, Aarhus Universitet]

Festskrifter er som regel en blandet affære, og det gælder også dette eksemplar, som i 17 kapitler fremlægger en mangfoldighed af emner og tilgange. Her er indtrykket dog så meget desto mere forvirrende, som der ud over en tabula gratulatoria og enkelte spredte noter med tak for inspiration og samarbejde *intet* er om den hyldede professor, hverken om hendes videnskabelige profil eller om anledningen til festskriftet. På baggrund af denne mangel fremstår også bogtitel, sektionssinddeling og sektionsoverskrifter som utilstrækkeligt forståelige, ligesom den stilistiske og sproglige redigering især i de engelsksprogede artikler tydeligvis kunne have været udført med større enhedspræg og bedre kvalitet for øje.

Når alt dette er sagt, er det en række spændende og for de flestes vedkommende velskrevne artikler på engelsk og russisk, vi præsenteres for, alle inden for russisk kulturhistorie i bred forstand. Emnerne strækker sig over flere århundreder og mange aspekter, og tilgangene veksler mellem det fejende overblik og det dybe indblik, hvor det partikulære i sidstnævnte tilfælde perspektiveres i varierende grad.

Samlingen indledes af et forbilledligt overblikstudie skrevet af nyligt afdøde Richard Stites. I stedet for, som en stor del af nutidens *cultural studies*, at smide finkulturen og klassikerne ud med badevandet til fordel for populærkulturen, insisterer Stites her på, at begge hører med til kulturhistorien. Og han formår rent faktisk at gå på de to ben i sit bud på »Historical and social rhythms in Russian culture in the 19th and 20th centuries«. Tillige balancerer Stites også sikkert mellem den officielle og den faktiske kultur i sovjettiden, og formulerer sig så klart, at vi undervisere her har den fødte introduktionstekst til vores kurser i russisk kultur.

Knap så vellykket er bogens andet fejende overblik, Pekka Pesonens kun 6-sider lange livtag med de helt store spørgsmål om liv og tekst, virkelighed og fiktion i russisk modernisme og postmodernisme. Denne artikel er så generaliserende, at pointerne fremstår

som næsten uforståelige postulater, endskønt de nok kan inspirere til eftertanke. Endelig har Seymour Becker bidraget med en rent begrebshistorisk analyse, som også adskiller sig fra de øvrige artikler ved ikke at handle om Rusland og knap nok om Østeuropa. »Nation, Nationalism, Nation-State, Popular Sovereignty« er uden tvivl så autoritativ en begrebshistorie som man kan få på små 25 sider — her har vi alle de (vestlige) klassiske værker om stat, nation, suverænitæt med — men i bogens russiske kulturhistoriske sammenhæng falder den uvægerligt noget udenfor.

En række af bogens øvrige indblik er meget partikulære, uden den helt store teoretiske eller historiske kontekst og derfor også umiddelbart af begrænset relevans for den alment (i russisk kulturhistorie) interesserede læser. Det gælder i hvert fald for mit vedkommende så mange og så forskellige artikler som Lea Siilins om Nikolaj Leskovs ikonografiske indsigter i *Den fortryllede vandringsmand*; Elina Kahlas om udviklingen i den russiske Maria Magdalene-figur; Jekaterina Jevtukhovas om den materielle kulturhistorie omkring fabrikation af træskeer i 1800-tallet; Tomi Huttunens om russisk imaginisme og David Moons om naturbeskyttelse og naturreservater igennem Ruslands historie. Kirsti Ekonen forsøger at fange de større sammenhænge i sin analyse af »Julia Kristeva's Theory on the Creative Subject and Early Russian Modernism«, men gør det desværre på en temmelig uforståelig måde. Det kan skyldes en modernismeteorindforståethed, som så altså sætter mig ude af stand til at følge argumentationen, men også (engelsk)sprogligt er artiklen problematisk. Især her savnes en fast redaktionel hånd.

En særlig variant af det partikulære indblik er personhistorien, som sjældent serveres helt uden kulturel sammenhæng, men dog kredser omkring personlige forbindelser og motiver. Det gælder Alla Zeides artikel om den russisk-jødiske advokat Aleksej Goldenvejser (1890–1979); Marja Leionens om den georgiske adelsmand Iase Palavandisjvili (1803–57) i nordrussisk eksil og Ben Hellmans afsluttende artikel om Vasilij Veresjtjagins (1842–1904) relationer med Finland. Disse velresearchede indblik har naturligvis deres berettigelse, og jeg har her nævnt dem alle af hensyn til særligt interesserede.

Nogle af de bedste artikler i bogen kombinerer det partikulære og større perspektiver, med gensidig berigelse og stor læseværdighed til følge. Kirsten Lodges bidrag om barbari-motivet i russiske dekadence og futurisme er så velskrevet og flot perspektiveret, at de 30 sider fremstår som en autoritativ miniafhandling. Gennadij Obatnin er omkring både analyser og proklamationer og såvel poesi som poetik i sin gennemgang af begrebet »kvindepoesi« i relation

til det tidlige 1900-tals modernistiske russiske litteratur – og denne kvindepoesi er vel at mærke ikke nødvendigvis skrevet af kvinder. Ligeledes åbner Donna Tussing Orwin med udgangspunkt i et ekstremt specifikt spørgsmål – »Why Does Levin Read Tyndall?« – og på mærkbar kyndig baggrund for nye »termodynamiske« sider af både Lev Tolstoj og hans roman *Anna Karenina*.

Sanna Tuomas »Venice, Authenticity, and Literary Tourism« er en virkelig velskrevet og overbevisende analyse af Joseph Brodskys turist-overvejelser på en sikkert optegnet baggrund af generelle teorier om og eksempler på turistblikket (*the tourist gaze*), turist-skammen (*touristic shame*) og turistnostalgien (*touristic nostalgia*). Alt sammen centreret om Venedig, den evige magnet for litterære turister. Det er fascinerende at følge Tuoma gennem de kloge analyser, helt frem til konklusionen om Brodskys dobbelte nostalgi: Efter Venedig, men også efter dengang, han gik rundt i Leningrad og længtes efter Venedig. Endelig er Charlotte HENZES »Epidemics and Empire: Cholera in Russia, 1892« blandt festskriftets allerbedste bidrag. Det er en forbilledlig kulturhistorisk analyse med udgangspunkt i en dybdeudforsket case – koleraepidemien i Saratov 1892 – og udblik til dens vidtrækkende perspektiver i spændingsforholdet mellem oplysning og folkelig mistro og mere generelt mellem myndigheder og befolkning.

Alt i alt rummer festskriftet således noget for enhver interesse og masser af fængende analyser inden for en bred vifte af emner. Uanset hvad anledningen måtte have været tilbage i 2009, er der altså al mulig grund til at ønske Natalia Baschmakoff til lykke med dette festskrift!

Erobrernes kart: sovjetiske litterære, vitenskapelige og kulturelle aktørers mentale kartlegging av Øst- og Sentraleuropa, 1944–1953

Lars P. Haga

Trondheim: Det humanistiske fakultet, NTNU 2011

204 sider. ISBN 9788247127339

Recenserad av **Barbara Törnquist Plewa** [professor i Öst- och Centraleuropastudier, Lunds universitet]

Ett centralt begrepp för Lars P. Hagas doktorsavhandling är »mental mapping», det vill säga människors sätt att föreställa sig länder och

regioner samt definiera och kategorisera dem. Författaren utgår från Larry Wolffs *Inventing Eastern Europe. The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment* (1994) och presenterar med dennes begrepp den mentala kartläggningens operationer, nämligen *association, comparison, peopling* och *addressing*. Haga operationaliserar därefter Wolffs begrepp i en helt annan historisk situation: den mentala kartläggning av Öst- och Centraleuropa som genomfördes av representanter för den sovjetiska kulturella och vetenskapliga eliten under åren 1944–53, det vill säga i samband med den sovjetiska militära erövringen och staliniseringen av denna del av Europa.

De valda teoretiska utgångspunkterna visar sig vara mycket fruktbara. De resulterar i intressanta och övertygande analyser byggda på sådana primärkällor som skönlitterära verk, vetenskapliga texter av sovjetiska ekonomer samt reserapporter och dokument skrivna av sovjetiska tjänstemän knutna till VOKS, en organisation som ansvarade för det sovjetiska kulturutbytet med utlandet. Haga uttolkar dessa källor med hermeneutisk ansats. Metoden, innehållsanalys, fungerar utmärkt och likaså källkritiken. Han kommer med flera insiktsfulla kommentarer till källorna som visar på att han är väl insatt i hur det sovjetiska samhället fungerade.

Författaren förtjänar också eloge för sina omsorgsfulla beskrivningar av de miljöer där de analyserade texterna uppstod, vilket stärker tolkningarnas tillförlitlighet. I kapitlet om »vetenskaplig erövring» tar emellertid kontexten över och analysen av Institutionen för världsekonomin upptar en större plats än analysen av de texter om Centraleuropa som institutionen producerade. Det förklaras av att antalet av sådana texter inte var stort, men frågan är om författaren inte kunde ha gått utanför den ekonomiska vetenskapen för att hitta andra skrifter om Centraleuropa och på det viset ge en ännu rikare bild av den mentala kartläggningen av regionen inom den sovjetiska vetenskapen. Det skulle i alla fall ha stärkt giltigheten i hans intressanta slutsats om marginaliseringen av Östeuropa under den sovjetiska imperiala blicken.

Avhandlingen visar på dynamiken i den sovjetiska synen på Centraleuropa under perioden ifråga. Åren 1944–45 sågs regionen som en del av det gamla kapitalistiska Europa (den absoluta »Andre») och åren 1946–47 som »en ny typ av demokrati» (den ambivalenta, svårplacerade »Andre»). Från och med 1948 började emellertid regionen alltmer betraktas som ett »ofullständig själv», ett område som var på väg mot socialism för att bli som »vi», det vill säga Sovjetunionen. Avhandlingen åskådliggör att erövringen av Öst- och Centraleuropa var en ideologisk utmaning för Sovjetunio-

nen, eftersom den satte den sovjetiska identiteten på prov. Sovjetiska eliter var tvungna att legitimera erövringen och dessutom visa på det sovjetiska systemets överlägsenhet i relation till de ekonomiskt generellt bättre utvecklade och modernare samhällena i Öst- och Centraleuropa. Haga beskriver de strategier som man tog till för att klara denna uppgift och avslöjar samtidigt att dessa strategier var otillräckliga för att hantera gapet mellan teori (att Sovjetunionen befann sig på en högre utvecklingsnivå) och empiri (att Centraleuropa hade högre levnadsstandard).

Haga är väl bekant med internationell forskning om den stalinistiska perioden och använder sig av en mängd välvalda sekundära källor för att belysa den undersökta perioden. Han kunde dock möjligtvis utnyttjat sina kunskaper ännu bättre genom att förse avhandlingen med ett kort historiskt introducerande kapitel om hur det sovjetisk-kommunistiska maktövertagandet i Centraleuropa gick till, inklusive spelet mellan stormakterna (Marshallplanen, Truman-doktrinen etc.). Han kunde också ha nyanserat diskussionen genom att visa att Sovjetunionens förhållande till dess centraleuropeiska vasaller kunde variera.

I avhandlingens sista kapitel sammanfattar Haga sin analys och sina slutsatser genom att på ett elegant sätt återanknyta till de fyra operationerna i den mentala kartläggningssprocessen. För att ge en särskild skärpa åt sina avslutande konklusioner för han emellertid i detta kapitel sitt resonemang ett steg längre än tidigare: Han refererar till de postkoloniala teoretikerna som Homi Bhabha för att argumentera att det finns en klar parallell mellan den brittiska koloniala maktens relation till sina kolonier och den sovjetiska maktens relation till Centraleuropa. Denna slutsats kan dock upplevas som alltför förhastad, alltför långt dragen och alltför svagt grundad i den tidigare analysen. En grundläggande skillnad mellan dessa två imperiala makter utgörs nämligen av det dilemma som uppenbaras gång på gång i Hagas avhandling, nämligen att den sovjetiska »imperiala» eliten led av mindervärdighetskomplex gentemot den ekonomiskt mer välutvecklade »kolonin» Centraleuropa. Detta kan man generellt inte säga om den brittiska koloniala eliten. Det sovjetiska imperiala projektet i Centraleuropa var därför betydligt mer problematiskt och ambivalent än det brittiska i Orienten.

Det avslutande kapitlet skulle ha blivit bättre om författaren hade avstått från alltför djärva jämförelser inspirerade av den postkoloniala teorin och i stället genomfört en mer utförlig diskussion om vad den mentala kartläggningssprocessen av Centraleuropa säger om den sovjetiska identiteten under perioden ifråga. Många av de aspekter

i den sovjetiske identiteten som togs i bruk i den mentale kartleggningen av Centraleuropa var egentligen inte specifikt sovjetiske. For å motverka minderværdeskompleks i kontaktene med Centraleuropa og argumentere for sin egen overlegenhet henvistes det til at sovjetiske mennesker var bærere av høgere moraliske verdener i forhold til det dekadente kapitalistiske Europa, at de kunde uthårda lidanden og oppoffra sig og at de dermed var kapable att »redda Europa». Allt detta – høgere moral, andlighet, lidande og oppoffringsvilja – kånns igen från den slavofila ideologin, den ryske nationalismen og åven den panslavistiske ideologin. De fleste identitetsstrategier som anvåndes vid den av Haga beskrivna mentale kartleggningen hade dermed gamle anor og hade redan tidigere anvåndes i relasjonen mellom Ryssland og Våsteuropa. Den enda riktig nye og *sovjetiske* strategier som anvåndes var den marxistiske teorin.

Trots dessa, enligt min mening onödigt tillspetsade konklusjoner år avhandlingen mycket læsvård og berömvård for sin klarhet og sitt djup i analyserna, samt for sin anvåndning av de for historievetenskapen okonventionella källorna og den nye kunskap den leverer om Sovjetunionens relasjon til Øst- og Centraleuropa.

Normalization and Charter 77: Violence, Commitment, and Resistance in Czechoslovakia

Jouni Järvinen

Helsinki: Kikimora Publications 2009

336 sider. ISBN 9789521051524

Anmeldt av **Elisabeth Bakke** [førsteamanuensis, Institutt for statsvitenskap, Universitetet i Oslo]

Den finske historikeren Jouni Järvinen har skrivi bok om ein internasjonalt lite påakta periode i tsjekkosllovakisk historie – frå den sovjetiske invasjonen i august 1968 til fløyelsrevolusjonen i 1989. Hovudvekta ligg på koplinga mellom normaliseringa og danninga av Charta 77, og særleg på forholdet mellom Charta 77 og det kommunistiske regimet etter 1977. Järvinens uttalte mål med boka er dels å gje ei historisk framstilling av normaliseringsprosessen og Charta 77, dels å undersøke normaliseringa som ein valdeleg prosess og dels å undersøke sosiale og psykologiske mobiliseringsfaktorar for dissens og motstand i Tsjekkoslovakia. Det første er klart mest vellykka.

Boka er inndelt i 14 kapittel. Etter ei innleiing der Järvinen gjer greie for tidlegare forskning, formålet med boka og kjeldematerialet, kjem to teoretiske kapittel der han behandlar valdsomgrepet og dissidentomgrepet. Det utvida valdsomgrepet inneheld i tillegg til direkte vald også strukturell og kulturell vald. Järvinen skil vidare mellom fysisk og psykisk vald, mellom vald via straff og påskjøning, mellom vald med og utan aktørar og offer, mellom intendert og uintentert vald og mellom manifest og latent vald. Dette munnar så ut i ein typologi. Eg har to innvendingar. For det første handlar mykje av det Järvinen kallar vald om makt i klassisk statsvitskapeleg forstand: å få nokon til å gjera noko anna enn dei elles ville gjort. Eg stiller meg dessutan tvilande til å kalle det vald dersom ingen står for valden og ingen er offer for den. Etter mi meining er dette tilslørande språkbruk. Den andre innvendinga er at Järvinen i liten grad bruker dette valdsomgrepet seinare i boka – og når han gjer det, verkar det utanpåklistra.

Kapittel fire og fem handlar om starten på normaliseringsprosessen fram til midt på 1970-talet. Etter ein kort gjennomgang av reformene knytte til Praha-våren kjem ei beskriving av den gradvise avviklinga av desse reformene. Alexander Dubčeks forsøk på «sosialisme med eit menneskeleg ansikt» vart slått ned av styrkar frå Warszawa-pakta natt til 21. august 1968. Den same natta vart Dubček og andre leiande tsjekkosllovakiske politikarar tatt i forvaring og seinare ført til Moskva, der dei 26. august underskreiv Moskva-protokollen. Dei tsjekkosllovakiske leiarane måtte gå med på å reinske kommunistpartiet for «antisosialistiske» element, gjeninnføre sensuren og forby ikkje-sosialistiske parti og masseorganisasjonar. Det var også i dette dokumentet ordet «normalisering» vart brukt for første gong.

Järvinen skriv at dei første åra etter at Praha-våren var slått ned, var opposisjonen hovudsakleg politisk og søkte å vidareføre sosialismen med eit menneskeleg ansikt. Etter at Gustáv Husák overtok som førstesekretær i kommunistpartiet (KSCĚ) i april 1969, prioriterte leiinga først å ta tilbake kontrollen over partiet. Tidleg i 1970 starta store utreinskingar. Dei sentrale figurane i Praha-våren – og alle andre som hadde støtta reformer – vart ekskluderte, og mange intellektuelle og kunstnarar vart pressa over i manuelt arbeid. Medlemstalet i KSCĚ gjekk ned med 28 prosent som følgje av dette, og hardast gjekk det ut over dei intellektuelle. Kampen mot opposisjonen utanfor partiet starta for alvor i november 1971. Leiarane vart arresterte og stilte for retten og opposisjonen raskt demobilisert. Järvinen meiner dette heng saman med at opposisjonsmiljøa var små, splitta og organisatorisk svake og dermed sårbare for under-

trykking. Dei var dessutan svært sentraliserte, og fengsling av nokre få nøkkelpersonar var dermed nok til å paralisere heile opposisjonsmiljø. Ein god del potensielle aktivistar emigrerte dessutan medan det framleis var mogleg.

Prosesen som førte fram til Helsinki-erklæringa om menneskerettar i 1975 er behandla i kapittel seks, som også fungerer som ei innleiing til det som er hovuddelen av boka: omtalen av Charta 77 og forholdet mellom regimet og Charta 77 fram til fløyelsrevolusjonen i 1989. Dette er dekt i kapitla 7 til 13. Auka fokus på menneskerettar internasjonalt fall saman med eit strategiskifte i den tsjekkosllovakiske opposisjonen, frå politisk opposisjon til meir vekt på dialog og menneske- og borgarrettar.

Den direkte bakgrunnen for formuleringa av oppropet som danna grunnlaget for Charta 77 var arrestasjonen av undergrunnsgruppa Plastic People of the Universe i februar 1976 og den påfølgjande rettsaka, der tre av medlemmane vart dømde til fengsel. Underskrivarane skulda regimet for å bryte menneskerettane det hadde forplikta seg på ved å underskrive Helsinki-erklæringa. Regimet oppfatta Charta 77 som eit trugsmål og sette i gang ein svertekampanje i media, samtidig som aktivistane vart utsette for trakassering og hindra i å ha kontakt med andre underskrivarar så vel som eksilmiljøet. Formålet var å isolere Charta 77 frå potensielle støttespelarar, og dette var vellykka. Deretter følgde ein periode med avgrensa toleranse.

Dissidentane i Charta 77 var apolitiske i den forstand at dei ikkje hadde idear om å overta makta, men kritiserte regimet for maktmisbruk og brot på lover og internasjonale konvensjonar regimet hadde slutta seg til. Dette endra seg likevel over tid. Sjølv om Charta 77 framleis spelte rolla som eit uavhengig borgarinitiativ for menneskerettar, utvikla organisasjonen seg – særleg etter 1987 – samtidig til ein politisk aktør som fremma politisk opposisjon mot regimet. Denne todelinga reflekterer også motsetnaden mellom dei moderate og dei radikale i Charta 77.

Alt i alt gir Järvinen ei kompetent framstilling av normaliseringa og dei konsekvensane den hadde for kontrollen over den partiinterne og den eksterne opposisjonen frå 1968 til midt på 1970-talet. Dynamikken mellom regimets politikk og utviklinga av opposisjonen på 1970- og 1980-talet, inkludert framveksten av Charta 77, kjem også godt fram. Sjølv om det kanskje ikkje er så mykje nytt her for dei som kjenner den tsjekkiskspråklege litteraturen, kan boka vera nyttig lesnad for vestlege lesarar med interesse for denne perioden i tsjekkosllovakisk historie. Problemet med boka er

først og fremst at den manglar klare problemstillingar, og dermed blir fokus uklart. Dessutan verkar bruken av valdsomgrepet både lite fruktbar og dårleg integrert i den historiske framstillinga. Boka hadde vore betre utan.

Call for Protection. Situating Journalists in Post-Cold War Romania in a Global Media Development Discourse

Urban Larsen

Stockholm: Acta Universitatis Stockholmiensis 2010

235 sider. ISBN 9789186071363

Anmeldt av **Svanhild Naterstad** [mag. art. i rumensk litteratur, journalist i Adresseavisen]

«Har du ikke noe annet å gjøre i dag, lille fugl,» spurte Romanias president Traian Băsescu en kvinnelig journalist i mai 2007. Han og kona hadde gjort storinnkjøp på et supermarked. Journalisten ventet ved utgangsdøren og filmet ham og kona med et mobiltelefonkamera mens hun stilte spørsmål om presidentens forventninger til det forestående valget. Journalisten kommenterte ikke presidentens tiltale, som har en grovt usømmelig betydning på rumensk, men gjentok spørsmålet. Băsescu mistet besinnelsen og tok fra henne telefonen. Uten å skru av opptakeren stakk han den i lomma. I samtalen som fulgte mellom ham og kona omtalte presidenten journalisten som «en stinkende og aggressiv sigøyner».

Call for Protection er Urban Larsens doktoravhandling i sosialantropologi. Hans prosjekt er å se på hvordan journalistikken forstås og tillegges mening i en overnasjonal kontekst ved å se nærmere på utviklingen av journalistikken i Romania etter 1989.

Feltarbeidet er gjort i Bucuresti fra 2000 til 2002. Det er snart ti år siden, men som innledningen til denne omtalen antyder, har Romania fortsatt en vei å gå før både folk flest og landets topledere er fullkomment å jour med hva som ideelt sett regnes som pressens rolle. Opptrinnet utenfor kjøpesenteret (som ikke inngår i Larsens materiale) antyder også noe om den manglende respekten og tilliten rumenske journalister nyter.

Larsen tar utgangspunkt i en rapport om pressefrihetens vilkår i Romania, utarbeidet av organisasjonen Reportere uten grenser i 2004. Denne konkluderer med at «overgrep mot journalister skjer» og at de som en spesielt utsatt gruppe har «behov for beskyttelse».

Larsen vurderer deretter NGOens konklusjoner opp mot egne erfaringer fra feltarbeidet og beskriver hvordan Reportere uten grenser med utgangspunkt i tanken om at det finnes et sett med allmenngyldige, overnasjonale presseetiske standarder, opererer innenfor en verdensomspennende prosess som handler om å spre det som regnes som universelle menneskerettigheter, demokratisering og liberalisering av lovverk knyttet til massemediene.

Ved å vise fram holdninger og handlinger, gjennom til dels hårreisende eksempler, viser Larsen at både Reportere uten grensers analyse – at journalister utsettes for overgrep – og oppskriften som skisseres for en løsning – at journalistene må beskyttes – blir for enkel når man ikke tar hensyn til konteksten i det enkelte land. Det handler ikke bare om overgrep. Det holder ikke å beskytte.

Gjennom samtaler og intervjuer med journalister og representanter fra pressefrihetsorganisasjoner om deres rutiner og holdninger knyttet til korrupsjon og til ulike former for press og bindinger, har Larsen samlet et særdeles interessant materiale fra overgangsperioden, eller snarere omstillingsperioden (*fra hva vet vi, til hva er fortsatt uklart*) som ikke ser ut til å ha noen ende i Romania. Han deltar også på sikkerhetskurs og pressefrihetskonferanser for journalister finansiert av Europarådet og amerikanske Independent Federation of Journalism.

Larsen problematiserer det faktum at den vestlige modellen Reportere uten grenser opererer med, uten videre overføres til en rumensk postkommunistisk virkelighet. Han minner om at organisasjonen (som andre NGOer) også har en ideologi og en agenda, selv om hensikten (større pressefrihet i Romania) er en de fleste av oss vil støtte uten videre. Organisasjonen opererer sterkt normativt og vurderer pressen i Romania opp mot noen urealistisk høye presseetiske standarder, mener Larsen. Han tilbakeviser ikke de nedslående resultatene fra rapporten, men utfyller dem, og det på en svært innsiktsfull og leseverdig måte.

For en journalist fra en vestlig medietradisjon, som Larsen selv, er de rumenske informantenes holdninger drøy kost. Samtidig er det tankevekkende når de forklares – og noen ganger nesten rettfærdiggjøres – ut fra den rumenske konteksten.

For dagens rumenske medievirkelighet er kronglete. Boken viser fram et spekter av hindre på veien mot det vi vil kalle en fri presse. Romania er i europeisk sammenheng et fattig land, med tilhørende korrupsjon, uten demokratiske tradisjoner, med mangelfullt lovverk og mager journalistisk skoleing. Forretningsmenn, politi, rettsvesen, politikere og presse er vevd sammen i et slitesterkt nettverk av

forbindelser. I tillegg kommer en historisk betinget motstand mot fagorganisering, noe som gir journalistene enda mindre makt. Alt dette bidrar til at pressen har fint lite igjen av vaktbikkjefunksjonen.

Situasjonen gjør den enkelte journalist uhyre sårbar. Ytre press av mange slag fører først og fremst til selvsensur. Om ikke den er sterk nok, går redaktører inn og retter opp intervjuer og endrer meningsinnhold uten blygsel for å beskytte egen eller andres forretningsvirksomhet eller for å skjerme politiske meningsfeller. For en journalist er det ikke annet å gjøre enn å godta situasjonen, skal han eller hun beholde jobben. Eldre journalister med bakgrunn fra partipressen motsetter seg endring og motarbeider de unge som kommer fra journalistkurs finansiert av USA eller EU med nye tanker, ideer og idealer. Én journalist Larsen snakker med får klar beskjed: «Du skal alltid avslutte en nyhetsartikkel med en kommentar». En utbredt oppfatning – også blant redaktørene – synes nemlig å være at leserne ennå ikke er modne for «vestlig journalistikk». De må fortelles hva de skal mene.

«Uten penger, ingen frihet,» oppsummerer en annen informant. Larsen utdyper hvordan mektige annonsører setter betingelser før de inngår avtaler. Økonomiske bånd mellom politikere og medieeierne eller mellom forretningsgiganter og medieeiere forplanter seg til redaktørnivå og videre ned til den enkelte journalist. Ikke sjelden gir medieeiere redaktøren aksjer for å øke hans interesse for profitt (framfor god journalistikk). Her ligger en av forklaringene på at store deler av pressen i øst er svært tabloid.

Med en slik bakgrunn kan det synes opplagt at journalistene bør beskyttes. Men så har det seg slik at journalister ikke sjelden selv tar seg betalt for å skrive positivt om kommersielle produkter. I mange sammenhenger opptrer de som «politikere uten mandat» ved å ta ensidig stilling for en part – mot betaling. Skal journalister med denne typen biinntekter, uten interesse for en objektiv framstilling av virkeligheten, først og fremst beskyttes?

Larsen skriver innsiktsfullt og overbevisende både om journalistikkens vesen (i voldsom endring globalt) og om Romania (også i kraftig forvandling). Han avslutter med å beskrive en løsning for journalister som ikke vil la seg vikle inn i nettet av bindinger: De søker ut over landets grenser og til «en overnasjonal offentlighet». Det kan være et godt alternativ når du har avslørt noe kritikkverdige og redaktøren heller vil bruke stoffet til utpressing. Saken om presidenten og den kvinnelige journalisten lot seg ikke dysse ned. Den ble lest i Vesten og er å finne på nettet.

Nye bøger i Norden

DANMARK

Adams, Simon
Rusland
Oversat af Leif Schack-Nielsen
Verden i forandring
Holte: Flachs 2010
46 s. ISBN 9788762715530

Havaleschka, Lars
Governmentalization of Human Security. The Paradox of Liberal Peace and Statebuilding in Bosnia-Herzegovina
København: Institut for Statskundskab, Københavns Universitet 2010
88 s. [uten ISBN]

Riishøj, Søren
Europeanization and Euroscepticism. Experiences from Poland and the Czech Republic
Political Science Publications No. 25
Odense: Institut for Statskundskab, Syddansk Universitet 2010
60 s. [uten ISBN]

Toftdahl, Troels Yde
Breakdown or Business as Usual? An Analysis of the Impact of the 2004 Enlargement on the Negotiation of European Union Policy towards Russia
København: Institut for Statskundskab, Københavns Universitet 2010
92 s. [uten ISBN]

FINLAND

Kopisto, Lauri
The British intervention in South Russia 1918–1920
Doctoral dissertation
Historical Studies from the University of Helsinki No 24
Helsinki: Unigrafia 2011
211 s. ISBN 9789521069222

Laihiala-Kankainen, Sirkka, Ulve Kala-Arvisto, Inger Kraav & Svetlana Raschetina
Ninth Graders' Values, Goals and Views about Learning and School. A Comparative Analysis in Three Countries: Finland, Russia, Estonia
 Research in Educational Science
 No 49
 Jyväskylä: Finnish Educational Research Association 2010
 215 s. ISBN 9789525401516

Sepponen, Eero
En familjekrönika från det svenska S:t Petersburg
 Helsingfors: Tore och Herdis Moedeens stiftelse 2010
 136 s. ISBN 9789529270415

Suutari, Pekka & Yury Shikalov (red.)
Karelia Written and Sung. Representations of Locality in Soviet and Russian Contexts
 Aleksanteri Series 3:2010
 Helsinki: Kikumora Publications 2010
 280 s. ISBN 9789521065651

NORGE

Andric, Ivo
Omer-pasja Latas: om sultanens militærkommandant i Bosnia 1850–1852
 Oversatt av Brit Bakker Haugen
 Oslo: Agave Books 2010
 308 s. ISBN 9788299709668

Farbregd, Turid & Øyvind Ragnøy
Estland og Norge i fortid og nåtid: norsk-estisk forening 25 år
 Gjøttum: Norsk-estisk forening 2010
 288 s. ISBN 9788230315385.

Strekowski, Jan
Norge og Polen: en historie om solidaritet
 Oversatt av Gunnar Arneson
 Oslo: Press 2010
 301 s. ISBN 9788275474122

SVERIGE

Buergenthal, Thomas
Lyckobarnet: Pojken som överlevde förintelsen
 Översättning av Johan Werkmäster
 Stockholm: LL-förlaget 2011
 104 s. ISBN 9789170533396

Ekström, Markus
Rysk operativ-strategisk övningsverksamhet under 2009 och 2010
 FOI-R-3022
 Stockholm: Avdelningen för försvarsanalys, Totalförsvarets forskningsinstitut (FOI) 2010
 85 s. ISSN 16501942

Johansson, Stig & Viktoria Solomatina
Vägen från Amiralitetet
 Stockholm: Vulkan 2010
 91 s. ISBN 9789197863032

Jurkunas-Scheynius, Ignas
Den röda resan: Stalins Sovjet bakom kulisserna
 Skurup: Svenskt militärhistoriskt bibliotek 2010
 400 s. ISBN 9789185789702

Kaminer, Olga

Det totalitära köket: socialismens kokbok

Översättning: Christine Bredenkamp
Stockholm: Ersatz 2010
222 s. ISBN 9789188858658

Sjebaldina, Galina

Karolinska krigsfångar i Sibirien

Översättning: Bengt Eriksson
Stockholm: Svenskt militärhistoriskt bibliotek 2010
191 s. ISBN 9789185789764

Kleberg, Lars

Tjechov och friheten: en litterär biografi

Stockholm: Natur & Kultur 2010
266 s. ISBN 9789127121270

Åhlander, Lars

Birobidzjan: Judiska Autonoma Området i ryska Fjärran Östern

Stockholm: Dialogos 2010
111 s. ISBN 9789175042275

Lahti, Ann-Mari

Mitt möte med KGB

Stockholm: Contra 2010
143 s. ISBN 9789186092450

Matthews, Owen

Stalins barn: tre generationer av kärlek och krig

Översättning: Claes Göran Green
Lund: Historiska media 2010
368 s. ISBN 9789186297312

Bidragstere

Elisabeth Bakke (f. 1962), dr. polit. i statsvitenskap, er førsteamanuensis ved Institutt for statsvitenskap, Universitetet i Oslo. Hennes seneste publikasjoner inkluderer: «Central and East European Party Systems since 1989» i Sabrina Ramet (red.) *Central and Southeast European Politics since 1989* (2010) og «Fløyelsskilsmisa i Tsjekkoslovakia» i Raino Malnes (red.) *Prekær Politikk* (2009).

E-post: elisabeth.bakke@stv.uio.no

Geir Flikke (f. 1963), dr. art., er seniorforsker ved Avdeling for Russland og Eurasia, Norsk Utenrikspolitisk Institutt (NUPI). Hans seneste publikasjoner er: *The Shifting Geopolitics of the Black Sea Region* (sm. m. Einar Wiggen, Helge Blakkisrud & Pål Kolstø) (NUPI-rapport, 2011), «Regional Cooperation and the High North: Its Importance and Limitations» i Tomas Strazay & Veronica Pulisova (red.) *Ukraine and the Visegrad Four: Towards a Mutally Beneficial Relationship* (2010) og *Balancing Acts: Russian-Chinese Relations and Developments in the SCO and CSTO* (NUPI-rapport, 2009).

E-post: gf@nupi.no

Kristian Gerner (f. 1942) är professor emeritus vid Historiska institutionen, Lunds universitet. Han har bl.a. publicerat *Svårt att vara ryss. På väg mot postsovjetismen* (1989), *Centraleuropas historia* (2004) och *Folk mordens historia* (med Klas-Göran Karlsson, 2006).

E-post: kristian.gerner@hist.lu.se

Jakub M. Godzimirski (f. 1957), ph.d. i sosialantropologi, er seniorforsker ved Avdeling for Russland og Eurasia, Norsk Utenrikspolitisk Institutt (NUPI), med russisk utenriks- og sikkerhetspolitikk som

viktigste forskningsfelt. Han har nylig publisert: «Nord Stream: Globalization in the Pipeline?» i Elana Wilson Rowe og Julie Wilhelmsen (red.) *Russia's Encounter with Globalization. Actors, Processes and Critical Moments* (2011), *Strategic Decision Making in Russian Energy Sector: The Case of Nord Stream* (RUSSCASP Working Paper 007/2010) og «Russia and Scandinavia: the Geopolitics of Energy» (*Outre-Terre* 4/2010).

E-post: jmg@nupi.no

Helena Jerman, PhD, är socialantropolog och ansvarig forskare vid Institutionen för politik och ekonomi vid Helsingfors universitet. Under de senaste åren har hon utforskat i Finland boende rysars perceptioner av tillhörighet på basis av deras livserfarenheter och i en kontext av avbrott och kontinuitet. Utvalda publikationer: «Memory Crossing Borders: A Transition in Space and Time among Second and Third Generation Russians in Finland» i P. Hautaniemi, H. Jerman & S. MacDonald (red.) *Anthropological Perspectives on Social Memory* (2007) och «Social Forms of Culture and their Implications. A Tribute to Nikolai Mikhailovich Girenko – a Friend and a Mentor» i V. Vydrin, S. Chernetsov, D. Raskin, V. Uzunova & Ju. Chistov (red.) *Ad Hominem. Pamjati Nikolaja Girenko* (2005).

E-post: helena.jerman@helsinki.fi

Markku Kivinen (f. 1951), professor, är direktör för Aleksanteri-institutet vid Helsingfors universitet. Han har mera än 300 publikationer om makrosociologin och om Rysslandsforskning, till exempel *Progress and Chaos. Russia as a Challenge for Sociological Imagination* (2002).

E-post: markku.kivinen@helsinki.fi

Heidi Kjærnet (f. 1980), er doktorgradsstipendiat ved Norsk Utenrikspolitisk Institutt (NUPI) og Fulbright-gjesteforsker ved Program on Energy and Sustainable Development ved Stanford University. Hun arbeider med en doktorgrad om de statlige oljeselskapene i Aserbajdsjan, Kasakhstan og Turkmenistan. Tidligere publikasjoner inkluderer *Caspian Energy Politics: Azerbaijan, Kazakhstan and Turkmenistan* (red. m. Indra Øverland & Andrea Kendall-Taylor, 2010) og «Strategic Resources, Strategic Players: The Role of Natio-

nal versus International Oil Companies in Post-Soviet Eurasia» i Roger E. Kanet & Maria Raquel Freire (red.) *Key Players and Regional Dynamics in Eurasia. The Return of the «Great Game»* (2010).

E-post: hk@nupi.no

Svanhild Naterstad (f. 1968), magister i rumensk litteratur, er journalist i Adresseavisen. Hun har bl.a. utgitt: «Den rumenske protokronismen» (*Nordisk Østforum* 2/1998), «Ta sønnen på alvor!» (*Samtiden* 5–6/1999) og «Pressefrihet på lavbudsjett i Romania: Medienes vilkår i det postkommunistiske Romania» (*Nordisk Østforum* 4/2002).

E-post: svanhild.naterstad@adresseavisen.no

Morten Larsen Nonboe (f. 1984), MSc (med udmærkelse) i Russiske og Østeuropæiske Studier (University of Oxford) og BSc i Statskundskab (Aarhus Universitet), er ph.d.-studerende i Statskundskab ved Institut for Statskundskab, Aarhus Universitet. Han har bl.a. udgivet: «Is Russia an Arctic Status Quo Power?» (*Tidsskriftet Politik* 1/2011) og «Opgøret om Ruslands arktiske udenrigspolitik» (*Udenrigs* 3/2010).

E-post: MLN@ps.au.dk

Barbara Törnquist Plewa (f. 1960), fil. dr. i slavistik, professor i Öst- och Centraleuropastudier, är föreståndare för Centrum för Europaforskning vid Lunds universitet. Hon har bl.a. publicerat *The Wheel of Polish Fortune* (1992), *Vitryssland: Språk och nationalism i ett kulturellt gränsland* (2001) och *History, Language and Society in the Borderlands of Europe: Ukraine and Belarus in Focus* (2006).

E-post: Barbara.Tornquist-Plewa@slav.lu.se

Tine Roesen (f. 1967), cand.phil. i russisk og ph.d. i russisk litteratur, er adjunkt i russisk kultur ved Institut for Historie og Område-studier, Aarhus Universitet. Hun har bl.a. udgivet *Landslide of the Norm: Language Culture in Post-soviet Russia* (red. sm.m. Ingunn Lunde, 2006), «Om ansvar og alibier: Den posttotalitære russiske litteratur» i Ingunn Lunde & Susanna Witt (red.) *Terminal Øst:*

Totalitære og posttotalitære diskurser (2008) og «Det nye Ruslands litteratur» (*Den Jyske Historiker* 117/118, 2008).

E-post: tine.roesen@hum.au.dk

Fredrik Stiernstedt (f. 1981) är doktorand i medie- och kommunikationsvetenskap vid Södertörns högskola och Baltic and East European Graduate School, Stockholm. Hans avhandling behandlar kommersiell musikradio runt Östersjön ur ett produktionsperspektiv. Han har tidigare publicerat artiklar i bl.a. *First Monday*, *Historical Journal of Film, Radio and Television* och *The Radio Journal*.

E-post: fredrik.stiernstedt@sh.se

Pelle Åberg (f. 1977), fil.dr. i statsvetenskap, är forskare vid Enheten för forskning om det civila samhället, Ersta Sköndal högskola, och lektor i statsvetenskap vid Södertörns högskola. Utvalda publikationer: «Change in Motion or Processing Change» i F. Wijkström, & A. Zimmer (red.) *Beyond Membership: Civil Society Organizations in Times of Change* (kommande, 2011), «Den vilda jakten på legitimiteten» i J. von Essen & G. Sundgren (red.) *En mosaik av mening. Studieförbunden i civilsamhället* (arbetstitel) (kommande, 2011) och *Translating Popular Education. Civil Society Cooperation between Sweden and Estonia* (2008).

E-post: pelle.aberg@esh.se